Petar Vučetić

Hod po užarenoj lavi
na ostrvu bez kratera
Goli otok i druge priče

GOLIJADA

Izdavač:

MATRA Beograd

Autor:

Petar Vučetić dipl pravnik

Recenzant:

Pero Jovanović, profesor filozofije

Likovno Grafička obrada i priprema:

MATRA BeoGrad

Tiraž

500 primeraka

Beograd, maj 1993. Godine

Knjigu na novo uredio, preslovio iz ćirilice u latinicu, da se zločinačka zbivanja ne bi izgubila u zaborav
Andrej Božič
Ljubljana 2014

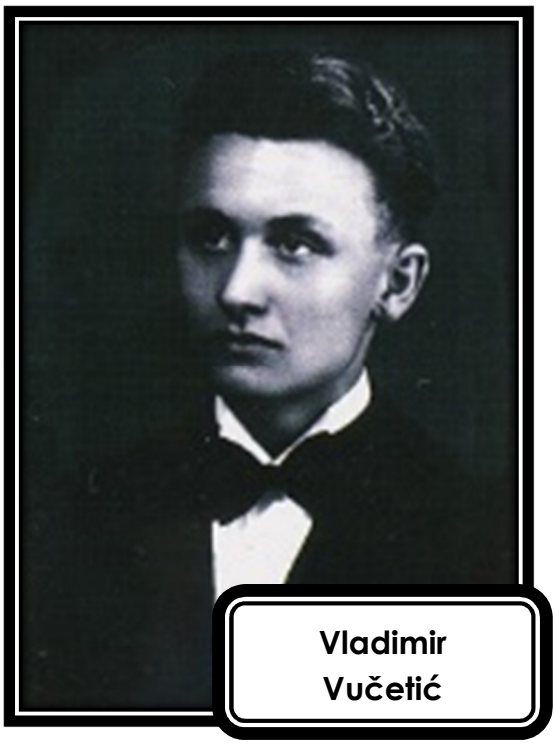

Vladimir Vučetić

Dušan Vučetić

Knjigu posvećujem rođenom bratu Vladimiru, ocu Dušanu, devedesetogodišnjoj popadiji Mariji Mitrović, njenoj ćerki Milevi i njenom nerođenom detetu, kao i svim žrtvama genocida, posebno pobijenim Srbima i Jevrejima od strane podivljalih ustaških hordi Ante Pavelića, u toku II svetskog rata.

Samo iz male opštine Kalesija zverski je pobijeno i identifikovano 436 žrtava, isključivo Srba, Srpkinja i srpske dece.

Većini se ni Grob ne zna! Istorija se ponavlja! Zvona zvone na uzbunu! Aveti prošlosti kucaju na naša vrata!

Pokoj duši svim žrtvama genocida u prošlosti i u sadašnjosti!

Beleška o piscu

Pisac ovih sećanja, Petar Vučetić, završio je dva fakulteta - Pravni i Teološki. Kraće vreme bavio se advokaturom, a najveći deo vremena radio je na pravnim poslovima. Pravnu teoriju proveravao je u praksi. Pisao je teoretske članke iz oblasti prava, posebno iz oblasti socijalnog osiguranja. Izdao je više knjiga iz te oblasti. Pisao je u mnogim časopisima i dnevnim listovima članke na razne teme. U nacionalnim okvirima najdraža mu je literatura: narodne epske pesme, a u svetskoj literaturi ruski klasici. Aktivno se bavio pitanjima genocida nad Srbima i Jevrejima u Drugom svetskom ratu. Pisao je članke i rasprave na tu temu. Učestvovao je u savetovanju na ovu temu u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu.

Svojstvena mu je principijelnost koja je udružena sa neobičnom istrajnošću. Ima razvijeno osećanje poštovanja ličnog dostojanstva čoveka, bez razlike ko je to. Uvek je spreman da saoseti i pomogne svuda gde se ukaže prilika. Zbog svega toga njegov udes logorovanja bio je bolniji nego kod drugih. Sticajem slučajnih okolnosti ostao je živ. Uspeo je da ostane častan i uspravan i pored svih pritisaka. Njegova svedočanstva nisu ni poetska izmišljanja, ni pabirčenje po pričanju drugih, nego su kazivanja onoga što je sam doživeo i što se desilo u njegovoj okolini.

Ova knjiga je živi život, iznet pred čitaoce u svoj svojoj golotinji. Pisana je lakom i za sve razumljivim stilom.

Pero Jovanović, profesor filozofije

Hod po užarenoj lavi na ostrvu bez kratera

Uvod

Goli Otok na Jadranu beše neznatan i privredno i istorijski, a postade čuven po tragediji, koja se zbivala na njemu posle razlaza Jugoslavije i SSSR-a.

Posle Rezolucije Informacionog biroa 1948. godine protiv rukovodstva KPJ - Komunističke partije Jugoslavije, ljudi su tajanstveno nestajali. Neznano zašto i kuda su otpremljeni.

Potom su se javljali da su na "društveno korisnom radu" za dobro naroda i Komunističke partije Jugoslavije i da će se uskoro vratiti. Ali nije bilo vesti gde se nalaze i šta tamo konkretno rade. Neki se nisu ni vratili. Većina se vraćala posle dve, tri, pet godina. Mnogi su se vratili osakaćeni,mnogima su bile rasturene porodice, mnogi su ostali bez sredstava za život. Čulo se da su bili na Golom Otoku, ali nisu otkrivali šta se tamo zbivalo. Moglo se samo nagađati po posledicama. Tek posle Titove smrti 1980. godine počelo se otvorenije govoriti, pa su se pojavila svedočanstva samih stradalnika, ali to je još uvek bilo nedovoljno.

Samo se nagađalo ko je sve i zašto odvođen na Goli Otok, kakve su mere preduzimane u "prevaspitavanju", kakvi su ljudi postajali posle "prevaspitavanja", kako ih je dočekala sredina i vlast pri povratku. Dužnost je, u prvom redu, samih stradalnika, da iznesu sve što znaju o toj tragediji, da bi izazvali zgražanje, a time i otpor prema politici koja dovodi do takvih užasa.

U ovom radu i ja, kao jedan od stradalnika, iznosim slike i utiske o svemu što sam propatio, video i čuo, da bi doprineo rasvetljavanju tajni o tragediji ljudi na Golom Otoku.

Imena lica većinom sam izmenio da se ne bi podsticao antagonizam između potomaka nasilnika i žrtava. Da li se igde u svetu posle presude produžava istraga!? Da li je igde u svetu, posle izlaska iz zatvora čovek na meti i progonu od strane društva i policije do kraja života!? Da li je igde u svetu, bilo ili ima slučajeva masovne osude na večitu robiju!?

Kroz priče nisam uspeo da dam vernu sliku, ali to ne može niko - ni rečju, ni slikom, ni filmom!

Goli otok

G r e s i

Golootočani

U delu javnosti živi zabluda da je Goli Otok bio mesto obračuna među komunistima. Međutim, istina je da je na Golom Otoku bilo oko 60% komunista.

Goli Otok je stvoren da bi se zauvek eliminisali potencijalni oponenti vlasti. U to je siguran svako ko se u to vreme, kojeg se danas sa zebnjom sećam, našao u tom paklu.

Posle četrdeset godina i danas bar dva puta mesečno sanjam Otok. Budim se u grču i znoju.

Lično sam prošao kroz sve torture policije i bez ikakve krivice proveo tri godine u zatvoru i na Otoku.

I pre rezolucije Informacionog biroa komunističkih partija razmišljalo se o tome na koji način stati na put potencijalnoj opoziciji, koja zaista živi i oseća se. Jedna od konkretnih mera koje su preduzimane bilo je iseljavanje "reakcionara" iz Beograda. Pošto su sačinjeni spiskovi i krenula realizacija, stiglo je naređenje "odozgo" da se akcija zaustavi. Uvidelo se da to može biti bumerang i da je to parcijalno rešenje. Rezolucija je bila neposredan povod za masovnu akciju, ranije smišljenu.

Istina je da su prve grupe bile sastavljene u velikoj većini od komunista. Na Otok je stiglo oko petnaest grupa. Tokom postojanja Golog Otoka, u grupama se nalazio veliki broj nekomunista, nečlanova partije.Tako je cela jedna grupa (nazvana "šesta A") bila sastavljena od križara[1], koji su bili pohvatani sa oružjem u Slavonskim šumama.

1/ "križarima" su se nazivale mlade ustaše koji su posle oslobođenja ostali u šumama.

Došla je na Otok i grupa Šiptara, jugoslovenskih državljana, iz Čehoslovačke. U Pragu su držali poslastičarnice. Bili su proterani kao sumnjivi. Našli su se u Zagrebu, gde su takođe oglašeni za sumnjive. Nisu mogli da se zaposle, niti su im dozvoljavali da otvore poslastičarske radnje, pa su negodovali. Pričali su javno da im je bilo bolje u Čehoslovačkoj. Dovoljna legitimacija za Goli Otok.

Iako su na Goli Otok stigli kasno, u vreme donekle snošljivog stanja, bili su totalno zbunjeni, upravo izgubljeni.

Jedan od njih se osmelio da pita, u ime svih, starog Golootočanina, dvomotorca[2] Spasoja: "Gospon Spaso, kažite meni šta je to informbiro?"

"Informbiro ti je to što ste pričali da ste bolje živeli u Pragu, nego u Zagrebu", odgovori mu Spasoje.

Karakterističan je slučaj profesora filozofije Milorada Savića, koji nikad nije bio član partije.

Na Otok je stigao zato što je kritikovao Seljačke radne zadruge, pa ih ocenio kao promašaj. Smatrao je da ih treba rasformirati.

Kada su zadruge rasformirane javio se isledniku da ga pusti kući, jer je tih dana i Tito kritikovao zadruge i ocenio ih kao promašaj. Islednik ga je najurio. Kakva blasfemija da on sebe poredi sa Titom.

Zbog takvog istupa bio je izveden pred "kolektiv" i kažnjen.

Posle sastanka u kolektivu prišao mu je jedan kažnjenik i dobronamerno primetio: "Bolje bi ti bilo da umesto toga što si učinio, skupljaš harange[3] i nosiš isledniku. Tako ćeš pre otići kući."

"Ja ne znam zašto sam ovde, zbog kritike! Kritikuje i više od mene i sveti Otac Papa."

"Ali, da i sveti Otac Papa dođe na Otok, skušvao bi harange", odgovori mu sabrat, kažnjenik.

2/ Dvomotorac je zatočenik po drugi put na Golom Otoku.

3/ Haranga dolazi od francuske reči "harangue" i znači svečani govor, nagovaranje, podbadanje, huškanje.

Drugi krug

Iz logora u Norveškoj stigao je Spaso, oboleo i iscrpljen. Njegova grupa nije se ni u jednom momentu kolebala oko povratka u zemlju. U Beogradu su svečano dočekani.

U toku celog rata nije se javljao rodbini, jer je bio duboko ubeđen da se neće vratiti živ, pa zašto da njegovi bližnji gaje lažnu nadu.

Po dolasku u Beograd brzo se oporavio. Normalan život i mladost učinili su svoje. Kao predratnom skojevcu priznata mu je i "Spomenica 1941". Dobio je stipendiju za studije na Pravnom fakultetu. Sa omladinskih radnih akcija donosio je redovno udarničke značke. Bilo je to vreme oduševljenja i zanosa. Omladina je verovala da može sve, za bolji život i svetlu budućnost.Nijedna žrtva nije bila velika u odnosu na cilj.

Kada je izašla rezolucija Informbiroa Spaso je imao još dva ispita pa da postane diplomirani pravnik.

Svetske radio-stanice i štampa objavile su rezoluciju kao veliku senzaciju. Prednjačio je London. Komentari su bili oprečni. Bilo je mišljenja da je to komunistička ujdurma - da bi komunistički blok dobio u vremenu da ojača. Bilo je i mišljenja da istinu znaju samo Staljin i Tito. Međutim, većina je tvrdila da se radi o ozbiljnom raskolu među komunistima u svetskim razmerama. Bilo je i uzdržanih koji su preporučivali da treba sačekati razvoj događaja.

U zemlji je nastalo vrenje, pometnja i dezorjentacija. Partijski list "Borba" objavio je tekst Rezolucije. Ubrzo je održan i Peti Kongres KPJ, koji je odbacio Rezoluciju.

U živoj političkoj aktivnosti pre i posle kongresa preovladavalo je mišljenje da ne treba zaoštravati sukob.

Cvijan, jedan od političkih korifeja Partije, u nadahnutom govoru pred masom slušalaca, obraćao se "drugu Staljinu", moleći ga i apelujući da lično interveniše u "ovoj zabuni" i skine pečat osude sa KPJ, iako je Staljin lično potpisao Rezoluciju.

Sve partijske organizacije dobile su tekst Rezolucije sa uputstvom da se pročita i prodiskutuje, te da svaki član "potpuno slobodno i u demokratskoj atmosferi", izrazi svoje mišljenje i zauzme stav, s tim da se nikome ne sme zameriti ako izrazi suprotno mišljenje od zvaničnog. Na sastancima treba, normalno, voditi zapisnike, što detaljnije.

Na fakultetima je bilo burno. Razgovaralo se, diskutovalo, nekad i žučno, ali u granicama akademski obrazovanih ljudi. Bilans je bio približno sličan kao i u drugim partijskim organizacijama. Bilo ih je koji su čvrsto podržavali Rezoluciju, kao i onih koji su nepokolebljivo bili protiv. Međutim, najveći broj bio je u nedoumici, pa je odobravao samo neke tačke iz Rezolucije, kao da je naša delegacija trebala da se odazove pozivu na savetovanje u Bukureštu i da na tom sastanku dokaže da tvorci Rezolucije nisu u pravu. Jedan broj članova nije mogao da shvati da Staljin nije u pravu. Neki su u sukobu videli rascep u komunističkom pokretu i zalagali se za to da se rascep svim sredstvima spreči.

Dani su prolazili, stanje i dalje rovito i neizvesno. Odnosi su se zaoštravali.

Došla je i jesen, studenti su ponovo na okupu. Vreme je da se nedoumice reše, da se istini pogleda u oči, da se obavi drugi krug raščišćavanja. Partijski sekretari su imali nove direktive. Osnovane su i udarne grupe. U međuvremenu vođeni su i pojedinačni razgovori između studenata. Tako se višemanje znalo šta ko misli.

Sekretar Gile, ozbiljan i mrgodan, svečano obučen, dostojanstvenog držanja, otvorio je partijski sastanak na Pravnom fakultetu. Počelo je pojedinačno izjašnjavanje. Bilo

je obavezno da se svako izjasni: za ili protiv. Prvi govornici - njih dvadesetak - se izjasnilo za liniju KPJ i oštro osudilo Rezoluciju.

U nastaloj tišini naglo je ustao Spaso i odlučno se izjasnio za Rezoluciju. Završio je govor rečima: "Vi, koji ste do sada govorili, naručeni ste diskutanti, pigmeji i poltroni, karijeristi, ne vidite od usta do nosa. Cepate radnički i komunistički pokret. Kad sve kompartije kažu da nismo u pravu, onda je tako. Naš narod kaže: "Kad dvojica kažu da si pijan, onda se valjaj." Staljin ne greši."

U sali zaprepašćenje, pa najedamput huk: " Dole izdajnici, dole neprijatelji, dole banditi". Zatim na scenu stupa udarna grupa. Palice, kišobrani, pesnice, sručiše se na Spasu. Pao je izgažen, razbarušen, pocepanog odela, krvav. Dva snažna mladića u čizmama izvukla su ga iz sale, ali on se preostalom snagom oteo, okrenuo zaprepašćenoj masi i obratio nadljudskim glasom: "Istina se ne dokazuje batinama i linčom. Istorija će vas osuditi."

Njegovi pratioci su ga ponovo ščepali i odvukli.

Sastanak je završen pesmom "Druže Tito mi ti se kunemo..", a poslat je i telegram Centralnom komitetu KPJ u znak podrške.

Posle nekoliko godina Spaso se vratio sa Golog Otoka. Vratio se osedeo, starac. Kažu da je tamo "sagledao svoju izdaju partije i naroda".

Strah od atentata

Kao mlad i perspektivan, Voja je odmah po oslobođenju, poslat na školovanje - specijalizaciju u SSSR. Među prvima se javio na poziv Jugoslovenske vlade godine 1948. i vratio kući.

Po povratku dobio je iz rezervnog fonda stan i visok položaj. Nije mu bilo lako kad je shvatio da se gradi ponor među braćom po krvi, oružju i idealima. Njegovi mladalački snovi su se raspršili, kule su se rušile kao od peska. Bilo mu je još teže što nije mogao sa nekim da podeli svoju tugu i nemire.

Radio je svoj posao sa mnogo uspeha, uz zaslužena priznanja. Verovao je, ipak, da je rascep trenutan, nikako plod neke dugoročne politike.

Bio je veoma iznenađen kada su počela česta hapšenja i kada su njegovi drugovi, saborci i prijatelji odlazili neznano kud.

Shvatio je dosta brzo da se o njima ne sme raspitivati, jer su bili krštavani kao: otpadnici, neprijatelji, izdajice naroda i države, strani špijuni, prodane duše, banditi... Porodice su im izbacivane na ulicu, proterivane u unutrašnjost ili preseljavane u podrume, vešernice, tavane i ostavljane na milost i nemilost, bez ikakvih sredstava za život.

Jednog dana na njihov tavan doselila se Nada, sa malim Sašom. Svaki dan je ustajala i išla negde vrlo rano. Vraćala se sa zamotuljkom. Niko joj nije odgovarao na "dobar dan" iako se svima javljala. Bila je izolovana, jer joj je muž bio uhapšen kao neprijatelj. To se već prvog dana saznalo, nepoznatim kanalima, a šuškalo se da je vest doneo nastojnik zgrade, koji je sada, kao i u vreme rata, bio "doušnik" policije.

Na "dobar dan" trgao se Voja i odgovorio "dobar dan*. Pred sobom je - na stepenicama - licem u lice video mladu ženu, skromno obučenu, sa zamotuljkom. Dok se još nije snašao Nada je progovorila: "Eto, ja poranim da sakupim nešto na pijaci za moga Sašu. Znate, mi nemamo prihoda, a ne daju mi da se zaposlim, zbog muža."

Voja se iznenadio i zaprepastio kada je shvatio da ona prosi na pijaci, kod nepoznatih ljudi. Poznati su gluvi, nemi i neosetljivi.

Produžio je niz stepenice, na posao.

Ceo dan su mu pred očima bila dva upala oka i unezvereni pogled izgubljenog čoveka. Te noći spavao je kao u bunilu. Izlazila mu je pred oči izgubljena žena kako se goloruka bori sa divljim čovekom. Srčano odoleva i uspeva da odbrani dete, koje divlji čovek hoće da otme i baci niz klisuru, u ponor.

Kada se probudio i rasanio shvatio je da žena živi u krajnjoj bedi i da gladuje, zajedno sa detetom. Teško će moći da sačuva i othrani dete. Rešio je da joj pomogne. Jedne večeri doturio joj je krišom dva kilograma brašna i nešto mleka u prahu. Zahvalila mu je pogledom koji je govorio više nego hiljadu reči.

Ali, đavo ne spava. Neko je to video i već druge noći došli su po Voju, pretresli stan i uhapsili ga.

U zatvoru je saznao i video sve što nije znao, ni sanjao. Stajao je satima na jednoj nozi, klečao na smrznutom betonu, gutao vodu kroz nos, vezivan žicom u klupko. Bio je u samici u kojoj se ne može ni sedeti, ni stajati - uska je i niska, a ogledao se sa iglama i ekserima, suočio sa pacovima i miševima u podrumu.

Kada je prvih dana protestvovao kod islednika ovaj mu je ciničkи odgovorio: "A ti bi mene milovao da si uspeo. Ja te samo kažnjavam zbog tvoje neiskrenosti.

" A ustav, a zakon, druže isledniče?"

"Ustav i zakon su za ljude, a ne za bandite, a ja i ti znamo koji smo!"

Posle strahovite torture ostavili su ga dva dana "da se odmori".

Dobio je olovku i hartiju da piše biografiju od detinjstva do hapšenja. Napisao je i predao isledniku, koji ga je sutradan pozvao.

Islednik je urlao i besneo, kao zver.

"Ti nas praviš budalama, a mi znamo sve. Čak nisi ni pomenuo kako si "humanista" i pomažeš neprijateljske porodice. Istina, to je samo detalj, koji te je razobličio, ali ti ćeš priznati sve što od tebe tražim, časne mi udbovske reči. O špijunaži ne reče ni jedne reči.".

Milicioneri su ga, zatim, vezali žicom i lancima, pa sproveli u ćeliju.

Nadu su uhapsili posle ponoći i sproveli u zatvor. Pre hapšenja molila je da nahrani dete. Odbili su.

"Neka crkne. Mi ćemo pobiti sve neprijatelje, pa bili oni i od pola kilograma. Zatrćemo pasji soj, pa mirno spavati. Narod, država i socijalizam su u pitanju, a šta si ti i tvoje dete? Dve prljave muve, dve vaške", odbrusio je jedan od prisutnih.

Kada su je priveli, pretresli, oduzeli stvari, smestili su je u samicu.

Dva agenta su uzeli ključeve od Nadinog stana. Lako su pronašli kesu sa brašnom i u brašno ubacili okrugli, metalni predmet, sličan disku. Kada su se vratili referisali su isledniku, a on je pozvao dva oficira - da bi dao veći značaj operaciji.

Sproveli su Nadu u njen stan i na njene oči izvadili iz brašna "minu".

"Vidiš li ti budalo ženska šta je onaj tip tebi poturio - minu. Mogla si da nastradaš i ti i tvoje dete. Dao ti kobajagi brašno, a sakrio minu. Osetio je da smo mu na tragu. Bojao se pretresa u svom stanu. Vidiš da smo ti prijatelji. On je sve priznao.

Žena nije mogla da dođe sebi, bila je paralisana. Dozvolili su joj da nahrani dete. Suočili su je sa Vojom, koji je bio u jadnom stanju. Rekla mu je u oči da joj je poturio minu i da će to i na sudu potvrditi, kako joj je bilo rečeno da kaže.

Nadu su, posle suočenja, pustili. Prethodno je potpisala obavezu da će raditi za policiju, a kako i ne bi "kad su joj spasili dete". Dobila je konspirativno ime Janja, pod kojim će svakog meseca davati izveštaje o svom "zapažanju", a po potrebi to može učiniti i ranije.

Posle dugog istezanja tela i duha Voja je, između ostalog "priznao" da je špijunirao za neprijateljsku zemlju i da se među prvima prijavio za povratak u zemlju da bi što manje bio sumnjiv, jer je njegov zadatak bio da ubije Tita.

Bio je sedmi koji je "imao zadatak i bio uhvaćen". Od ostalih šest, četvorica su u zatvoru poludela, a dvojica umrla "od srca".

Ranković je primio Vojinog islednika odmah po najavi. Ovaj mu je referisao da je uhvaćen sedmi atentator i da je živ.

Tito je primio Rankovića i zahvalio mu na efikasnosti službe, s tim da se tom banditu sudi javno.

Javno suđenje nije održano, jer je Voja iznenadno umro.

Po savetu najbližih saradnika Tito je napisao Staljinu pismo:

"Druže Staljine, prestani da šalješ svoje agente u Jugoslaviju sa namerom da me ubiju. Uhvatili smo već sedmoricu tvojih ljudi koji su nameravali to da učine.

Ako se to ne obustavi, ja ću biti prinuđen da pošaljem svog čoveka u Moskvu i ako to učinim, neće biti potrebno da šaljem drugog. Tito."

Veruje se da Tito nije slao svog čoveka, jer je Staljin umro prirodnom smrću.

Nisu mu dorasli

Zove se Danilo Erić, a pravo ime mu je David Eškenzi. Blagovremeno je pobegao iz Nemačke kod rođaka u Jugoslaviju. Po okupaciji Jugoslavije nabavio je izbegličku legitimaciju. Postao je "lojalan" građanin i rat je preživeo u mačvanskom selu, kao Dača-seljak.

Nije bilo ni lako, ni jednostavno, snaći se u prvim danima okupacije i ostati čist do kraja rata.

"Šta bude sa nama, neka bude i tebi", govorili su mu rođaci i sunarodnici. Nije usvojio savete, kao ni rezonovanje: "Ništa nisam kriv". Video je svojim očima šta se dešava sa Jevrejima u Nemačkoj. Reskirao je i reskir se isplatio.

Kada su njegovi sunarodnici primili žute trake i stavili ih oko rukava leve ruke, a zvezde na prsa i leđa, on je već imao lažnu legitimaciju u džepu. Bio je Danilo Erić.

Jugoslovenskim Jevrejima stavljeno je u poseban greh da su zajedno sa Srbima zakleti neprijatelji "Nove Evrope" i da su moralno i materijalno pomagali "pučiste".

Kao dokaz izrazitog neprijateljstva prema "Velikom Rajhu" bila je i povorka Jevreja koji su dvadeset sedmog marta 1941. godine demonstrirali ulicama Beograda. Stigli su i do Srpske Patrijaršije gde su skandirali: "Gavrila, Gavrila..."! Patrijarh Srpski Gavrilo, inače član Krunskog saveta i izraziti antifašista, pojavio se na balkonu Patrijaršije, pozdravio ih sa nekoliko toplih reči, i švor završio: "Građani, stavite se još danas u službu otadžbine, jer već sutra može biti kasno.". Sve su ovo snimali nemački špijuni.

Posle svega što se desilo sa Jevrejima u Nemačkoj i okupiranim teritorijama, moralo im je biti jasno šta se sprema,

a posebno što imaju dodatne grehe kao građani Jugoslavije. Velika većina nasela je lažima da idu na razne radove. Oni su - doduše - odmah po okupaciji Jugoslavije radili nekoliko nedelja na raščišćavanju razrušenog Beograda, a potom su ih odveli na Staro Sajmište, gde su završili u gasnim komorama. David i mali broj veštih i hrabrih uspeo je da nadmudri Nemce.

Rat je prošao i Danilo se posle skoro četiri godine našao u svom dragom Beogradu. Iz poštovanja prema imenu koje mu je sačuvalo glavu ostao je do kraja života Danilo Erić.

Odmah se uključio u dobrovoljne radne brigade za raščišćavanje ruševina ponovo razorenog Beograda, ali sada od zapadnih saveziika. Bilo je i ostalo uverenje da su ovo bombardovanje vršili Englezi, na zahtev vrhovnog štaba NOV i POJ, jer je navodno u Beogradu bila nemačka Komanda za Jugoistok. Bila ili ne bila, Komanda nije stradala. Izginulo je po najblažoj proceni desetak hiljada građana Beograda.

U radnim brigadama Danilo je bio zapažen kao vredan i požrtvovan. Vrlo brzo primljen je u Partiju. Kako je pripadao posebno ugnjetavanoj naciji, sa višim obrazovanjem i znanjem nekoliko jezika, brzo je napredovao. Već 1947. godine bio je visok funkcioner u Republici, a 1949. savezni ministar. Imao je ogroman aparat i veliku vlast. Odgovarao je samo predsedniku Vlade i Centralnom komitetu. Njegovo ministarstvo, uključujući i mnogobrojne Generalne direkcije radilo je veoma dobro. Imao je hrabrosti i znanja, kao i izvanredne organizacione sposobnosti. Umeo je sa ljudima. Znao je da sa puno takta ukaže na greške, ali i da oda priznanje najboljima. Tako je koncem 1950. godine posvetio najveći deo sastanka hvaleći generalnog direktora Branka. Obraćajući se ostalima, na kraju je završio: "Otidite kod Branka i vidite kako treba raditiL Svi su potom aplaudirali Branku i Dači.

Vreme je teklo, pohvale Branku nisu prestajale, a njegova generalna direkcija je radila kao sat. Već 1951. godine prodrli su na inostrano tržište.

"Grom i pakao, užas, neverovatno, nemoguće. Prvi put sam se u životu istrčao i nasankao! Šta da radim?!..." Posle šetnje po kancelariji i razgovora sa samim sobom Dača je seo na fotelju i smirio se , a potom je naglo ustao i naredio sekretarici da odmah pozove sve rukovodioce sektora i generalne direktore na sastanak.

Sastanak je počeo tačno u zakazano vreme, u 9 časova.

Sada već potpuno pribran Dača je odredio zapisničara. Pošto je prešao pogledom po svim prisutnim, oglasio je sastanak strogo poverljivim.

Posle nekoliko uvodnih fraza, uobičajenih pri ovakvim sastancima, Dača je prešao na stvar. Između ostalog rekao je:

"Drugovi, otvorite četvore oči. Neprijetelj nastupa lukavo i podlo na sve strane. Ne bira sredstva. Nemojte se čuditi ako vas izda brat ili sestra, otac ili majka, prijatelj ili drug. Vreme je suviše ozbiljno. Morate biti hrabri i nemilosrdni prema neprijatelju. Ako vas izda desna ruka, odsecite je! Onaj Branko uhapšen je jutros u kancelariji. Vidite kako podlo radi neprijatelj. Svoj redovan posao radio je zaista dobro - da bi zakamuflirao svoj neprijateljski i protivnarodni rad. Da mi je sad pod rukom lično bih mu presudio ovde pred vama. Otvorite četvore oči. drugovi!"

Razišli su se, ali ponovo opomenuti na strogo poverljiv značaj sastanka. Diskusija nije bila predviđena. Posle izvesnog vremena pored Dačine sekretarice bahato su prošla dvojica u kožnim kaputima, ne obraćajući pažnju na nju, kao da ne postoji. U džepu su imali nalog za hapšenje Dače. Bez pozdrava predstavili su se; "Mi smo iz Uprave Dražavne bezbednosti. "

Posle nekoliko konvencionalnih reč, prešli su na stvar.

"Šta vi, druže ministre, mislite o onom vašem Branku?"

Smireno, pogledavši ih pravo u oči, otvorio je fioku stola i pružio kopiju zapisnika sa sastanka.

Pročitavši, pogledali su se, ustali i izašli, blago klimnuvši glavama.

"Nisu mi još dorasli" - procedio je Dača kroz zube.

"Ali, već sutra... ko zna.J"

Branko je otišao na Goli Otok sa koga se nikad nije vratio. Mnogo kasnije kružile su priče: da je bio nevin, da je izvršio samoubistvo, da je ubijen. Istina se nije saznala. Poneo je Branko u grob. Neko ipak zna istinu, jer nisu svi Brankovi sapatnici izumrli, a takođe ima i dželata živih. Međutim svi ćute. Zašto? I jedni i drugi iz straha. Neki čankolizci i člankopisci zavijaju zločin u oblandu i objavljuju kao istinu, pravdajući masovni zločin višim ciljevima.

Pričalo se takođe da je Branko bio veliki neprijatelj i u "istrazi" na Golom Otoku optužio 49 prijatelja, poznanika, rođaka, ženu, decu, oca i majku. Nije uspeo da nađe još jednog neprijatelja i namiri normu koja mu je, s obzirom na njegov položaj, bila namenjena, pa je zato stradao. Sigurno je da bi na sebe navukao mržnju 49 ljudi da se vratio živ, ali i to je bilo predviđeno u "Uputstvu o prevaspitavanju".

Ljubav i mržnja

Na krštenju je dobila ime Jevrosima, po legendarnoj majci Kraljevića Marka, a njeni najbliži prozvali su je mama Jesa, kako ju je zvao i njen sin Miloš, kad je počeo da sriče reči.

Rano je ostala udovica. Muž joj je umro od posledica rana zadobijenih na Kajmakčalanu. Samohrana, sa malom penzijom i nejakim detetom, koje je prozvala "moj mali miš", nije imala neku ružičastu perspektivu. Ne može se reći da je posle smrti muža ostala zaboravljena od strane rodbine i prijatelja, ali je svako imao svoje brige i teškoće, pa se vremenom osećala sve usamljenijom. Kada joj je bivalo najteže setila bi se da nije sama i zahvaljivala Bogu što joj je podario Miloša.

Sinčić je rastao i uoči Drugog svetskog rata bio već student medicine, a pre toga odslužio i vojsku. Bio se već upleo i u politiku. Slušao je priče o "raju na zemlji" u Rusiji, drugoj majci. Čitao je Gorkog, recitovao stihove Majakovskog, išao na studentske zborove i antiratne demonstracije, ilegalno nabavio Ustav SSSR-a, takozvani "Staljinski ustav". Bio je dobar pevač i u društvu pevao revolucionarne pesme, a posebno je voleo pesmu "Široka strana moja rodnaja". Postao je SKOJ-evac. Majka, kojoj je on bio sve, nije bila zadovoljna njegovim političkim angažovanjem, iako je politika bila "terra incognita" - zemlja nepoznata. Strepela je za sina, jer je bila iskusna i intelektualka, znala dosta zlih sudbina političara, a posebno političara idealista, kakav je bio njen sin. Znala je ona i za sudbinu Robespjera. Zeblo je majčino srce pri pomisli da joj se sin angažuje u politici.

Događaji se nižu brzo i prebrzo, vreme juri – tempus fugat, vreme beži. Rat. Za vreme rata fakultet nije radio, a Miloš se sav predao ilegalnom radu. Majka je premrla od straha, noćima nije mogla da zaspi, pa je danima išla kao opijena; pala je na četrdeset kilograma, ne toliko zbog oskudice i sirotinje, koliko zbog brige za sina, da mu se nešto ne desi.

U svakoj nesreći ima i sreće. Rat se završio, Miloš ostao živ i postao član Komunističke partije Jugoslavije. Nastavio je fakultet. Ispite je polagao dosta redovno, ali je učestvovao i u političkom životu. Ismejavali su kolege "zapadnjake", koji nose frula pantalone i šešire, a bilo je i fizičkih obračuna na igrankama. Vrhunac sukoba bila je akcija za isključivanje sa fakulteta "neprijateljskih elemenata, reakcionara i kontrarevolucionara". Nije bilo najbitnije kako se ponašao neki student lično, nego da li mu je, na primer otac bio bivši oficir koji je ostao u zarobljeništvu. Đorđe je isključen zato što mu je otac bio u četnicima, a Dušana su isključili zato što mu je tata radio u Nedićevoj administraciji. Apelacije na isključenje nije bilo. Na partijskom sastanku na kome se odlučivalo ko treba da bude isključen, Marko je branio Jocu, pa su i njega isključili iz Partije, ali je ostao na fakultetu. Partijski instruktor, koji je prisustvovao sastanku skrenuo je svima pažnju da moraju da nauče da mrze neprijatelja, a neprijatelj je svaki onaj koji se protivi merama nove, narodne vlasti.

Čišćenje fakulteta, kako se nazivala ova akcija, izvršeno je temeljno i rigorozno. Fakultet je nastavio sa radom, ali se uvukao strah od sličnih mogućih represalija.

Posle izvesnog zatišja nastala je nova bura, novo čišćenje, još žešće i rigoroznije, čišćenje gvozdenom metlom. Izašla je Rezolucija Informacionog biroa komunističkih partija, nazvana skraćeno IB i svi koji su se izjasnili za Rezoluciju u celini ili delimično izbačeni su iz Partije i sa fakulteta, a neke su na

zborovima i isprebijali. Mnogi, sa druge strane barikade, su koristili momenat za osvetu.

Miloš se nedvosmisleno opredelio za Rezoluciju, pa je, kao i većina njegovih istomišljenika uhapšen.

Majka Jasa nije mogla da shvati zašto joj hapse sina kad nije ništa učinio. Nije uspela da sazna baš ništa o sudbini sina, niti gde je uhapšen, niti ko ga je hapsio, niti gde se nalazi. Gde god je išla i raspitivala se nailazila je na grobnu šutnju. Kazali su da joj je sin izdajnik, neprijatelj naroda i države, zločinac.

Po kratkom postupku Miloš je osuđen na dve godine "društveno-korisnog rada" i, po zakonu o prekršajima, odmah poslat na Goli Otok, sa prvom grupom.

Kasno shvativši gde se nalazi i šta se od njega traži, Miloš je rešio da se ubije. Skočio je sa stene u provaliju, ali je za čudo ostao živ. Operisali su ga na živo, bez anestezije, a potom poslat ponovo u "radni stroj". Odlučio je da više ne pokušava samoubistvo zbog majke Jese, jer bi time ubio i nju.

Posle dve godine provedene na Otoku, Miloš dobi produženje kazne na još dve godine, a majka Jesa poziv od Uprave državne bezbednosti. Dočekao ju je major Jozo, zavaljen u fotelju, a noge je odmarao na stolu. Klackao se na fotelji.

Predložio je majci da se odrekne sina. Ispričala mu je priču "Vorobej" - vrabac, od Turgenjeva.

Iz gnezda je ispalo ptiče, mlad vrabac, a u neposrednoj blizini našao se rundov - pas. Krenuo je ka ptiću. Vrabac-majka se stuštila, kao bačeni kamen, pravo na njušku rundova. Rundov se skamenio i ustuknuo. "Ljubav je, isledniče, jača od smrti, jača od straha smrtnoga."

Islednik je pobesneo, a majka Jesa hladnokrvno izvukla ispod suknje pištolj i stavila ga isledniku na sto. To je bio Milošev trofejni pištolj. Mislila sam da te ubijem - reče, ali se

nadam da će mi bog pomoći da se moj Miša vrati kući. Zato sam odustala.

Nije potpuno ni dovršila rečenicu, a islednik videvši pištolj, klisnu pod sto.

Majka Jesa baci pogled na klupko pod stolom i izađe.

Sa poslednjim grupama sa Otoka krenuo je i Miloš. Imao je objavu do Beograda koja je važila kao vozna karta, kao i hiljadu dinara za trošak.

Voz je bio pun sapatnika. Mesta nije bilo čak ni u hodniku. Logoraši su se sabijali kao sardine. Miloš je dugo stajao, a onda su mu noge klecnule, pa je seo. Sve vreme do Beograda nije progovorio ni reči. Svaka reč ima rep. Setio se hiljadu provokacija na Otoku, ali se tamo i ćutanje smatralo neprijateljskim aktom. Na jednoj baraci je bila ispisana parola: "Borimo se protiv pasivista, jer se iza pasivista krije neprijatelj." Pasivistima su se smatrali, pored ostalih, i ćutolozi. Ali ovo sad, ipak, nije Goli Otok, rezonovao je Miloš.

Na putu od železničke stanice do kuće Miloš se setio narodne pesme "Ropstvo Janković Stojana":

"Kosu reže ostarela majka,

Kosu reže pa vinograd veže,

A suzama lozicu zaleva

Ispominje svog Stojana sina..."

Kad je stupio na kućni prag, majka Jesa je vrisnula: "Sine, zašto te zlikovci oteraše na robiju!"

Miloš se od straha ukočio kad je čuo reči "zlikovci i robija". Za takve izraze išlo se pod najteži bojkot. Tamo su se zlikovci nazivali "vaspitačima", a robija "društveno-koristan rad".

Ustuknuo je Miloš korak nazad, a kroz glavu mu je proletela misao: "Provokacija!". Zar su i majku zavrbovali da radi za policiju? Ko će sad koga - ja majku ili ona mene?

Kad je majka krenula njemu u zagrljaj u njenim očima je blistala sreća i ljubav, ljubav kakvu dosad nikad nije video, a posle zla i mržnje na Otoku strave, izgledala je kao veličanstvo i budućnost sveta i vasione.

Raširio je ruke i pao majci u zagrljaj.

Zgrada islednika

Odlazak

Mrkonja - hip - zip -

Sava Mrkonjić je bio lep i stasit mladić. Briljantan student u Beogradu. Među kolegama bio je omiljen zbog svoje duhovitosti. Zračio je otvorenošću i vedrinom.

Pri nekim konfliktnim situacijama izbacio bi vic i sve je opet bilo lepo i razjašnjeno.

Kao "eho" i sad mi odzvanja njegov "hip" Kada su se dva studenta potukla zbog devojke Mrkonja je iz sveg glasa uzviknuo "hip" i svi su se nasmejali, a kavgadžije pružili ruku jedan drugom.

"Moj jedinac", govorila je majka, iako je imala još dve ćerke.

Pitam se i pitam vas kako se on našao u konjskom vagonu sa grupom političkih krivaca, gde se moglo sedeti samo naizmenično, dok su drugi stajali.

Njegova krivica sastojala se, koliko je on znao i priznao u istrazi, što je poznavao Budimira i sa njim se družio, a Budimir je ranije otišao na Goli Otok i tamo se "ispovedio". Budimir je priznao da se družio sa Mrkonjom, koji se žalio na skupoću i slabu hranu u Studentskoj menzi. Mrkonja je priznao svoj greh i to tačno tako kako je izjavio Budimir. Greh nije bio veliki, ali ni mali, jer su to isto pričale i mnoge radiostanice istočne Evrope. Znači, slušao je, a samim tim i prenosio neprijateljsku propagandu. Mora da se još nešto krije iza toga, rezonovali su islednici.

Sa Topčiderske stanice, pored hangara "Plavog voza", krenula je u noć i neizvesnost kompozicija sa 1500 kažnjenika vezanih žicom, dva i dva. Pratilo ih je oko 150 milicionera i pedesetak agenata službe bezbednosti, u civilu. U svakom vagonu bili su po jedan ili dva milicionera sa mašinkama i

ručnom bombom o pojasu. Voz se zaustavljao samo van stanica i tad bi u vagone upadali "civili". Tukli su nemilosrdno kažnjenike palicama i gazili čizmama. Kosti su krckale, a jauci se razlegali po pustom kraju. Kad je dan osvanuo kažnjenici su odahnuli. Verovali su da će sad po danu mirno putovati na odredište. Prevarili su se. Posle nekih dva sata vožnje po danu, voz je naglo stao. Čuo se žagor, pa vika, otvaranje vagona, potom topot, kao kad bizoni jure u krdu. Na kraju urnebesan kikot i rafal iz mašinke. Svi su pretrnuli, čekajući svoj kraj. U vagonu je nastala mrtva tišina.

"Majko, oprosti", prozborio je neko glasno. Na kraju se čuo dubok uzdah.

"Šta ste se usrali", oglasio se milicioner, "Sad će doći red i na vas."

Nije mnogo prošlo a vrata vagona su se bučno i naglo otvorila. Slika je bila upečatljiva. Voz se zaustavio na proplanku ovalanog oblika, a po ivici šume bilo je raspoređeno stotinak milicionera sa mašinkama "na gotovs". Desetina civila upala je u vagon urlajući neartikulisano. Pri tom se moglo razabrati:

"Izlazi marvo, izlazi bando - da vršiš nuždu!"

Izbacivali su ih kao vreće - dva i dva, a ovi su trkom ulazili u krug i odmah počeli da vrše nuždu, ukoliko to već ranije nisu činili, kad su prebijani.

Slika na zaravni bila je komična.

Sneg koji je noću padao prestao je, pa su se šarenili tragovi od onih koji su prethodno vršili nuždu. Mnogi su sada iz ove grupe ugazili u nečist. Milicioneri su u horu brundali: "Brže, brže, bando!" A kažnjenici, o kako su jadno izgledali. Izgužvani, razbarušeni, sa ostacima slame na kojoj su sedeli ili ležali. Sve dva i dva. Na jednom mestu obojica čuče, na drugom obojica stoje, a na trećem jedan čuči, a drugi stoji. Jadno i komično, ali se niko ne smeje, nego "čuči i muku muči".

Odjedanput kikot milicionera i "civila", potom rafal iz mašinke u vis. Među kažnjenicima muk.

Neko se divljački prodrao: "U vagon!" Masa je jurnula u vagon. Neki ćopajući, neki posrćući, a neki, iako i sami malaksali, vukli su svog parnjaka kroz sneg, kao sanke. Na ulasku u vagon dočekivali su ih agenti-civili, udarajući palicama i ubacujući one koji su jedva išli i koji nisu mogli sami da uđu u vagon.

Mrkonja je bio među poslednjima, teško se kretao. Uspeo je da se popne do pola, a zatim dobio palicu preko leđa, potom je ubačen u vagon. Udario je licem o patos i zario glavu u slamu. U očajanju se oteo krik: "hip".

Kakva gužva nastade tad. Agenti su upali u vagon.

"Ko je viknuo ZIP, majku vam banditsku.". Mrkonja se sledio, a zatim se pridigao u klečeći stav i javio:

"Ja sam rekao "hip",a ne "zip"."

Nastao je krvav obračun. Čuli su se samo tupi udarci i Mrkonjino stenjanje. Nije ni jauknuo.

Kad se sve utišalo i agenti iskočili, vrata su zatvorili. U vagonu su ostali kažnjenici i dva čuvara, milicionera.

Posle skoro dva sata stajanja voz je krenuo u dalju neizvesnost.

U vagonu tišina. Čuje se samo teško disanje i poneki jauk.

"Druže milicioneru", javi se jedan kažnjenik. Dobio je kundak i odgovor: "Nisam ja tebi drug, bando!" Potom ga je milicioner upitao šta je hteo.

"Ovaj pored mene je mrtav" odgovorio je.

Dobio je kundak i odgovor: "Kušuj, bando, nisi ti doktor! "

Siromah Mrkolja umro je ne znajući zašto.

"Objektivno" Mrkonja je kriv za svoju sudbinu. Možda bi i otišao živ na Goli Otok da nije bilo onog njegovog "HIP". Pratioci su razumeli da je rekao "ZIP", a to je bila državna tajna za čije je otkrivanje išla glava. Mrkonja, razume se, za to nije znao.

Naime, u "Uputstvu za prevaspitavanje političkih kažnjenika", glava II, pod a/ stajalo je da je cilj druge etape /put od zatvora do mesta odredišta/ kažnjenike zaplašiti, ismejati i poniziti ili skraćeno "ZIP".

To je bio kraj Mrkonjin, ali ne i kraj priče za Mijuška, koji je odgovarao za taj vagon.

Mijuško je suđen disciplinski i to ne za smrt Mrkonje, nego što je navodno provalio državnu tajnu i "ZIP" obznanio pred bandom kažnjenika.

Na kongresu Partije Aleksandar Ranković je, u svom referatu o bezbednosti, objavio da je jedan oficir službe bezbednosti kažnjen "zbog fizičkog maltretiranja osuđenika".

Mijuško je u stvari degradiran, oduzet mu je čin kapetana i poslan je za vratara u veliko preduzeće sa zadatkom da tamo bude "oči i uši" službe bezbednosti. Stavljeno mu je na znanje da mu nad glavom visi Goli Otok, u slučaju "dalje nediscipline".

Mala Žica - prvi logor

*Viđenje sudara vozova 1951. godine kod Vinkovaca od strane jednog preživelog **

"Politika" od 7. i 8. novembra 1951. godine šturo je objavila vest o nesreći u kojoj je, prilikom sudara kod Vinkovaca, poginulo 17, ranjeno teško 19, a lakše 13 lica. Imenovan je krivac za nesreću: otpravnik vozova stanice Mirkovci Trifun Šavišić.

O čemu se radi?

Voz označen kao broj 55-teretni bio je dupke pun kažnjenicima i njihovim pratiocima-oficirima UDB-e i milicionerima, koji su bili na putu za Goli Otok. Ukupno oko 900 putnika.

Posle katastrofe, bio je to pravi masakr, voz je opkolila vojska, a kažnjenici su po nalogu oficira UDB-e "Bakovca", brata Aleksandra Bakočevića, kao i naredbi načelnika UDB-e Begovića, prebačeni u zatvor u Vinkovcima.

Naime, Bakovac-Bakočević i Begović stigli su već u zoru iz Beograda i preuzeli komandu. Ovde je grupi iz Beograda priključena i grupa kažnjenika iz Bosne.

U ranim jutarnjim satima kolona se kretala ulicama Vinkovaca, a ranoranioci Vinkovčani zastajali su i čudili se koloni nesrećnika, vezanih dva i dva žicom. Sprovodnici su ih grubo odstranjivali da ne bi došli u kontakt sa uhapšenicima.

Moj vagon bio je blokiran i nas su izvukli iz njega tek pred kraj raščišćavanja. Pri raščišćavanju aktivno su učestvovali kažnjenici. Spasavali su nastradale oficire i milicionere. Koliko mi je poznato samo su tri kažnjenika nastradala: Savo Aleksić,

Bogić Radojić i Dragoljub Jeftić. Ostali su bili pratioci. Tom prilikom majoru UDB-e Danetu Aralici odsečena je noga. Bio je surov i nimalo sentimentalan prema kažnjenicima, a navodno je bio i zamenik upravnika Golog Otoka. Pre nego što je izdahnuo, izjavio je kažnjenicima koji su ga nosili, da nije kriv za njihovu sudbinu.

Dok je teško oštećeni voz bio opkoljen od strane vojske, iz "Orijenta"* izašli su putnici. Među njima je bilo i novinara i fotoreportera iz Francuske, koji su prizor snimali i diskretno se raspitivali o čemu se radi. Čuo sam da su po dolasku u Francusku objavili reportažu o celoj nesreći.

Sem navedene trojice kažljenika ostali nastradali bili su oficiri i milicioneri, službenici UDB-e, pogrešno ukrcani u Beogradu u vagon namenjen kažnjenicima. Naime, vozač koji je dovezao jedan kamion sa kažnjenicima na železničku stanicu Topčider petog novembra 1951. godine oko 9,30 časova, pogrešno ga je ukrcao u vagon namenjen za pratioce.To je primetio načelpik UDB-e Begović, pa je izgrdio šofera: Majku ti tvoju, šta si napravio. Sad se nema kud, pa nek tako idu."

Igrom slučaja (kažu da slučaj ne postoji) - nastradali su krivci umesto "krivaca". Nastradale su sudije i izvršioci kazni, neki od njih kažnjeni su najtežom, smrtnom kaznom.

"Ne sudite da ne bi bili osuđeni", kaže se u Svetom Pismu.

Kad je ova, deveta grupa, kažnjenika stigla na Goli Otok, na opšte čuđenje starih kažnjenika, nije dobila batine. Zabranjeno je bilo da se tuku, ali su prošli "kroz stroj", praćeni prašumskim uzvicima i parolama. Zna se da je tom prilikom umro jedan učitelj iz Srbije, dok je prolazio kroz stroj.

Ova grupa kažnjenika po dolasku na Otok bila je smeštena u "malu žicu" tzv. karantin. Karantinom je komandovao kažnjenik Savo Rakuš, Golootočanin, poznat kao "krvavi Sava". Kažu da se po izlasku sa Golog Otoka opijao do besvesti i umro kao težak alkoholičar.

*** Preživeli se zove Milan Milić, sada lekar u penziji**

*** Voz "Orijent-ekspres"**

Postoji velika verovatnoća da je do katastrofe voza došlo krivicom rukovodstva organa bezbednosti koji su sprovodili kažnjenike. Njima je "more bilo do kolena", a vozu kojim su oni komandovali bio je dozvoljen prolaz kad oni odrede, bez obzira na signal ili uputstva i naređenja osoblja železnice.

Žrtveni jarac nađen je u licu otpravnika voza. Nije mi poznato da li je ikada održano suđenje za ovu nesreću. Koliko znam javnog suđenja nije ni bilo, a tajnog?

Da li je ikad ustanovljena istina i da li su krivci za nesreću kažnjeni? Interesantno bi bilo da posle toliko godina kažu svoju reč nadležni sudski organi.

Rt Sajalo

Na otoku smo

Brod "Punat" pristao je rano u zoru na obalu Golog Otoka. Početkom 1951. godine u štivu "Punata", u kojoj su ležali jedan preko drugoga oko 1500 kažnjenika, upala je četa batinaša i uz dernjavu i životinjsku riku-viku, batinama isterivala ove nesrećnike. Napolju ih je čekao stroj dug 2 do 3 kilometara od šest hiljada kažnjenika, koji su ih nemilosrdno batinali pesnicama, batinama i ko je čim stigao. Stari kažnjenici, pri tom nečasnom poslu, neprestano su izbacivali parole: "Za Tita sve, za partiju sve, za narod sve, sve, sve... ura, ura, ura, ua banda, udri bandu" i mnoge druge parole.

Čekao sam da se batinaši umore, pa sam ostao među poslednjima da iskočim odnosno da se uspentram uz merdevine.

Kad sam već bio na polovini merdevina jedan od batinaša pokušao je da me svuče sa merdevina, ali sam uspeo da umaknem. Kad sam bio već na kraj merdevina, pri izlasku iz broda okrenuo sam se i zaprepastio: desetina mrtvih i krvavih ležala js bespomoćno na patosu u štivi.

Mrtve, po pravilu, bacaju u more sa vezanim kamenom, a teško ozleđene nose na nosilima u "bolnicu".

Po prolasku kroz stroj, po završetku krvavog pira, kažnjenici, koji su ostali na nogama, raspoređuju se po barakama - "paviljonima". Tu pored baraka stoje gologlavi, sagnutih glava, sa rukama na leđima dok većina ne padne u nesvest. Za večeru dobijaju čorbu od pasulja, bez pasulja, čorbuljin.

Pre zore dežurni urla, koliko god ga grlo nosi: "Ustaaaaj baaaando". Jeka klepatuše uvlači se u kosti i moždanu srž.

Radni dan za većinu se odvijao u kamenolomu uz izbacivanje parola i batinanje od strane desetara, vodnika, rukovodioca radova, komandira-milicionera i starih kažnjenika, koji su "revidirali" ili su na putu da "revidiraju". Milicioneri su, istina, batinali samo izuzetno, u "teškim slučajevima".

Posle kratke pauze za ručak, rad se nastavlja do kasno popodne-pred noč, a uveče su "političke konferencije".

Stolarske radionice

Nije se odazvao pozivu

Draško je uoči Drugog svetskog rata bio apsolvent na Pravnom fakultetu u Beogradu, ali je studije prilično zanemario. Posvetio se političkom radu.

Bio je rodom iz istočne Srbije, pa je zadržao dosta običaja iz rodnog kraja, posebno u govoru i naglasku. Cela porodica bila je čestita, a komunistički nastrojena. Otac mu je biran za poslanika na listi Komunističke partije. Sestra Đuka proglašena je, po oslobođenju, za narodnog heroja.

Draško je, uoči Drugog svetskog rata bio član Gradskog komiteta, a njegov kurir za vezu za Poljoprivredni fakultet bio je student Slobodan Penezić, po oslobođenju ministar unutrašnjih poslova Srbije.

Uoči rata beogradski studenti organizovali su dobrovoljačke odrede, izvodili vežbe sa oružjem. Manifestovali protiv rata. Nosili su i specijalne značke, na kojima je pisalo: "Branićemo zemlju!

U ilegalnom radu Draško se bavio propagandom. Na ovom poslu bio je neprevaziđen.

Kada je počeo rat i Nemci okupirali Jugoslaviju Draško je određen da ostane u Beogradu i nastavi sa ilegalnim radom. Prihvatio je taj zadatak sa oduševljenjem, iako je bio svestan da takav rad nosi nebrojene opasnosti. Bio je jedan od onih koji su bili spremni da, u svakom momentu, daju život "za stvar partije - boljeg života i pravednijeg društva". Bio je idealista - komunista.

Kada je Hitler zaratio sa SSSR-om i njegove trupe duboko prodrle u "zemlju socijalizma", Draško je radio ilegalno punom parom. Nabavio je izbegličku legitimaciju na ime Dragoljuba

Jovića. Sada je bio seljak, iz Rakovice. Sa rasklimatanim seljačkim kolima i konjićem stizao je u Beograd "na pijacu". Ispod slame, na kojoj je bilo džak-dva krompira, nalazio se propagandni materijal. Sve je išlo besprekorno dok jednog dana agent na carini nije gurnuo štap u slamu, pa izgurao letke.

Pri saslušanju u policiji dao je iskaz da je seljak i da mu je taj materijal neko poturio. Policija, kao policija, nije mu verovala. Dobro su ga pretukli, ali on je ostao pri prvom iskazu. Ko zna šta bi se zbilo i kako bi prošao da je ostao duže u policiji.

Desilo se tih dana da je otpremana jedna grupa zatvorenika za Norvešku. U grupu su ubacili i Draška, pod lažnim imenom.

Imao je sreće. Dospeo je u logor gde su stražu držali obični vojnici /WERMACHT/, a ne SS trupe. Teško da bi preživeo da je dopao logora gde su čuvari bili esesovci. Kad je logor oslobođen Draško je izabran za predsednika Antifašističkog veća i došao sa velikom grupom logoraša u oslobođenu zemlju.

Svi povratnici su primljeni sa rezervom. Ispitivao se svaki pojedini slučaj, kako se logoraš držao u logoru. Ipak, Draško je postavljen za pomoćnika načelnika u Ministarstvu unutrašnjih poslova Srbije. Uskoro je postao i načelnik. Ministarstvom je rukovodio njegov bivši partijski kurir za Poljoprivredni fakultet Slobodan Penezić - Krcun, dosta kontraverzna ličnost. U toku rata bio je na rukovodećim položajima. Posle rata kružile su vesti da je ogrezao u krvi do lakata, a on je pričao: "Ne do lakata, nego do grla. Drugi su ga hvalili - da je strog, ali pravedan. Pripisivalo mu se , skoro službeno, da je srpski nacionalista, te da je prilikom proslave Dana republike, malo podnapit, prišao Titu, čestitao mu i pri tom rekao: "Druže Tito, volim te kao najrođenijeg. Šteta što nisi Srbin. "

Pričalo se, takođe, da je prilikom promocije filma: "Marš na Drinu" prišao glavnom junaku Branku Pleši i obratio mu se: "Branko, bio si fenomenalan, ali imao si i grešku. Morao si preći Drinu. To je Krarađorđev zavet. Sećaš li se pesme:

Drino, vodo, plemenita međo,

Uskoro će i to vreme doći,

Kada ću ja i tebeka preći,

I čestitu Bosnu pohoditi.

Taj možda neshvaćeni kontraverzni čovek završio je tragično. Nastradao je u saobraćajnoj nesreći. Ima indikacija da je žrtva organizovanog ubistva, jer se kažu bio osilio, a takvi nisu bili poželjni. Niko se nije mogao ni približiti Vrhovnom Žrecu, a Žrec za njega nije imao dovoljno argumenata da ga drži na trulim koncima, kao Hebranga, Žujovića, Đilasa i mnoge druge kojima je "dao nogu".

Došla je i kobna 1948. godina. Krcun je sazvao sve službenike Ministarstva, skrenuo im pažnju da ne uleću u zamke Informbiroa i zaključio: "Nije više pitanje njihovih začkoljica, nego da li oni mogu nama nešto? Kažem vam i garantujem da nam ne mogu ništa."

Svi su mu aplaudirali, a i njegov učitelj Draško, koji je svom predratnom drugu i prijatelju verovao, a i intimno nije bio za Rezoluciju.

Draško je bio liberalan čovek. Dok su neki smatrali i govorili da partija sputava slobodu čoveka, vezuje ga iz steže kao mengele, Draško je voleo da kaže: " Ja članstvo u partiji smatram kao punu slobodu izražavanja mišljenja!". Međutim, u Ustavu je pisalo drugačije. Garantovana je samo sloboda mišljenja.

Događalo se više puta da su njegovi prijatelji, posebno drugovi iz internacije pred njim izražavali suprotno mišljenje. Bili su na pozicijama koje je zastupao Informbiro. Draško je smatrao da i oni imaju pravo da izražavaju svoje mišljenje.

Mnogi od njih su otišli na Goli Otok i pri ispovedanju dali izjave da su pred Draškom otvoreno pričali, a da se on nije suprostavljao.

Stizali su sa Otoka "pozivi" Drašku, jedan za drugim i on se našao u zatvoru.

Za njegove prijatelje i rođake, koji nisu bili na Otoku, bilo je to ogromno iznenađenje. Strah im se uvukao u dušu i kuću. Slobodan je otišao da dočeka zeta Vojina. Vojin je sišao iz voza, vukući dva kofera. Pre pozdrava Slobodan mu je saopštio: " Draško je uhapšen!". Koferi su ispali iz ruku..?!

Od novodošavših kažnjenika na Otok, saznalo se da je Draško u zatvoru. Svi su čekali da se Draško pojavi na Otoku, a posebno "Norvežani". Desilo se čudo, Draško se nije odazvao na njihov "poziv". Nisu shvatili zašto! Bio je to jedinstven slučaj.

Kad je Draško uhapšen Krcun je bio na službenom putu, a kad se vratio sa puta, izveo ga je iz zatvora. Bez obzira što je bio član Centralnog komiteta i Ministar unutrašnjih poslava nije to smeo učiniti, a da mu se ne zameri. Ipak Draško je otpušten iz službe.

Uzalud se obraćao mnogim prijateljima i poznanicima radi zaposlenja. Sva vrata su bila zatvorena. "Nemamo potrebe za apsolventima prava", glasio je odgovor.

Svi su ga izbegavali, a porodica je bila na ivici gladi. Nije se usuđivao da se obrati Krcunu, jer ga je on javno izgrdio pred islednicima, kada ga je izvodio iz zatvora.

Ali kad je dogorelo do nokata i kad su ga svi ignorisali, ipak se obratio Krcunu. Krcun ga je uputio jednom uticajnom partijskom rukovodiocu, a ovaj ga je poslao da se javi direktoru preduzeća "Dimničar".

Rano ujutru sačekao je direktora "Dimničara". Direktor mu je odmah saopštio da je primljen i odveo ga u jednu malu sobu, sa skromnim nameštajem. "Raskomoti se", kazao je. Draško je to učinio bez pogovora. Skinuo mantil i kačket, pa zajedno oboje okačio na čiviluk.

"Ovo je tvoja radna soba, eno ti i mašina. Bićeš daktilograf!"

"Ima li što drugo, druže direktore, ja ne znam da kucam na mašini?"

"Ništa drugo nemam!"

Draško se zahvalio i otišao.

Vratio se "uticajnom drugu". Poslao ga je na drugu adresu. Primljen je bez pogovora i radio mesec dana, a tada ga je pozvao direktor.

"Druže Draško, stigla je karakteristika za tebe. Sa ovakvom karakteristikom ne možeš se zaposliti ni kao radnik na građevini." Tako su se rastali.

Ipak se na jedvite jade zaposlio, posle mnogo poniženja i "potucanja od nemila do nedraga".

Kada se suočio sa grubom stvarnošću zabatalio je politiku. Završio je pravni fakultet i dobio pristojno zaposlenje. Kao nosilac "Spomenice" dobio je i pristojnu penziju.

Prošle su godine i ponovo je nastupilo zlo vreme. Jugoslaviju su počeli da kasape. Nekakav Badenter, predsednik nekakve komisije ustanovio je da se Jugoslavija sama po sebi raspada. "Međunarodna zajednica" prihvatila je Badenterov "nalaz", pa se tako i ponašala. Težak presedan u istoriji međunarodnih odnosa.

Povodom neke konkretne stvari javio mi se Draško i tom prilikom požalio:

"Šta se ovo dešava, moj druže! Mi smo izigrani, prevareni! Borili smo se pošteno, a šta je sad ovo? Raspad i trulež na sve strane. Ne mogu da se snađem! Ne mogu da spavam! Otišao sam kod doktora da mu se požalim i dobijem lek!"

Pošto me ovlaš pogledao i saslušao, postavio mi je dodatno pitanje: "Čitaš li novine, slušaš li radio, gledaš li televiziju?" Odgovorio sam potvrdno.
"Prestani da se baviš radijom i televizijom i da čitaš novine! To ti je lek!"

Radionice

Organizacija

Tako je govorio glavni *

Bio sam glavni, a nisam bio ni direktor, ni upravnik, ni sekretar, ni poslovodni organ.

Bio sam car, car careva, šahinšah, bog bogova i sve to zajedno, a ako baš insistirate baš na tom "glavni", onda ću vam otkriti: bio sam glavni za Goli Otok i sve logore za izolaciju političkih gubavaca. Bio sam gospodar života i smrti, ali to nisam zloupotrbio. Bio sam Bog Savaot. Tako je moralo biti. Alternative nije bilo. Ponavljam da tu neograničenu vlast nisam zloupotrebio.

Spasavao sam državu od pomahnitalih bandita. Ni brata nisam poštedeo. Kad je okrenuo leđa partiji, prestao je da mi bude brat.

Mi smo bandu preduhitrili. Prvo smo ih pustili da se izjasne da li su za partiju i Tita ili ne, pa smo ih onda pokupili i izolovali.

Demokratski su se izjasnili. Mi smo bili lukaviji i brži. Retki su uspeli da se organizuju. Mi smo ih pohvatali na spavanju, kad su neki tek počeli da vrše propagandu. O kakva je bila njihova propaganda. Ogavna!

Nipodaštavali su našu borbu, a mi smo se sami oslobodili, kako je rekao drug Tito. Proglasili su Tita za imperijalističkog agenta, kao da je tokom rata paktirao sa Nemcima, a na kraju rata ga je - kažu - zavrbovao Čerčil. Generala Velebita, blistavog diplomatu, proglašavali su za špijuna. Kada smo se grčevito borili za svoju samostalnost i za svoj narod, pričali su da se Titova klika bori za vlast i da će sve žrtvovati da se održi, i obraz, i poštenje, i narod. I zamislite jednu od njihovih parola: "Ko neće brata za brata, hoće tuđina za gospodara!". Kakav cinizam! To u stvari i nije njihova parola. Zloupotrebili su narodnu izreku, koja je važila u drugim vremenima i prilikama.

*** Jovo Kapičić -Kapa**

I tako mi bandu prikupismo. Dodali smo im i druge neprijatelje naroda i države: bivše ustaše, križare, mlade muslimane, ljotićevce, četnike, baliste, protivnike zadruga, plavu gardu, klerikalce i ostali ološ koji je počeo da diže glavu. U ogromno bure ubacili smo krvožderne zveri da se iskolju i sami sebe pojedu.

Možete zamisliti koje sam poverenje dobio kad su me izabrali da ovo zverinje krotim.

Osećao sam se presrećnim. Nisam dve noći sklopio oka, a onda me je umirila spasonosna misao: da partija nikad ne greši i da sam baš ja kao rođen za tu funkciju. Primljen sam od najviših, a od druga Marka sam dobio detaljne instrukcije. O, kakav je to bio čovek. Odakle mu te ideje i to znanje. Slušao ga otvorenih usta i kroz nedelju dana otišao na Goli Otok. Tamo sam zatekao grupu najokorelijih informbirovaca. Komandir ih postrojio, a ja sam išao od jednog do drugog u pratnji dva oficira bezbednosti i svakog pitao: " Jesi li još za informbiro?"

Odgovori su bili: "Večito! Do smrti! Dok mi je duša u nosu! Dok me ne ubijete!"

Samo je jedan od njih bio lukaviji, odgovorio je: "Razmisliću", pa nije dobio palicu po njušci.

Napravio sam organizaciju. Postavio sam komandante, komandire, vodnike, desetare i rasporedio ostalo osoblje. Uveo sam administraciju, potom doveo islednike i dao direktive da mašinerija krene. Zatim sam se vratio u Beograd i referisao. Nisam se brinuo za uspeh organizacije, jer su to bili sve probrani kadrovi.

Ako negde popusti ili neko zataji, neće daleko. Prebaciću ga s one strane žice.

Vrlo brzo su se postavljale barake za stanovnje kažnjenika, a dotle su se "čeličili" na otvorenom. Komandno osoblje uveče je brodom prebacivano u hotel na kopnu, a straže su bile pod šatorima. Nešto docnije kažnjenici su

izgradili, u rekordnom roku, kamene zgrade i hotel za stanovanje uprave.

Kako su se logori množili, imao sam pune ruke posla. Ipak sam stizao, uz puno napora, da obilazim i druge logore. Davao sam direktive drugovima koji su radili isti posao na Svetom Grguru, Ugljanu, Bileći, Gradiški, Požarevcu... Povereni mi posao sam usavršavao i moje ideje su realizovane.

Sve je funkcionisalo kao sat, kao švajcarski sat budućnosti. Kao sat koji još nije pronađen.

Već posle nekoliko meseci otpušteni su kažnjenici koji su se pokajali i revidirali stav. Kao dokaz da su zaista revidirali, dali su pismenu izjavu da će se lično boriti protiv neprijatelja i sarađivati sa organima bezbednosti. U protivnom, biće vraćeni nazad.

Interesantno je da su među prvima otpuštenima oni kažnjenici koji su izjavljivali da na svojim pozicijama ostaju večno i do groba.

Možda će nekom izgledati neverovatno, ali je živa istina: prevaspitavanje je urodilo plodom. Nemojte se čuditi.

Kažu da je tokom prevaspitavanja bilo i grubosti. Ja sam human čovek, borio sam se i boriću se samo za humani socijalizam. Ako je i bilo grubosti, onda su za to krivi sami kažnjenici. Samoupravljanje je bilo u njihovim rukama, a uprava je samo "vršila kontrolu nad stvarima", kako to reče - valjda - Karl Marks, kad je opisivao budućnost, komunizam. Neko neće moći da shvati da se, eto, na Otoku i drugim logorima, tako dobro razvijalo samoupravljanje i davalo pozitivne rezultate.

Ipak moram priznati da sve nije išlo glatko. Bilo je i ekscesa.

Eto taj vašljivi Angel. Bio je - kažu - stari član partije, pa se odrodio.

Bio sam u inspekciji i šetao pored mora. Jutro. Bilo je baš prijatno, ali mi taj vašljivko pokvari dan. Kad sam bio pored

njega stao je mirno i skinuo kapu, ali glavu nije sagao, kako propis nalaže, već me gledao pravo u oči. Kosa mi se digla, ali sam se uzdržao i pozvao pratioca da stvari dovede u red. Uveče mi je pratilac-poručnik Mate - referisao da je bandit prošao kroz stroj i određeno mu je da svakog dana po jedan sat stoji na jednoj nozi. Čini mi se da sam tom prilikom hteo da kažem Mati da ne preteru, ali sam se disciplinovano suzdržao. Ne treba se mešati u samoupravu kažnjenika.

Ovaj incident bi i zaboravio da me taj isti pas nije obrukao kod druga Marka kad smo zajedno obilazili logore. Na Markovo pitanje: "Šta ćeš ti ovde Angele?", odšvorio je: "Da nisam ja, bio bi ti sa tvojim janičarima!.". I danas se užasavam kad se setim tog gada. Marko me je samo pogledao i nikad mi nije prebacio. Veliki čovek!

Ovaj bandit, Angel Petkovski, ipak je doživeo da bude otpušten sa Golog Otoka, prilikom njegovog reformisanja. Nastanio se u Skoplju. Kažu da je svakog dana išao peške kroz grad i stizao na Vardar. Sa sobom je nosio čekić preko ramena. Tucao je ceo dan kamen na obali Vardara, a u sumrak se vraćao. Nije mogao ni posle svega mogao ni posle svega da ne demonstrira protiv naroda i države. Morao je da se nađe ponovo u zatvoru, gde je i skončao. Čekić mu je zaplenjen.

Neki tvrde da se mnogi nisu vratili kućama, kao da su umrli na društveno korisnom radu. Pa, svuda, gde ima živih ljudi, ima i smrti. Ako je neko nasilno umoren, ja nemam nikakve veze sa tim. To se može i proveriti, sem za one koji su navodno bačeni u more.

Da nisam samo human na rečima pokazaću vam na primeru.

Bio sam u inspekciji na Otoku i saznao da se tu nalazi moj komandant iz rata. Lično sam naredio da ga prebace "sa službom" na tenisko igralište. Posle dnevnog odmora igrao sam tenis. Moj komandant bio mi je zahvalan. Čilo, kao

dečak, jurio je i sakupljao lopte i dodavao mi ih uz blag poklon.

Ne mogu zaobići ni onog poganca Radeta, bandita nad banditima. Kažu da je bio za vreme rata čak i komandant Glavnog štaba Hrvatske, ali je - eto - na prvoj krivini, skrenuo i izdao narod i partiju. Zamislite šta je pričao i na Otoku. Kaže da mu je sve namestio Vlado Bakarić i to zato što je tražio da, pored hrvatske, bude uvek, prilikom svečanosti, isturena i srpska zastava. Kome on to priča. Vlado je bio teoretičar i filozof. Ako hoćemo pravo, odmah iza Kardelja. Taj se nije bavio takvim sitnicama i glupostima, a stran mu je bio svaki nacionalizam.

Saznao sam da taj Rade štrajkuje glađu. Obišao sam ga i zamislite pljunuo me je u lice i nazvao izdajnikom. Vidite kako svako delo izađe na videlo. Sam je sebe razotkrio i dokazao da mu Vlada nije kriv, već da je on otrovani neprijatelj.

I danas mi je žao što mu nisam uspeo da pokažem ko je izdajnik. Crkao je.

Eto, ispričah vam ovu malu ispovest. Pošteno, bez laži, bez uvijanja, otvoreno.

Ali, život je prema meni uvek bio surov. Kada je drug Marko pao i mene su smenili, iako sam tada, kao i danas bio odan partiji i narodu. Biću takav do groba. Možda će me partija ponovo pozvati pod zastavu ako nastupe teška vremena. Staviću joj na raspolaganje svoje ogromno znanje, iskustvo i talenat.

Iskreno, ponekad padnem u apatiju, pa se setim one latinske sentence.: Sis transit gloria mundi! Tako prolazi glava sveta! Ali ne. Ja čekam i čekaću, ako me pozovu iz Latinske Amerike da im organizujem policiju i logore za prevaspitavanje. Ranije sam dobio ponudu od Homeinija da mu objedinim sve logore za prevaspitavanje. Sume koje nude su basnoslovne.

Ja čekam poziv moje partije!

Ako poziv ne stigne, razmisliću.

Policajci i kažnjenici

Među kažnjenicima i policajcima-islednicima bilo je razlike, ponekad ogromne.

Kažnjenička rukovodeća garnitura ne može se pravdati da nije učestvovala u zločinima, sem malih, malih izuzetaka.

Rukovodeća garnitura u svakoj baraci (zvanično "paviljon") sastojala se od: sobnog starešine, njegovog zamenika, kulturnog referenta, rukovodioca radova i higijeničara.

Bilo je to "kolektivno upravljanje", ali petorka nije bila međusobno ravnopravna, zavisilo je od ugleda svakog od njih koji je uživao kod islednika. Po pravilu sobni starešina je bio prvi u rangu. Zvao se sobni strešina zato što je cela baraka bila jedna soba. Sobni strešina, po pravilu, bio je komandant cele barake i gospodar nad životom i smrti potčinjenih. On je održavao svakodnevne kontakte sa islednicima, referisao svoja "zapažanja" i dobijao direktive od islednika. Zamenik je bio senka sobnog starešine. Zoran Vidaković je u svojoj baraci bio daleko važnija ličnost od sobnog strešine Ilije Hinića, kome je poturio spletku, te je ovaj smenjen i otišao pod bojkot. Zoran je posle avanzovao za kulturnog referenta na "objektu 101", čuvenoj Petrovoj rupi, nazvanoj po Petru Komneniću. Iako tada student prava "prosvetario" je ljudima kojima ni po čemu nije bio ni za mali prst. Upamćen je po velikom zlu. Po izlasku sa Golog Otoka napravio je karijeru, postao je profesor Pravnog fakulteta, dok drugi eminentni naučnici i profesori nisu u Beogradu mogli da dobiju ni profesuru u srednjoj školi, ako su prošli kroz Goli Otok.

Ostala "vlast", kao: vodnici, desetari, goniči, porcijaši, članovi "kulturne ekipe" i druga boranija, nisu ozbiljno uzimani, iako su bili privilegovani i po pravilu dolazili na te položaje po "zaslugama".

Strah i trepet bili su kažnjenici koji su vršili isleđenja. Oni su bili desna ruka islednicima. Oni su i posle izvršne odluke - rešenja o kazni, vodili istragu za pojedince sve do njihovog otpuštanja sa Otoka. Ovi pomoćni islednici bili su beskrupulozni batinaši i zlikovci. Čuveni je bio Remo koji je ciglom tucao jaja Spasoju, kao i Kreso Kadrija, a takođe i Đuraković Remzo, koji su isleđivali Sašu.

Zbog zasluga postali su glavni komandanti-kažnjenici: Mate Opić, Davor Tripalo, brat Mike Tripala, Salopek, Slavko Kuzmanović. Svoje visoke funkcije opravdali su u potpunosti.

Po zlu, pored ostalih, poznati su islednici: Begović Božo, umro od raka, Srba Savić, takođe umro od raka, Mlađa Jurišić, Bakovac - Bakočević, sahranjen uz veliku pompu i počasti. Na crnoj listi nalaze se i Vukosav Dragić - Mališa - umro od raka, Jefto Šašić, Ćećo Stefanović, Jovo Kapidžić, Bogdan Plećaš, Marija Zelić i drugi, mnogi.

Spiritus rektor bio je četvoročlani direktorijum: Tito, Marko, Kardelj, Đilas. Njima uz rame bio je Tempo, koga je Tito postavio za komandanta svih partizanskih jedinica "kad Rusi upadnu u državu"

Mračna ličnost Steve Karajčić delovala je snažno iza zavesa.

Od neposrednih izvršilaca treba istaći opakog islednika Stanka, iako je bilo i drugih, njemu ravnih. Stanko je bio predratni krojački kalfa, sa mnogo "zasluga" iz rata, nosilac "Spomenice 1941.". Za zasluge vanredno unapređivan. Već 1950. godine bio je potpukovnik, a sanjao je o generalskom

činu. Silnik i zlikovac, koji je zarad karijere, u svojoj zaslepljenosti, zavio u crno mnoge ljude i njihove porodice. Primitivac, koji je sem kalfskog ispita imao i partijsku policijsku školu. Ništa nije znao, ni video, sem ono što su mu drugi utuvili u glavu: da su lopovi, probisveti, pljačkaši, špijuni i drugi nikogovići "ustali protiv naroda i države" i da ih treba zatrti, zgaziti, a za taj posao je imao neograničena ovlašćenja.

U svakom čoveku gledao je neprijatelja. Ko god da je došao u njegove ruke morao je da se dokazuje da nije neprijatelj, a to niko nije mogao. Ko god da je došao pod njegovo "isleđenje" priznavao je u znanju ili neznanju, agoniji, i to sve što on traži. Njegova omiljena rečenica bila je: "Dajem ti časnu udbovsku reč da ćeš ti meni priznati sve što od tebe tražim, sve do tvojih špijunskih veza.". Imao je na raspolaganju ledene samice, čučavke, lance, struju, mnoge tehničke sprave preuzete od raznih policija sveta. Bogato je sve koristio. Nije poznavao ni oca, ni brata ni prijatelja.

Danilo-Dane, njegov zemljak i "prijatelj" skupo je platio njegovo prijateljstvo.

Dane je bio prvoborac, rangiran u partiji i vlasti vrlo visoko. Bio je neoženjen i stanovao je u garsonjeri, iako je bio prijavljen u porodici. S obzirom da je bio često na putu pozajmio je ključ prijatelju i zemljaku Stanku za "njegove ljubavne avanture", ustvari za sastanke sa špijunima koje je on imao na vezi.

Kada se vratio sa dužeg puta Dane nađe poziv da se odmah javi Upravi državne bezbednosti. Veoma se iznenadio, ali i zabrinuo. Nije ni čudo. U to vreme niko nije bio siguran, od vrha do dna.

Pretresao je svoj život da bi našao grešku. Nije spavao cele noći. Setio se prijatelja Stanka i pokušao da ga nađe. Nije uspeo. Na kraju se ipak smirio.

Pokucao je na vrata i ušao u određenu kancelariju. Nije mogao da dođe sebi. Za stolom je sedeo Stanko, njegov drug i prijatelj, leden kao kamen, mrka pogleda.

"Zar i ti Danilo?"

"Na šta misliš ili se šališ?"

Stanko ga nije udostojio odgovora već je pritisnuo zvono. Ušla je daktilografkinja. Sačinjen je zapisnik.

Danilo je pozvan na odgovornost jer mu je u zaključanom ormaru u njegovoj garsonjeri pronađena lovačka puška za koju nije imao dozvolu, iako ni manji partijski ili državni rukovodioci nisu tražili dozvole za oružje. Akcenat je bio na tome zašto je krio oružje i šta je sa njim nameravao. Nisu izostala ni pitanja o špijunskim vezama i povezivanju sa kontrarevolucionarima.

Takođe mu je postavljeno pitanje zašto ilegalno stanuje, odnosno zašto krije adresu od vlasti, odnosno organa bezbednosti. To što Stanko lično zna gde on stanuje ne opravdava ga, jer kako mu reče Stanko, to je "njegovo privatno saznanje".

Na kraju pošto je potpisivao zapisnik, islednik mu je strogo zapretio da što manje ide na službeni put, a ako već mora onda da im se javi na određeni telefon i da se ne šali da nešto protivnarodno preduzima, jer će ga pratiti njegovi ljudi. Puška mu je zaplenjena, a garsonjera oduzeta. Ako se nekom žali biće uhapšen.

Dane je izašao iz Stankove kancelarije ošamućen. Teturao se do stepeništa, pa se uhvatio za gelender. Silazio je odmarajući se na svakom stepeniku. Nije se uopšte setio da sa četvrtog sprata siđe liftom. Deset dana nije išao na posao, odbolovao je. Ozbiljno je bio bolestan.

Pored zločestih islednika bilo je i umerenih i razumnih. Takav jedan bio je Knežević, ali je poludeo posle završetka službovanja na Golom Otoku. Svi su se oni ipak distancirali, osim izuzetaka, od direktnog zlostavljanja kažnjenika na

Otoku, ali su davali direktive za takve postupke, uglavnom preko sobnih starešina. Pri samom radu svi islednici su pazili da ispunjavaju direktive i da se ne zamere upravniku, pre svih, ali i starijem po rangu. Iako su došli na te položaje kao pouzdani i poverljivi mogli su, zbog ozbiljne greške, da se nađu s one strane barikade - iza žice.

Mome isledniku Drašku, koji je bio razuman i taktičan, izneo sam u četiri oka da sam pogrešno kažnjen i zamolio za reviziju procesa. Bilo je to bezumlje sa moje strane. Po pravilima Otočkim sledovalo mi je da odem pod bojkot i da me linčuju ostali kažnjenici. Draško je oćutao na moju žalbu. Tu je i on bio nemoćan, ali nije prema meni naredio represalije. Pitao je jednog od mojih poznanika, kažnjenika, da li sam ja pri zdravoj pameti, da li nisam poludeo. Sreća moja da je ovaj odgovorio da je to moguće.

Velika cisterna

Neki primeri

Za stanje na Golom Otoku, kao i u ostalim logorima, krivicu snosi bezkrupulozan, amoralan i bezočan režim, ali i prve grupe koje su prihvatile i pomogle zločin. Bilo je otpora pojedinaca, kao npr. Ilija Hinić, Boža Raičković, Rade Žigić, Nenčić, Mrdaković i mnogi drugi, ali se nisu vratili živi.

Kažu da su neslavni barjak zločinaca ponele grupe dovedene iz Sarajeva, školovane u kazamatima Džemala Bijedića, ministra unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine u to vreme.

Znatan broj kažnjenika je poludeo, kao na pr. Stefan Mitrović, nekad načelnik Agitpropa Centralnog komiteta, desna ruka Milovana Đilasa. Takođe je poludeo i Ljuba Momčilović, sekretar KP za Vojvodinu.

Greh bi bio ne spomenuti verovatno najmračniju ličnost Titovog perioda: Stevu Krajičića, koji je za vreme rata šetao po Zagrebu i za koga se tvrdi da je bio Titova veza sa Pavelićem, Papom i sovjetskom obaveštajnom službom, kao i da je Tita "imao u šaci". Postavlja se pitanje koga je najvernije služio? Đavolu-Luciferu! Ako možda nije bio i sam Lucifer.

Tvrdi se da je ovaj veliki srbofob iskoristio zlo vreme i da stoji iza proterivanja na Goli Otok poslednja tri Mohikanca-Srbina u hrvatskoj vladi: Dušana Brkića, Radeta Žigića, i Ćanice Opačića.

Moramo se setiti bar nekoliko ljudi koji su u nemogućim uslovima zadržali lik čoveka, po cenu velikog rizika za sebe lično.

Kažnjenik dr. Nikola Nikolić bio je veliki humanista. U nedostatku lekova sakupljao je trave između kamenja da bi lečio obolele.

Voja Marković, aktivno je radio, tajno i vrlo vešto, na spasavanju ljudi.

U grupu pozitivnih likova ubrajaju se i: dr. Jovan Ševaljević, dr. Mića Matić, dr. Rade Ćirković, pravnik Spasoje Petrušić, Dušan Brkić, učitelj Merdita Prend, seljak Ivo Violić i drugi kažnjenici.

Mnogo brakova je rastureno. Pod pritiskom organa bezbednosti znatan broj žena se odrekao muževa, neke istina samo formalno, ali im ni to nije pomoglo, kao ni pravoslavnima koji su prekrštavani u Nezavisnoj državi Hrvatskoj.

Žena Slavka Popovića je proterana iz Beograda i služila je kao seoska učiteljica iako je imala višu pedagošku školu. Premeštana je sedam puta. Teško su nastradale žene koje su ostale duboko privržene muževima. Konjički kapetan, muž Eve Panić, ubijen je u zatvoru, a ona, samo zato što mu je bila žena, uhapšena i poslata na Goli Otok. Žena hirurga iz Vranja je teško nastradala, jer se nije htela odreći muža.

Beležimo neke primere rasturenih brakova: brak Koste Vasiljevića, Antona Lukatelija, Aleksandra Saše Trajkovića i drugih. Veliki pritisak je bio na žene koje su bile članovi partije, a muževi im pohapšeni i obratno - ako su žene prvobitno uhapšene. Velika većina bračnih drugova, posebno žena, odricala se da bi se eventualno sačuvale silnih represalija i spasile decu. Ipak je bilo dosta slučajeva i onih koje to nisu učinile, da budu pohapšene, a deca ostala na ulici. Tako su se raspadale porodice, a deca se odavala kriminalu ili se razbolevala i umirala.

Zla sudbina zadesila je i one koji su rađali decu posle odlaslka sa Golog Otoka i drugih logora. U najvećem broju ta

deca su se rađala sa telesnim i duševnim manama, vrlo često šizofrenična i nesposobna za život. Primera ima mnogo.

Žene koje su prošle Goli Otok i druge logore, u većini, postale su sterilne.

Tvrdi se da se u ovo stravično vreme desio najveći pogrom nad sopstvenim narodom u istoriji. Ima i mišljenja da je to posle Prvog i Drugog svetskog rata bio treći genocid nad srpskim narodom, a da četvrti traje. Akteri su isti: sveti otac Papa, Jerusalimski muftija i njihovi prethodnici i naslednici, dok su srpski crkveni velikodostojnici bili po logorima, kao što je na primer Patrijarh Srpski Gavrilo.

Ovo su samo delići nesreće i katastrofe čoveka, kao što je to, uostalom, cela ova knjiga. Nema čoveka od pera koji bi mogao dočarati pravu istinu o ovom paklu na zemlji.

Komandna zgrada Petrove rupe

Prevaspitavanje

Ispovedanje Greha i...

Kažu kad napustiš ovaj svet ideš na nebo. Tamo te čeka čistilište, raj i pakao. Niko se odatle nije vratio da potvrdi ovu pretpostavku. Zna se samo da tako tvrde neke religije. Sve religije tvrde da se ljudi na ovom svetu i kratkom životu spremaju za onozemaljski, večni život i to između ostalog postom, molitvom i ispovedanjem Greha. Sve je ovo skoro opšte poznato. Nepoznato je uglavnom kakav je redosled ovih religijskih pojmova na Golom Otoku. Tamo bi izgledalo ovako: čistilište - ispovedanje, pakao, ništavilo.

Na "političkim konferencijama" novodošavši kažnjenici ispovedaju grehe, ali ne odmah po dolasku. Prvo se sobni starešina - kapo, dogovara sa islednikom za svakog kažnjenika pojedinačno - šta od njega očekuje produžena istraga.

Političku konferenciju vodi sobni starešina, a pored njega sedi "kulturni" referent - komesar i rukovodilac radova - tri musketara.

U svakoj baraci ima oko 300 kažnjenika, koji sede na trospratnim boksovima i slušaju ispovedanje prozvanog. Kažnjeniku se skrene pažnja da prvo iznese kratku biografiju, a potom neprijateljski rad do hapšenja, u zatvoru i na "radilištu", na Golom Otoku. Ranija istraga, po kojoj je doneto rešenje o kažnjavanju, kao da nije ni postojala. Smatralo se da u prethodnoj istrazi svaki kažnjenik pokušao da obmane istražne organe.

Za vreme izlaganja izbacuju se parole i upadice, kao: "Dole banda! Ua banda! Kroz stroj bandu! Udri bandu, pa će

kazat! Dole neprijatelj! Dole banda i neprijatelj! Dole izdajnici! Laže banda.." Jezivo deluje huk od trista kažnjenika, kao olujni vetar. Kod novodošlog uvlači se strah u kosti.

Iza "izlaganja" postavljaju se pitanja novajliji od strane ostalih kažnjenika. Pitanja su najčešće sledeća: ko je bio sekretar odnosno glavni u tvojoj grupi, bez obzira da li je postojala grupa. Ko je bio viša, a ko niža veza. Da li si slušao neprijateljske radio stanice i kome si prenosio neprijateljsku propagandu, a ko tebi? Pred kim si i ko je pred tobom delovao neprijateljski? Koga sve znaš da je neprijatelj i da neprijateljski deluje?

Koga imaš od najboljih prijatelja na radnom mestu i van radnog mesta, kakav je njihov stav? Koga imaš od najbliže rodbine i ko je od njih na neprijateljskim pozicijama? Ko poseduje oružje od lica koje poznaješ, a posebno oni koji su na neprijateljskim pozicijama? I tako dalje...

Mnogi u toku priznavanja budu isprebijani, jer - prema oceni - pokušavaju da obmanu kolektiv. Ko pokuša da obmane kolektiv odlučuju prvenstveno "sobni". Ponekad, "u težim slučajevima" političkoj konferenciji prisustvuje i oficir UDB-e, islednik.

Na kraju, obično na predlog sobnog starešine, donosi se odluka: da li se dotični bojkotuje ili stavlja pod istragu, odnosno ubaci u podrum i bude prepušten specijalnim batinašima, ili da mu se "prihvati stav", - da mu se poveruje da je iskren.

O ispovesti se vodi kratak zapisnik, koji služi kao orjentacija za pismenu ispovest, a ova se šalje na teren radi dalje provere i istrage.

Onaj kome je "primljen stav" radi u kamenolomu. Sa ostalim kažnjenicima prolazi kroz čistilište. Bojkotovani rade najteže poslove i vidno su obeleženi: kapu i koporan oblače naopako, a postava koporana je crvene boje, tako da se može raspoznati i na daljinu. Bojkotovani dobija rang divlje -

zaražene zveri koju svako mora da tera, progoni i bije kako stigne. Niko sa njim ne razgovara, niti on sa kim, a ko to ne poštuje, biva i sam bojkotovan.

Oni pod istragom retko se vraćaju u baraku. Veoma je opasno raspitivati se šta je sa njima bilo.

Teško onima koji pred "kolektivom" izjave da su nevini i dopremljeni na Otok pogrešno. Jezivo je prošao Artur Fonović, koji je svoju ispovest počeo " Ja sam Artur Fonović, Istrijan, nacionalnost nemam, internacionalista sam. Član sam boljševičke partije, učestvovao sam u Ruskoj revoluciji i rezoluciji Bele Kuna. Bio sam član Internacionalnih brigada u Španiji. Od fašističkog suda u Italiji bio sam osuđen na devedeset devet godina zatvora. Sva zla koja je doneo fašizam upoznao sam, ali ovako zlo i ovakve razbojnike nisam nigde ni čuo, ni video.". Govorio je na talijanskom, a prevodio je Niko Martinović, stariji, član Centralnog komiteta Crne Gore, zatočenik Talijana na ostrvu Mamuli, poznat kao Niko Simov. Njegov otac bio je ugledni sveštenik.

Posle reči koje je Artur izgovorio, nastalo je zaprepašćenje i tajac, a onda se prolomilo: "Kroz stroj bandu". Trista osuđenika istrčalo je pred baraku, postrojilo se u dva reda, jedan pored drugoga, okrenuti licem u lice, na razmaku od jednog metra. Kroz ovaj dvored-stroj prošao je Artur nekoliko puta. Na kraju je pao sav u krvi, izobličenog lica i odela u ritama. Otišao je pod istragu, vratio se u baraku i jednog dana iščezao. Kuda i gde?

Haso, iz Bosne počeo je svoju ispovest ovako: "Hoću da budem posve iskren. Još kao dečko bio sam pokvaren, jebo sam kozu.". Vidak je "priznao" da je jebo kardinala. Mrgud da mu je majka kurva. Jozo da je bio nemački, ustaški i ruski agent.

Praksa je bila da je uvažen samo onaj stav u kome je ispovеđeni označio kao neprijatelje najmanje trideset lica, a bilo ih je koji su izjavljivali da će pismeno dati imena i preko

200 građana, poznanika, prijatelja, rođaka i najuže rodbine: oca, majke, braće, sestara. dece - što je bilo jedno od glavnih merila "iskrenosti" i pokajanja, odnosno spremnosti za "revidiranje stava".

Sve pismene izjave idu islednim organima koji su vršili hapšenje kažnjenika. Lica koja je označio u izjavi obično se svrstavaju u tri grupe: oni koji su bili pasivni - ćutke odobravali njegovu neprijateljsku propagandu; oni koji su i sami učestvovali u neprijateljskom delovanju, najčešće u priči; i na kraju ostali, oni koji čvrsto stoje na neprijateljskim pozicijama.

Organi službe bezbednosti su ih pozivali, privodili, pripremali im, hapsili, pa - prema nahođenju - puštali, uz pismenu obavezu da će raditi za policiju. Dobijali su šifre pod kojima su docnije dostavljali svoje izveštaje i "zapažanja". U slučaju neaktivnosti, ponovo su pozivani, opominjani ili hapšeni. Tako su zavrbovani milioni, s obzirom da su kažnjenici bili pored Golog Otoka i na ostrvu Sveti Grgur, Ugljen, u Gradiški, Požarevcu, Bileći... kao i da je svaki od kažnjenika u proseku naveo imena nekoliko desetina neprijatelja i sumnjivih.

Istražni organi su svoje nalaze sa terena po potrebi vraćali na Goli Otok. Tako se dešavalo da pod bojkot ode neki kažnjenik i posle godinu dana, jer "nije raščistio istragu". Obično nije otkrio nekog koga je neko drugi otkrio, a i on znao to lice. Šćepan je bio pod bojkotom više od pola godine sa malim prekidima i to sve dok nije ispričao i razgovor sa nepoznatim čovekom u vozu. S vremena na vreme zvao ga je islednik i pretio najtežim kaznama, jer "nije bio raščistio istragu", što je bio najteži greh. On, siromah, kostur, avet, kleo se i plakao. Taj razgovor bio je zaboravio, kao nevažno ćaskanje sa nepoznatim. Dok je bio pod bojkotom, potpuno je osedeo, iako je imao tek dvadeset i jednu godinu.

Bojkotovani, posle mesec, dva, nekad i tri, izlaže ponovo svoj stav, ispoveda se pred kolektivom. Obično su to senke iz

pakla i posle "iskrenog ispovedanja" odlaze, po pravilu, u radni stroj, čistilište, sa ostalim kažnjenicima. Prevrnute kape i koporane vraćaju u normalno stanje.

Oni koji se vrate sa istrage prolaze redovno kroz bojkot da bi potom, eventualno, i oni ušli u čistilište.

Ko od bojkotovanih uđe u čistilište dobija nešto bolju hranu, odnosno redovnu hranu koju dobijaju i ostali, a može da spava koliko i ostali. Može i da razgovara sa svima.

Svi u čistilištu moraju da rade maksimum maksimuma, a posebno da se dokazuju "borbom protiv neprijatelja", što prvenstveno znači da dobro otvore i oči i uši, saznaju šta se priča i radi na Otoku i o svemu obaveštavaju svog islednika, kojih je bilo nekoliko desetina. Ko ne ide na "razgovor" sa islednikom bar svakih dvadesetak dana, visi mu bojkot nad glavom.

Posle ispovesti greha - izlaganja stava, čišćenja, bojkota, istrage, borbe protiv neprijatelja, odlazi se u ništavilo. Čovek postaje ništa - kreatura, senka, izopačena ličnost. Zar je zaista čovek čoveku vuk?

Na kraju ove priče normalan čovek će se zapitati kako je moguće da živi ljudi podnose i podnesu takav pakao? Zašto ne protestuju, zašto se ne bore, zašto se ne ubiju? Bolje je umreti, nego živeti kao gubav i besan pas. Pitanje je i umesno i samo se nameće, ali samo za one koji nisu proiši Goli Otok. Nismo sigurni da će normalne ljude zadovoljiti odgovor.

Na Golom Otoku su se našli oči u oči "svi neprijatelji" odnosno ljudi koji su rečju ili delom ili na ma koji način izrazili protivljenje politici vladajuće kaste ili su jednostavno bili sumnjivi. Često su policijski "doušnici", ljudi bez morala i skrupula, ljudi koji su imali "oraha u džepu" klevetali ljude koji su im se na neki način zamerili ili se nekima svetili.

U istom kotlu su se našli komunisti, križari, četnici, ljotićevci, pripadnici plave garde, bjelaši, ustaše, Bugari, hortijevci, mladi muslimani, protivnici zadruga, kao i raniji špijuni i

probisveti, nezadovoljnici svih vrsta, sumnjivi i oni bez ikakve krivice i svi ostali identifikovani i neidetifikovani, prirodni neprijatelji među sobom, mačke i miševi u jednom buretu.

Bilo je i onih koji su se borili protiv ovog pakla, ali ih je žrvanj samleo.

Bilo je i onih koji su pokušali nemoguće - da pobegnu, ali su svi pohvatani. Bilo je bezumlje skočiti u more da bi se dočepalo kopna, ali je i toga bilo. Nije bilo mnogo pokušaja bežanja sa pustog ostrva, opkoljenog žicom, stražom, morem i budnim okom ostalih. Najdalje je dospeo Mrdaković. Stigao je u mrtvačkom sanduku na obližnje ostrvo Grgur, gde je otkriven. Stavljen je pod specijalni režim. Kući se nije vratio. Na njegovom kartonu je upisano da je umro od ozleda, posle tuče sa ostalim kažnjenicima.

Ćetko je nestao jednog dana, što je ustanovljeno prilikom svakodnevnog prebrojavanja posle rada. Angažovani su svi kažnjenici da ga pronađu. Kažnjenici su u stroju pretresli ceo Otok. Našli bi i miša, ali Ćetka nisu našli. Kada je već padala noć, javljeno je da su ga našli u jahti za islednike. "Propušten" je kroz stroj od oko šest hiljada kažnjenika. Bio je u nesvesti tri dana, pa je prebačen u bolnicu, gde mu se gubi svaki trag.

Slično je prošao i Slavko koji se bio sakrio na tavanu kuhinje, ali je posle svega ostao živ!

Pantelija Simić, Dušan Bikić, Aleksandar Saša Trajković, Ešref Badnjević i Veles Perić pokušali su da stvore tajnu organizaciju za ublažavanje neljudskog režima, ali su otkriveni i teško nastradali.

Mujo nije znao

Stigla je nova grupa kažnjenika. Kada kažnjenik iskoči iz broda ili bude kao katapultom izbačen uključuje se u stroj dugačak oko dva kilometra batinaša , starih kažljenika. Milicioneri i oficiri bezbednosti stoje sa strane i posmatraju.

Sa grupom od oko 1500 kažnjenika stigao je i Gordan, učitelj iz Zagorja, humanista i pravi vaspitač. Rasporedili su ga u baraku broj sedam.

Sutradan nisi mogao raspoznati lica novodošlih, a nekima su uši otekle i otišle u vis, iznad temena. Tako su oni manji po nečem ličili na magarce, a oni korpulentniji na mazge. Ovaj masakr bio je samo opomena i davanje na znanje "banditima" da su došli na "pravo mesto".

Već prvog dana dobili su dopisnice radi javljanja kući da su dobro i zdravo, te da će se vratiti kad se poprave, mada su izdali narod i partiju. Svi su napisali kako je rečeno i stavili broj "vojne pošte", na koju im šifru mogu pisati. Niko nije smeo da zna gde su.

Gordan je primio dopisnicu i rešio da napiše po svom. Dobijenu olovku, koju je morao da vrati, zašiljio je na kamenu i umetnički sitnim slovima napisao pismo puno nežnosti i brige za neopskrbljenu porodicu. Toliko se zaboravio, nastojeći da što više iskoristi ceo prostor, da mu nije ostalo mesta za potpis. Jedva je stalo samo "Gord". To ga je teško stajalo. Prošao je nekoliko puta kroz baračni stroj od 300 ljudi. Pored toga bio je na saslušanju kod sobnog starešine da objasni šifre sa dopisnice, posebno šta znači ono "Gord". Muka je bila i to što je sobni starešina imao kokošije slepilo, koga je - inače - bilo kod mnogih kažnjenika zbog slabe ishrane. Doduše sobne

starešine su primale specijalnu hranu, ali je ovaj sobni bio dugo pod bojkotom pre nego što je postao rukovodilac - sobni starešina, a bojkotaši teško gladuju. Tako je sobni morao da angažuje i "tumača".

Posle svega Gordan je dobio drugu dopisnicu i napisao kao i svi ostali. Svi moraju da misle isto, da rade isto. Vreme je prolazilo u krvavim obračunima sa "bandom" svakog dana i svakog časa uz robovski težak rad, nespavanje, bednu ishranu, razna podmetanja moralno palih, ponižavanja ljudi kao psa. Cilj je bio ubiti čoveka u čoveku.

Najvažnije za "prevaspitavanje" bilo je "raščišćavanje i istrage". Naime, istraga se produžavala i posle pravosnažne odluke o kažnjavanju. To je tek prava istraga, zločinački nemilosrdna.

Novodošavši kažnjenik morao je pred "kolektivom" da iznese svoj neprijateljski rad. Posle se to obradi pismeno i šalje "na teren" za proveru. Vremena za proveru ima dosta, jer su skoro svi kažnjeni po dve godine "administrativnom kaznom društveno korisnog rada", sa boravkom "na određenom mestu".

Gordan je izašao pred "kolektiv" i ispričao biografiju koja je obuhvatala vreme otkako je saznao za sebe do dolaska na Goli Otok. Izjavio je da nije kriv, a da je kažnjen zbog rasprave i svađe sa predsednikom zadruge. Priznao je da je predsednika optužio kako je upropastio zadrugu i da zadruge nisu ono što su trebale da budu, te ih kao takve treba ukinuti. Predsednik zadruge bio je na drugoj strani barikade i svemu se suprotstavio. Prijavio ga je UDB-i. Bio je brži i lukaviji.

Vrlo brzo Gordan je uhapšen i proveo je tri meseca u istražnom zatvoru.

Posle ispovesti pred "kolektivom" prošao je kroz stroj u baraci, bez mnogo pitanja i diskusije. Sobni starešina - kapo naglasio je u završnoj reči da su ovakvi kao Gordan najžešći

neprijatelji, jer pred tri stotine ljudi optužuje narodnu vlast da hapsi pogrešne ljude.

Dva meseca proveo je Gordan pod bojkotom. Posle razgovora sa sobnim starešinom priznao je svoju izdaju i napisao dopunu istrage, izmišljao je neprijatelje, samo da se spase daljih muka. Pred sobnim drhtao je celim telom. Noge su mu otekle, zuba više nema, sav se izobličio.

Kada je već bio na izmaku snage stigla je pošta za kažnjenike. "Kulturni referent" je stao ispred postrojenih kažnjenika. Prozivao je i predavao pisma, koja su prethodno otvarana i cenzurisana. Gordan podbuo, jedva vidi na jedno oko, sav se pretvorio u uvo, čeka, osluškuje i na svaku prozivku se trza. "Gordan Hinić" objavi "kulturni". "Ja", - poskoči Gordan i pruži ruku. "Kulturni" ga nije poznao. Doduše bojkotovani nisu mogli primati poštu dok im se ne skine bojkot.

"Ti bando Gordan, zašto lažeš?" Usledila su dva šamara, a zatim stroj. Pošto je prošao kroz stroj od trista ljudi pao je onesvešćen. Odneli su ga na nosilima , ali još živog. Više se nije vratio u baraku. Kažnjenik Jovan je za sebe prošaptao: "Grešni smo, šta napravismo od čoveka, gomilu mesa, a on je zaista Gordan Hinić. Onaj pas "kulturni", zaista ga nije poznao".

Epilog: Osudiše Muju na smrt streljanjem, a on se nasmeja. "Dobro je", reče, "jer ima i gore - vešanje.".

"Kad ima dobro i gore, ima li i najgore", upitaše ga.

"Ima, kako da ne - kad nabijaju na kolac. Eto, biva, i to je kraj, još gore nema", odvrati Mujo.

Očito Mujo nije znao za Goli Otok.

Čulko

Đoka je bio nezadovoljan od prvog dana no oslobođenju što ga odmah nisu primili u partiju, jer je kako je švorio bio oduvek "za ovu stvar". Iako je bio veliki aktivista u partiju ga nisu primili zbog brbljivosti, pre svega, a imao je i veliku manu: što je u snu pričao sve što je znao i imao na duši. Partija je, u to vreme, još tražila strogu konspiraciju, bez obzira što je već bila na vlasti. Bilo je za to ozbiljnih i opravdanih razloga.

Rezolucija Informativnog biroa komunističkih partija o skretanju Komunističke partije Jugoslavije dobro mu je došla da se ritne i "spozna" kako greška za njegov ostanak među vanpartijcima nije u njemu, nego u partiji, koja je - eto - primila njegovog kolegu Jožu, pa čak i Branka i Gordanu Mihajlović, sina i ćerku Draže Mihajlovića, iako ih se ubrzo oslobodila. Crnac je odigrao svoju ulogu.

Đokino nezadovoljstvo stajalo ga je zatvora. Nije ni čudo u to teško vreme. Mislio je da može da laprda što god mu padne na pamet. Kad bi ga neko dobronamerno opomenuo, pozivao se na Ustav. Međutim, u Ustavu je bila zagarantovana samo sloboda misli, a ne i govora. Uostalom, kad je dopao zatvora i pozvao se na Ustav, islednik mu je cinično odšvorio da za neprijatelje nema Ustava ni zakona, jer su ih sami pogazili.

Ispitivali su Đoku "gde je on sad" i šta misli o Rezoluciji, koga ima u porodici, ko su mu prijatelji, ko kolege i kako se oni postavljaju u datoj situaciji. Pričao je dosta, kao i pre zatvora, višemanje objektivno, a poznato organima bezbednosti. Branio se i mislio je da se odbranio, jer su ga posle mesec dana pustili i pripretili mu "da jezik drži u toplo".

Inače mu se rđavo piše. Nikom ni reči o zatvoru i šta se tamo zbilo. "Što si video - nisi, što si čuo - nečuo - jasno! "

Sa Đokom se u zatvoru našao i Marko koji je pljunuo islednika i rekao mu da je Rankovićev janjičar, a Đoka njemu, da bi u Markovim očima izgledao viši, ispričao da ništa nije priznao, a da zna za organizovanu grupu neprijatelja. Tu se našao i jedan zatvorenik, koji je čuo njihov razgovor, i ispričao im da se njegov ujak vratio sa "radilišta" na nekom Otoku, i da je došao slep, tamo je oslepeo. Doslovno im je rekao: "Ni mašta ljuđaka ne može zamisliti šta se tamo radi od ljudi, na otocima!?"

Marko je otišao na Goli Otok i tamo se ispovedio. Do detalja je priznao sve i opisao "svoj neprijateljski rad pre zatvora, u zatvoru i po dolasku na Goli Otok.". Priznao je da mu je Đoka pričao o organizovanoj neprijateljskoj grupi, kao i da je, kad je bio mladić, jebo ždrebe.

Vratio se Đoka na posao kao da ništa nije bilo. Njegov kolega Jože bio je radoznao i zapitkivao ga - kako je bilo u zatvoru, šta su ga pitali? Đoka se držao naređenja i ćutao, ali je, posle izvesnog vremena, ipak izjavio Jži u četiri oka: "Dobro sam se držao. Ništa im nisam priznao, iako su me pored ostalog pitali za porodicu, kao i tebe, moga najboljeg druga, ostale kolege, a i za mog kuma.".

Nerazmišljajući mnogo Jože je reagovao: "Ne bi ja, Đoko, izdao najboljeg druga ili kuma, pa makar me sekli na komade!".

U Jžinim očima Đoka je postao mali heroj. Nije oklevao da mu čestita. Posle izvesnog vremena Đoka se osokolio i pustio jezik, smatrajući sebe već herojem. Sa Jžom je pričao o svemu. Jože je više ćutao, ali je ponekad dao Đoki za pravo. Jože je - naime - na partijskom sastanku, kad se razgovaralo o Rezoluciji izrazio izvesno kolebanje, ali kad je bilo glasanje opredelio se "za Tita i našu partiju".

Događaji su se nizali brzo. Zatvori u celoj zemlji su se punili. Radilišta-logori nicali su po celoj zemlji i širili se, pre svega na otocima: "Goli, Grgur, Rab, Ugljen...", ali nisu ostali prazni ni Zabela, Bileća, Gradiška i drugi, nekad fašistički, sada socijalistički. Marica se sada zvala Slobodanka.

Markova ispovest stigla je isledniku koga je on pljunuo, a Đoka se ponovo našao u zatvoru.

Ispitivali su ga detaljno o svemu i svačemu - gde krije oružje, sa kojim je inostranim službama povezan, a za koje je obaveštajne službe radio za vreme rata, kojoj ilegalnoj organizaciji pripada, za koje neprijateljske organizacije i koje neprijatelje pojedince zna. Dali su mu hartiju i olovku da u samici piše biografiju i iznese sve što zna i ima na duši do najsitnijih detalja i to otkad zna za sebe do ovog drugog hapšenja. Ima rok tri dana.

Video je Đoka da je "vrag odneo šalu" pa je prionuo na posao.

Četvrtog dana došao je islednik, uzeo napisano i sutradan ga pozvao. Dok je Đoka stajao mirno ispred islednikovog stola na vrata su banula dva džina. Obratili su se isledniku da im kaže da li je to taj bandit. Pošto je islednik klimnuo glavom, uzeli su ga ispod ruke, odveli u podrum i prebili, a zatim bacili kao drvo u samicu.

Posle nedelju dana islednik je ponovo pozvao Đoku i, kao da ništa nije bilo, ponudio mu da sedne i zapali.

"Šta ima novo, Đoko?"

"Niišta posebno, druže isledniče!"

"Šta ti je to crno pod očima?"

"Okliznuo sam se u samici, pa udario glavom o zid!"

"Kakvoj samici, Đoko, zar to nije soba? Doduše, dobro ti je da si udario glavom o zid, valjda se malo razbistrila?"

Potom je islednik iz fioke izvadio neku hartiju i pročitao mu Markovu izjavu da između ostalog zna za neku organizovanu neprijateljsku grupu, kao i neke gluposti iz razgovora sa

ostalim zatvorenicima, što je samo bolestan ili nenormalan čovek mogao tako da shvati i obradi, a zatim mu ponovo dao hartiju i olovku da sada "sve pošteno, iskreno i u detalje" napiše ispovest, pa ako tako postupi i sve otkrije biće pušten, a u protivnom crno mu se piše.

Dugo se Đoka mučio, prisećao i pisao. I sam se čudio koliko je propustio da napiše u prvoj izjavi. Mnogo je laprdao. Najteže mu je bilo da naznači neprijateljsku grupu koja je postojala samo u njegovoj fantaziji. Našao je, ipak, spasonosno rešenje. Setio se da mu je njegov kolega Jože rekao da ne bi izdao kuma i dobrog druga, makar ga seckali na komade. Eto grupe ubeđivao je sebe i ubedio. Bio je ozaren što je našao izlaz iz ćorsokaka. Jože, njegov kum i najbolji drug, kolosalno. Sistem trojki.

Ubrzo se i Jože našao u zatvoru. Kako nije priznavao suočen je sa Đokom, koji je ostao pri svome. Posle deset dana isleđivanja Jože je dao ime, prezime i adresu najboljeg druga, kao i kuma. Najbolji drug je već sutradan uhapšen, kao i kum.

Posle dužeg isleđivanja ispostavilo se da je Jožin šurak uhapšen na partijskom sastanku, jer se izjasnio za Rezoluciju, i već se nalazi na izdržavanju kazne, kao i njegova majka. To je dalo još veću ozbiljnost celoj stvari.

Usledila su i nova hapšenja. Uhapšena je i Jožina žena, iako je bila u drugom stanju. U stanu je ostao bolestan - nepokretan Jožin tast i čopor male dece Jožine i taštine.

Komšinica Jeka nije znala da je stan pod prismotrom, pa je deci i starcu dva puta donela mleko i hleb. To joj je priselo. Uskočila je i ona u zatvor, što je održavala veze sa neprijateljskom porodicom.

Posle dva meseca isleđivanja islednik Mića pozvao je uhapšene pojedinačno i ispitivao svakog sa kim je u sobi. Naime, posle četrdeset pet dana svi koji su bili u samicama premešteni su u zajedničke sobe. Pitao je Mića svakog šta zatvorenici pričaju među sobom, tražio je "iskrene". Ocenio je

da su Jeka i Đoka najiskreniji. Pušteni su uz svojeručno potpisanu izjavu da će po izlasku iz zatvora otvoriti i oči i uši i raditi za državnu bezbednost. Svakih mesec dapa podnosiće izveštaje i to pod šifrom. Đoka će biti Mirko, a Jeka Darinka. I nikom ni slova. U protivnom naći će se iza brave. Biće i kontrolisani.

Jožina žena je puštena i vratila se u svoje preduzeće, ali ne više kao zamenik direktora, nego kao čistačica.

Trojka - "grupa" našla se na Golom Otoku, gde se odvijao rat svih protiv sviju. Umiralo se svakodnevno. Harale su zarazne bolesti, posebno pegavac i dizenterija. Vašiju i stenica bilo je na milijarde. Silačine za hranu sa 50 grama hleba dnevno. Polu bosi ljudi-aveti vukli su se po oštrom kamenu krvavih nogu. Samoubistva su bila česta. Homo homini lupus. Čovek čoveku vuk.

"Bolje da su nas sve pobili i to ne samo informbirovce, nego i sve sumnjive, kako je to predlagao Đilas na Politbirou, izjavio je Jordan javno i niko ga posle nikad više nije video, niti čuo za njega. Neki su izrazili sumnju da je Đilas tražio tako grubu odmazdu, ali je ovaj ostao pri tvrdnji, pozivajući se na Đilasovo "nemilosrdno raščišćavanje sa neprijateljima" u Crnoj Gori za vreme rata.

Kažu da je u bivšoj Austriji za kažnjenike postojao "laki dinst" - dva tovare, a jedan nosi. Ovde na Otoku laki dinst je umro, a zaživeo "oberlaki dinst" - četvorica tovare kamen, a jedan nosi. Tako je jedan kamen od Janka napravio lepinju, a Saletu je kamenje poderalo odelo i kožu na leđima, pa se videla gola kost od kičme. Najlakši rad bio je sedeći - tucanje kamena kamenom ili šakom, ponekad i čekićem. Lakši rad bio je prenošenje kamena tragačem i to 12 do 14 sati dnevno. Zvanično radno vreme bilo je 8 časova dnevno svaki dan sem nedelje, ali se radilo i "nedeljom dobrovoljno" - za Tita i partiju.

Ali vratimo se našoj priči.

Kum nije mogao da podnese ponižavanje čoveka do skota. Skočio je sa stene u ambis. Pretpostavio je časnu smrt nečasnom životu.

Najbolji drug Jožin izašao je na rad prvog dana, kao i ostalih preko deset hiljada osuđenika,iako je kiša lila kao iz kabla. Mokri od temena do peta, kažnjenici su izbacivali parole: Čeličimo se. Za Partiju i Tita sve, sve, sve, sve. Tito - istina, Tito - pravda, Tito - pobeda. Tito, Marko, Kardelj, Đilas. Dole neprijatelji. Dole banda! Sledile su pesme: Sa Ovčara i Kablara, Druže Tito mi ti se kunemo. Što je više kleveta i laži Tito nam je miliji i draži, i tako svaki dan, bez obzira na nevreme...

Desetari, vodnici, komandanti, komandiri, rukovodioci radova jurili su kao besni vukovi od grupe do grupe, od jednog do drugog kažnjenika i nemilice tukli. Tako danas, tako sutra, svakog sata i minuta, kao i prekosutra, svakodnevno.

Miša, teolog, u pauzi za ručak, citirao je Sveto Pismo: "Ko izdrži do kraja biće spasen!" Jova, predratni komunista se ironično nasmeja: "A gde je kraj? Jel' u ovoj jarugi, Mišo?" Sutradan su obojica pozvani na raport kod islednika.

Posle ručka jedan desetar priđe "najboljem drugu". Dobro ga propusti kroz šake pa upita: "Zašto ti ne teraš ovu bandu dvomotoraca?" Dvomotorci su, kao što je poznato, bili kažnjenici koji su otpušteni pa vraćeni, jer su navodno nastavili sa neprijateljskim radom. Ovaj dvomotorac Šule bio je vraćen što je odbio da potpiše izjavu za saradnju sa organima bezbednosti. Znači ostao je na neprijateljskim pozicijama. "Najbolji prijatelj" ostao je u stavu mirno, nem i ukočen. Desetar se obratio dvomotorcu: "Udri ti njega!" Dvomotorac je znao red i nije se mnogo mislio. Zgrabio je dva kamena u dve šake i iskasapio ga tako da je ovaj pao u nesvest, obliven krvlju.

Pritrčali su i ostali kažnjenici koji su bili u blizini, tako je bilo pravilo, pa ga je svaki munuo bar nogom u rebra. Pošto nije ustao ni na poziv desetara, ovaj je komandovao: "U more sa njim, pa će se osvestiti! ". Zgrabili su ga za noge i ruke i izmahnuli. Pao je raširenih nogu i ruku, ali se nije osvestio. Potonuo je.

Jože je na drugom kraju radilišta, iako skoro zaslepen od pljuska, terao "bandita", takođe dvomotorca. Radili su sa tragačem. Jože je još bio u kondiciji, a i inače snažan. Izdržao je sa dvomotorcem dobro, dok je ovaj već bio iscrpljen posle šestomesečnog boravka na otoku i većinom pod bojkotom. Sve je više padao. Spoticao se i posrtao, pa se na kraju srušio u provaliju. Pri padu je zakačio o kamen, a ovaj drugi i tako redom, da je na kraju bio zatrpan kamenjem. U njegov karton je upisano da je umro od srca.Nije razjašnjeno da li je skliznuo ili izvršio samoubistvo. Jože tvrdi da ga nije gurnuo...

Uveče je Jože dobio pohvalu od sobnog starešine da se dobro borio protiv neprijatelja.

Sobni starepšna, zemljak Jožin, dao mu je u četiri oka, iako to nije smeo, savet da dobro upamti: "Dobar rad je samo jedan vid borbe za dokazivanje", a drugi - mnogo važniji - da otvori oči i uši šta pričaju ostali kažnjenici i da o tome izveštava svog islednika. Jože je svesrdno prihvatio savet sobnog starešine i postupao po uputstvu.

Posle isteka kazne od dve godine vratio se Jože deci, partiji i Titu. Istina sa štapom i bez jednog uveta, koje se sasušilo. Školjka je uterana u meso. Drugo uvo se smanjilo, kao ljuska od oraha. Izgledalo je kao da nema jednog uveta - da je čulav. Prozvali su ga Čulko.

Bezumlje

Na Goli Otok spustio se mrak. Utihnula je neartikulisana vika i krici logoraša, glas vapajućeg u pustinji. Njihov vapaj dostiže jedan kilometar i tu zamire.

Goli Otok je opasan sa nekoliko krugova koji ga izoluju od ostalog sveta i života.

Prvi krug je more i njegov saveznik senjska bura, a zatim patrolni čamci, bodljikava žica, nabijena elektricitetom, kule stražare iz kojih zlokobno vire mitraljezi.

Oštar kamen svetluca u polumraku. Gmižu zmije otrovnice.

Unutar žice su logoraši - izbezumljene aveti, izmučeni teškim radom, glađu, nespavanjem, batinama, na ivici ludila. Nezamisliv teror bez prekida, svakog minuta do u nedogled.

Kazne, iako vremenski ograničene, bile su na neodređeno vreme - "dok se ne popraviš". Popraviti se značilo je pljunuti na sebe, na čoveka, na moral, priznati zlo za dobro. Alternative nije bilo.

Po izlasku organi bezbednosti su tražili da svak potpiše obavezu da špijunira. Kažu da se od toga docnije odustalo. Verovatno zato što je bilo dovoljno špijuna, pa su već postali teret organima koji su ih zavrbovali. Mrguda iz Beograda vratili su na Otok ponovo, jer nije hteo da potpiše obavezu. Skočio je posle mesec dana u provaliju.

Na otoku je čovek ponižen. Satana gospodari. Ko kaže da nema đavola, neka provede jedan dan na Otoku i biće razuveren. Đavo, dakle, istinski postoji, a kad postoji đavo, onda postoji i Bog, ali se on ne brine za čoveka, prepustio ga

je ovde đavolu. U čoveku je nadvladao đavo. Zlo je pobedilo dobro.

Zabadava profesor teologije tiho čita molitvu: Gospode, gospode, pogledaj sa nebesa i vidi.." Nebo je nemo, a Gospod se ne odaziva. Kažu da se u čoveku večito bori dobro i zlo, Bog i đavo, ali ovde je đavo pobedio. On je car i Bog.

"Vi koji ste došli ostavite svaku nadu", kažu da piše na ulasku u pakao.

Parola je postavljena na pogrešno mesto, treba je prebaciti na Goli Otok.

Desetine hiljada logoraša raspoređeno je u barake poređane u dva reda u uvali Otoka. Na barikadama su parole: Živela nezavisna Jugoslavija. Živeo drug Tito. Borimo se protiv pasivista, jer se iza pasivista krije neprijatelj. Budimo nemilosrdni prema neprijatelju. Tito - Marko - Kardelj - Đilas i slično i sve u tom duhu.

U svakoj baraci smešteno je nekoliko stotina logoraša, koji spavaju na daskama, u tri nivoa. Preko dasaka je bilo tanko ćebe, a za pokrivanje jedno ćebe za dva-tri logoraša. Svi su imali krvave podlive od ležanja na tvrdoj podlozi. Zbog skučenog prostora često se spavalo na smene, izuzimajući one pod specijalnim režimom - bojkotaše, koji su smeli samo da pridremaju nad kiblom stojeći - noću. Ostali su obavezni da ih zapišavaju. "Dežurni" ih s vremena na vreme mlati motkom. Bojkotaši su umesto večere prolazili kroz stroj, nemilosrdno tučeni od ostalih. Niko od onih koji su tukli nije bio siguran da i on sutra neće proći kroz stroj.

Jedne večeri se desilo da su nad kiblom barake broj šest stajala samo dva logoraša, a inače ih je bilo nad svakom kiblom desetak.

Dok je dežurni, reskirajući da i sam ode pod bojkot, iskoristio priliku i u ćošku barake pridremao, dvojica logoraša su počela razgovor.

Mordo je bio veliki nesrećnik. Blagodareći svom jevrejskom poreklu ceo rat je proveo u zatvoru i logoru. Bio je u Osvijenćimu, Bergen-Belzenu i na kraju je dospeo u Dahau. Čudnim sticajem okolnosti ostao je živ, ali ga ni posle toga zla sudbina nije napuštala. Optuživali su ga da je u nemačkim logorima špijunirao za Gestapo, pa je zato ostao živ, iako je bio predratni član partije i po oslobođenju zauzimao visoki položaj u partijskom i državnom vrhu. Sve je ipak bilo u redu do izlaska Rezolucije kada je on na partijskom sastanku izjavio da je Tito pogrešio što nije otišao na savetovanje u Bukurešt, da se tamo objasni.

Kad je bio popis stanovništva, popisivani su i kažnjenici na Golom Otoku. Pričalo se da su se svi kažnjenici izjasnili "bez vere" sem jednog Jevrejina. Da li je to tačno nije ustanovljeno, niti da li je to možda bio Mordo.

Drugi bojkotaš bio je Andrija, potpredsednik značajne komisije pri Centralnom komitetu, član boljševičke i jugoslovenske partije, pre rata hapšen više puta i osuđivan, onda kada je Komunistička partija Jugoslavije bila zabranjena, posebno što je u svom programu imala zauzimanje vlasti putem revolucije.

Posle ulaska Nemaca u Jugoslaviju, Andrija je prebegao preko Turske u SSSR. Tokom rata vraćen je tajnim kanalima u okupiranu Jugoslaviju. Postao je komandant grupe odreda, kasnije nazvan Vrhovnim republičkim štabom. Izjasnio se na sednici Centralnog komiteta za Rezoluciju. S obzirom na ugled u Partiji koji je imao, bio je pozvan kod Tita na razgovor. Ostao je pri svom i čak aludirao na neke Titove greške, izjavivši, između ostalog, da "bez SSSR-a ćemo ostati kapitalistički prirepak". Dalnjeg razgovora i diskusije nije bilo. Posle "istrage" upućen je na Goli Otok kao "nepopravljivi špijun NKVD" - Narodni komesarijat unutrašnjih poslova SSSR-a.

Andrija i Mordo su se dugo gledali ispod oka i studirali dok nisu rešili da započnu razgovor. Mnogo su reskirali.

Mordo i Andrija su se izjadali jedan drugom. Andrija se požalio da nema nikakve krivice, sem što se izjasnio za Rezoluciju. Mordo je, između ostalog, tvrdio da mu je bilo lakše u nemačkim logorima smrti, nego ovde ne Otoku. "Tamo sam imao petnaestak neprijatelja: stražari, nemački oficiri, kapo i dva nemačka špijuna - logoraša, a ovde svaki svakom neprijatelj". Kada je ovo izgovorio sav se stresao i skoro kriknuo: "Jao šta sam rekao. "

Dežurni se trgao iz dremeža i alarmirao ostale. Obojicu su propustili kroz stroj jer su prekršili zabranu razgovora među sobom. Krvave i onesvešćene probudili su hladnom vodom.

Sutradan se Mordo ubio, skočivši sa stene u provaliju, a Andrija izdvojen u podrum. Podrumska samica bila je bez svetla. Na betonu, u uglu, bio je naramak slame za ležaj - ništa više. Ispred vrata stajao je stražar i niko nije smeo ući kod njega bez dozvole upravnika logora. Hranu, porciju pasulja bez zrna, i krišku hleba kroz koju se providilo, ubacivali su mu kao psu. Fiziološke potrebe je obavljao na patos, pa je zbog slabe vidljivosti često puta ugazio u nečist. Noću su ga zavezanih očiju vodili na "saslušanje", gde je u sobi jedina svetlost bila sveća na patosu. Posle mučenja cele noći vraćen je u podrum. Tako je trajalo danima i noćima. Štrajkovao je glađu, ali su ga za to vreme prisilno hranili, veštački. Izdržao je 61 dan, a tada su ga obrijali, okupali, obukli i normalno hranili dva dana, a potom ga izveli kod upravnika sa kojim se pre hapšenja poznavao lično.

Upravnik je bio na visini svoje funkcije. Ponudio ga je i da sedne, što je Andrija odbio. Upravniku je jurnula krv u glavu, ali se uzdržao. Imao je direktivu da ga slomi milom ili silom. Jasno mu je bilo da sila nije pomogla.

Pitao ga je kako mu je, ima li na što da se žali, a postavio mu je i mnogo drugih pitanja.

Poslednje pitanje bilo je da li je spreman da javno prizna svoju izdaju, pa će biti pušten i vraćen svojoj porodici. Narod će mu oprostiti.

Nije dobio odgovor ni na jedno pitanje. Upravnik nije izdržao. Pobesneo je i ošamario ga. Iznemogao kostur je pao i onesvestio se na momenat. Kad je došao sebi, sa puno napora se uspravio i pljunuo u lice upravniku, koji se našao u neposrednoj blizini.

Odveli su ga u podrum, u iste uslove pod kojim je proveo više od dva meseca. Nije mnogo izdržao, umro je mučenički. Doktor Đura je konstatovao da je smrt nastupila u tuči sa ostalim logorašima i uneo u njegov karton koji se čuva u administraciji logora.

Iduće noći vezali su mu kamen za nogu i bacili u duboko more.

Kroz nekoliko dana stiglo je pismo od Andrijine žene. Pisala mu je opširno i toplo. Završila je: " Andrija, mili moj, budi heroj, kao što si bio i u ratu!"

Heroji na Otoku ostali su tamo, mrtvi.

Velika naplava

Stradanja

Bejahu tri druga - Kole, Vule i Rale. Uoči rata bili su studenti, stanovali su u Studentskom domu i bili takoreći svaki dan zajedno. Pripadali su takozvanoj grupi naprednih studenata, bliskih komunistima.

Rat je napravio haos u društvu, državi, među ljudima. Na početku rata Kole se zadesio u Crnoj Gori. Prijavio se u vojsku kao dobrovoljac, a kada su Nemci pregazili državu, nije predao pušku. Saznavši da se u Srbiji nalazi neki odred koji se nije predao, niti to misli, krenuo je tamo. Prešao je, uglavnom peške, šume, brda i doline i stigao na Ravnu Goru. Priključio se grupi oficira, podoficira i vojnika.

Rale se sklonio u selo kod rođaka da bi lakše preživeo. Negde početkom septembra 1941. godine u selo je upala trojka partizana, zapalila arhivu opštine i ranila jednog Nemca, koji se slučajno zatekao u selu. Trojka se vratila u šumu, a narod bežao na sve strane, bojeći se odmazde, koja je kasnije i došla. Nemci su sreljali pedeset meštana koje su pohvatali. Rale se nije smeo vratiti u selo. Ostao je u šumi, postao je partizan.

Vule je ostao u Beogradu, jer se zaposlio uoči rata kao daktilograf, nastavio je da radi. Tugovao je za drugovima i otadžbinom.

Sva trojica su preživela rat i prihvatili novu vlast, kao i većina naroda.

Bilo je raznih rezonovanja. Svaka vlast je od Boga. Neka Švabo ide, pa makar došao i crni đavo. Svaki mir je bolji nego rat. Sila Boga ne moli. Iza nas stoji moćna Rusija. Dolazi novo doba: sloboda, bratstvo, jednakost. Ne može se šut bosti sa

rogatim. Ne može se praćkom u nebo. Život je krenuo novim putem, a tri druga su se našla ponovo zajedno.

Kao da je pala atomska bomba, pojavila se Rezolucija Informacionog biroa komunističkih partija, nazvana skraćeno Rezolucija Informbiroa, u kojoj je teško optužena Komunistička partija Jugoslavije, na čelu sa Titom. Pored Tita posebno su apostrofirani Kardelj, Ranković i Đilas, kao i neki drugi visoki partijski funkcioneri.

Nastalo je proveravanje svakog pojedinca i masovna hapšenja lica koja su se izjasnila za Rezoluciju, kao i drugih građana koji su se na bilo koji način suprostavili vlastima. Nisu pošteđeni ni oni za koje se posumnjalo. Dobra osnova za sumnju u pogledu na članove partije bili su zapisnici sa partijskih sastanaka, gde je Rale pokazao kolebljiv stav.

Ostale građane pratili su policijski doušnici, koji su se umnožili kao gliste posle kiše. Digli su glavu mnogi, dotle ugroženi i poniženi, kao i oni koji su dobili priliku za osvetu svake vrste. Dovoljno je bilo da jedan proveren špijun otkuca nekog i da se taj odmah nađe iza brave.

Ko je eventualno intervenisao ili se raspitivao za uhapšene, dovodio je sebe u opasnost. Za uhapšene niko nije znao gde su i šta je sa njima. Nestajali su uglavnom noću, iščezavali.

Rale je bio pozvan od personalca u Ministarstvu i saopšteno mu je da je premešten "po potrebi službe" u rudnik uglja za pravnog referenta, iako je bio student prava, a u to vreme zamenik direktora velike ustanove. Izvinio se i rekao da to ne može da prihvati jer ima ženu i decu u Beogradu. Rečeno mu je da razmisli, jer za to postoji potreba i da je to direktiva partije. Kad razmisli neka se javi. Nije se javio, ali nije ni shvatio da je to bila samo provera njegove odanosti Titu i partiji. Posle mesec dana našao se u zatvoru.

"Hajde, Rale, pričaj o svojoj neprijateljskoj delatnosti. Došla maca na vratanca.", krenuo je islednik. "Ako sve ispričaš po

redu, neće ti se ništa desiti. Pričaj kako si se rasprdio, na sve strane širiš neprijateljsku propagandu, organizuješ neprijateljske ćelije, hvataš veze sa stranim špijunskim službama i dalje, dalje, da ja ne pričam". Ova tirada islednikova bila je formula za svakog uhapšenog "političkog".

Rale se našao u čudu, jer sem nekontrolisane priče nije bilo ničeg drugog, a i to se vrtelo oko njegovog izjašnjavanja na partijskom sastanku.

Pošto je izjavio da nema šta da priča i da nije kriv islednik ga je poslao natrag u ćeliju i rekao da dobro razmisli i da se ne šali, pa da se sam javi preko stražara.

Pošto se nije sam javio, islednik ga je ponovo pozvao. U međuvremenu, Rale je prošao kroz "mašinu za mlevenje". Drhtao je celim telom, ali se islednik pravi da ništa ne primećuje. Sačinjen je zapisnik o tome kako je Rale "delimično priznao", a na pitanje da nešto ispriča o neprijateljskoj organizaciji nije priznao da takva postoji ili da on zna o nekoj organizaciji. Islednik je insistirao i tražio da bar kaže ko su mu najbolji drugovi. Pomenuo je Koleta i Vuleta. Zapisnik nije odmah napravljen, nego je Rale vraćen u ćeliju, ponovo pozvan kroz jedan sat da potpiše zapisnik. Pre potpisivanja Rale je pokušao da pročita zapisnik, ali se islednik Stanko oglasio: "A... tako ti nama ne veruješ?"

"Verujem, verujem", trgao se Rale.

Islednik je ustao, zaobišo svoj sto, pretećи mu pesnicom i unoseći mu se u lice, održao tiradu:

"Znaš li šta te čeka ako ne potpišeš. Nije ti ovo igra žmurke. Očito je da ste stvorili neprijateljsku ćeliju!"

"Paa, jesmo!"

"Ako sve ne priznaš izbaciće ti porodicu iz stana, na ulicu, ženu otpustiti iz službe. Ne tiče nas se da li će pocrkati. Priznaješ li ti da ste bili u vezi sa neprijateljskim obaveštajnim službama? Znamo da ste štampali letke i rasturali!"

"Druže isledniče, nismo imali veze sa stranim obaveštajnim službama, tako mi dece! Nismo ni štampali letke! Samo smo jedanput čitali neki neprijateljski letak!"

"Hajde idi i malo se odmori", pozvaću te ponovo.

Posle jednog sata Rale je ponovo bio pred islednikom.

"E, Rale, crni gavrane, veruješ li nam sada. Ako veruješ, potpiši zapisnik!"

Rale je potpisao bez reči i vraćen u svoju ćeliju.

Posle nekoliko dana uhapšen je i Kole, a posle njega i Vule.

Kole je u ćeliji pokušao samoubistvo. Vešanje nije uspelo. Stražar pred vratima čuo je krkljanje i spasio ga u poslednjem trenutku. Istraga, posle ovog "incidenta" nije ni insistirala na daljem saslušanju Koleta. Logika istrage bila je da on krije mnogo čega. Hoće da tajnu odnese u grob. Ima vremena, priznaće, kao i ostali, kad se istraga produži na Golom Otoku.

"Komisija za prekršaje" bila je ubeđena da je na tragu opasnoj bandi koja "malo šta priznaje".

Krivica je iskonstruisana, sačinjeni "dobri zapisnici" i sva trojica su se našla na Golom Otoku. Tamo su najgore prošli oni koji nisu imali šta da ispovede odnosno "upotpune istragu".
Kada je video gde se našao, Vule je odlučio da nečastan život zameni smrću. Sunovratio se sa stene u provaliju. Čudom je ostao živ. Duboku ranu na glavi ušio je doktor Gruja bez anestezije. Pre intervencije obratio se svome šefu doktoru Đuri, tražio je anestetik. Đura mu je rekao da anestetika nema, ali i da ima bilo bi uzaludno, jer "ionako neće preživeti", ako ne umre sada, a onda će kad prođe ponovo kroz stroj". Vule je čuo i razumeo sve, iako su razgovarali na francuskom jeziku. I pored svega, neverovatno je da je, ipak, ostao živ.

Kazna je svoj trojici produžena, bez odluke i ma kakvog saopštenja. Nisu smeli ni da pitaju kako i zašto. Partija brine! Taj refren je bio odgovor za sve. Ipak su pušteni pred reformisanje Golog Otoka.

Kole i Vule zajedno su sišli na peron Železničke stanice u Beogradu. Tupi, neosetljivi, izgubljeni, prazne duše, fizički iscrpljeni.

Vule, koji je ranije bio ushićeni, prepunog srca od radosti pri svakom susretu sa Beogradom, spontano se obrati Koletu: "Šta osećaš pri dolasku, pri susretu sa Beogradom?"

"Sve je prazno, kao da sam došao u nepoznat grad!"

Vule se zagrcnu i suza mu kliznu niz obraz.

Iako su bili visokoobrazovani, dugo se nisu mogli zaposliti, bez obzira što je u to vreme bila velika potreba za takvim kadrovima. Pre hapšenja imali su, svaki od njih, završen po jedan fakultet, a Vule dva.

Rale, mučen grižom savesti, reši da poseti Koleta u stanu, da mu se "izvini". Međutim, Kole se baš tih dana zaposlio u piljarnici, a kod kuće mu je ostala samo žena, koja je mnogo propatila kao žena neprijatelja". Znala je dobro da njen muž nije imao nikakve krivice, a osećala je da je Rale kumovao hapšenju njenog muža.

Rale je zazvonio na vratima. Otvorila je Milka, žena Koletova. Zinula je od čuda, kao da je videla Drakulu. Oteo joj se krik: "Maaarš!". Zalupila je vrata, a potom je pala na otoman i tako ostala ležeći, beživotno, sve dok se muž nije vratio sa posla.

Valjda je sudbina htela da se, posle dve godine, sudare Rale i Milka na vratima jedne frizernice.

"Oprosti Milka", oteo se urlik Radetu. Briznuo je u grčevit plač, a prisutni u frizernici bili su šokirani.

Đuši Zorane

Pročitao sam članak u "Borbi" koji je napisao Zoran Vidaković, profesor Pravnog fakulteta. Bio sam potresen. Zoran se pravda!

Ne upuštajući se u Zoranove meditacije i vidovitost, kao i na "njegov put u borbi za demokratski i humani socijalizam, njegovu borbu sa staljinizmom", koju je započeo pre Tita, moram da odgovorim: "Si tacuisses philosophus meinsisses!" - Da si ćutao ostao bi filozof.

Prešao je na nekoliko konkretnih stvari.

Između ostalog Zoran kaže: "Ono što je na Otoku bilo najgore, jeste sistem optuživanja, uništavanja i šikaniranja, koje su sprovodili upravitelji logora", a ja bih dodao "i njihove produžene ruke, kao što je i ondašnji student Zoran Vidaković, "kulturni" /čitaj krvavi/ referent u baraci broj 8. Kao najrevnosniji i "najbolji kulturni referent" unapređen je za "kulturnog" na objektu R-101 - poznatoj Petrovoj rupi, gde su bili zatočeni bivši najistaknutiji rukovodioci da ih prevasitava "kulturno" student Zoran.

Nekoliko pitanja Zoranu:

1. Kako si Zorane postao profesor Univerziteta u Beogradu, kako li položi doktorat, u konkurenciji sa ljudima kojima nisi dostojan kao čovek i "naučnik" ni noge da opereš. Poznati visokoobrazovani ljudi, naučnici i profesori, koji su prošli kroz Goli Otok nisu ni u kom slučaju mogli dobiti profesorsko ili makar nastavničko mesto u Beogradu, nego su morali da idu u zabite palanke, kao na pr. uvaženi profesor filozofije Milorad Savić i drugi. Postojala je direktiva da treba

izbegavati zapošljavanje Golootočana u prosvetnoj struci, a u Beogradu nikako. Neprijatelj ne može da vaspitava omladinu.

2. U baraci broj 8 u kojoj si bio "kulturni" bio je sobni starešina Ilija Hinić, nosilac "Spomenice 1941". I u datim uslovima Ilija je zadržao ljudski moral i poštenje, pa je zbog toga bio smenjen. Kući se nije vratio živ. Koliko si, Zorane, imao udela u likvidaciji Ilijinoj?

3. Da li si terorom prisiljavao ljude da napamet uče nebuloze Milovana Đilasa, pod naslovom "Savremene teme", kojih se i sam Đilas bio spreman da odrekne, kad je išao na raport Titu.

4. Jesi li tukao teške bolesnike?

5. Tvoj otac, Zorane, bio je kažnjenik kao i ti na Otoku. Jesi li ga možda otkucao i doveo na Otok? On je došao posle tebe!

Ćuti Zorane i spremaj se za odgovor...?!

Svanjiva Zorane, uskoro će zora!

*** Dolazi dan skidanja maski! * /Klim Samgin/**

Velika Draga

*** Članak je ponuđen "Borbi" 28. II. 1990, ali nije štampan. Ubrzo posle toga Zoran je napustio katedru na Pravnom fakultetu i iznenada umro.**

Bojkot je rezervisan za Koleta

Kole Ivanovski, kažnjenik prve grupe na Golom Otoku, bio je za sve četiri godine boravka na najnižoj lestvici. Stalno mu je nad glavom visio Damoklov mač, bojkot.

Za prve dve godine boravka na Otoku, proveo je skoro polovinu vremena pod bojkotom. Kada bi mu skidali bojkot, sobni starešina mu je stavljao do znanja da mu se bojkot ne skida zato što se popravio, nego da predahne i da se odmori.

Bojkotovani su imali status divlje, zaražene zveri koju lovci, svi kažnjenici, nemilosrdno progone i kad je pristignu ne biraju sredstva kako će da je prebiju i unakaze.

Ne može se reći da Kole nije shvatio gde je došao i šta se od njega traži, naprotiv.

Njemu je bilo jasno da je prvi uslov za "dokazivanje" da se zalaže na radu u kamenolomu, što je ispunjavao.

Drugi važniji zadatak nije ispunjavao. Nije uopšte odlazio kod svog islednika da mu iznosi svoja "zapažanja". Kao takav nije imao perspektive za povratak kući, jer je to bio preduslov da ispuni treći uslov - da potpiše izjavu da će po izlasku sa Golog Otoka sarađivati sa organima bezbednosti na otkrivanju neprijatelja.

Dok je većina iz njegove, prve grupe, ispunjavala i ispunila sva tri uslova i otišla sa Otoka, Kole nije imao nikakve šanse.

Izdržao je četiri bojkota, svaki u proseku od dva i po meseca. Pri kraju druge godine stiglo mu je rešenje o produženju kazne za još dve godine.

Mnogi su "revidirali stav" na Koletu. Provocirali su ga, pa su razgovor sa njim, posmatran sa naličja, uobličavali u harangu

i prenosili isledniku, kao "svoja zapažanja". Tako su sticali poene. Kole je bio svestan toga da mu "prijatelji" podmeću.

Našao se Kole, jednog dana, pred islednikom, doduše ne svojom voljom. Pozvao ga je sobni starešina i naredio da se sutradan javi na raport isledniku. Poziva ga islednik. Nije se obradovao. Kad nekoga poziva islednik, neka se dobru ne nada, pogotovu kažnjenik pod bojkotom. Takvi su obično padali lestvicu niže, odlazili su u podrum, pod istragu. Iz ove kože se ne može, razmišljao je Kole.

Iznenadio se kad ga je islednik primio bez vike, psovki i mrgodnih pogleda.

"Da li znaš zašto sam te pozvao", poče islednik.

Kole se skupio, sagao glavu, metnuo ruke na leđa. U levoj ruci stisnuo prljavu kapu i jedva čujnim glasom progovorio: "Ne znam boga mi, druže isledniče!" Islednik se nasmejao na ono "boga mi".

"Misliš li da sam te pozvao da ti skinu bojkot! ?"

Kole se trgao, skoro poskočio, glavu podigao, zaboravivši se, brzo ponovo sagnuo. "Nisam mislio, druže isledniče!"

Posle kratke pauze, islednik je nastavio: "Pošteno govoreći nisi zaslužio. Ti mene bojkotuješ i to bez ikakvog razloga. Ne javljaš se uopšte, nemaš nikakvih zapažanja, a neprijatelji rade svoj posao, harangiraju. Hajde reci pošteno šta misliš o rukovodstvu u tvom paviljonu? Slobodno pričaj. Ja ću to zadržati za sebe i neće ti faliti dlaka sa glave!"

Kole se ohrabrio.

Loši ljudi, druže isledniče. Sobni starešina je grubijan i batinaš. Rukovodilac radova je još gori. Nemilice, pesnicom i batinom prebija iznemogle i osakaćene ljude na radu. Često puta za sitnicu, a još češće ne zna ni on zašto.

"Zamenik sobnog je jedno obično tele, koje stalno urla i muče, kao da je čobanin. Jeste da je invalid i reklo bi se da batinu upotrebljava za popggapanje, ali mnogo više u druge svrhe. Kulturni meni liči na kozu koja stalno mekeće, a veliki je

podlac. Stalno se prijavljuje na raport kod islednika, a siguran sam da izmišlja harange i pravi je virtuoz da stvari izvrće i kako mi kažnjenici kažemo "finoklesari".

Higijeničar je vaška ili bolje reći kulturni u minijaturi.

Na kažnjenike bi bolje uticalo kad bi bilo manje batina i manje laži, pretvaranja i podmetanja i neistinitih prijava kod vas.Oprostite što vas zamaram, ali sam rekao istinu i bio iskren, pa odlučite šta hoćete.".

"Odlučio sam, bio si iskren, a da li si u pravu, to je već druga stvar. Javi se sobnom da ti skinu bojkot! "

Kole se začudio, ali i zahvalio isledniku.

Posle dužeg vremena stigla je nova grupa kažnjenika iz Makedonije. Kole je radio na tragaču sa zemljakom Ćirom, koji je bio bojkotovan. Kole ga nije mnogo kinjio i terao, iako je bio dužan da to čini, čak je sa njim razgovarao, pazeći da ga niko ne vidi i ne čuje.

Prepoznao Kole u novodošavšoj grupi jednog ministra iz vlade Makedonije, pa se obrati Ćiri: "Vidiš Ćiro ono ministarče. Sutra će da ga izvedu pred kolektiv, da se ispovedi. Posle toga ni rođena majka neće da ga poznava. . Ćiri je bila duša u nosu. Rodila mu se spasonosna ideja da prijavi Koleta da sa njim razgovara kao i njegovo predviđanje sudbine ministarčeta, kako bi dobio šansu da mu skinu bojkot.

Nije prošla ni nedelja dana kad sobni, posle ručka, sazva "političku konferenciju". Na političkoj konferenciji uvek nekom nad glavom visi bojkot ili se nakom bojkot skida.

Kad se masa od trista ljudi umirila, sobni je svečano oglasio: "Danas ćemo imati političku konferenciju. Neka izađe pred kolektiv Kole Ivanovski!"

Kole je istrčao, stao mirno, glavu sagnuo, ruke na leđa. Zaboravio je da skine kapu. Kulturni priskoči i vrućim šamarom mu skine kapu.

"Hajde, Kole, pričaj o svom neprijateljskom delovanju ovde na radilištu".

Kole se malo snebivao, a masa je počela da skandira: "Ua banda! Dole banda! Kroz stroj bandu! Udri bandu pa će kazat."

Sobni je podigao ruku i masa je zanemela. Kole je počeo priču: "Mogao sam više da se založim u radu. Razgovarao sam sa bojkotovanim. Pričao sam da je hrana neslana, da je malo hrane za težak rad, da je hrana neukusna. Vrlo retko idem kod islednika, u stvari idem samo kada me pozove. Za zamenika sobnog sam rekao da liči na saragu, za higijeničara da je vašljivko, pišao sam pored kible, prao sam ruke u čistoj vodi, a ne u morskoj, šutnuo sam zmiju golom nogom i rekao: Ujedi, majku ti, da se otruješ.".

Ovde ga je sobni prekinuo: "Kako golom nogom, bando?"

"Opanak mi je u raspadanju, viri noga! "

"Mnogo si nam ispričao, a malo rekao. Hoćeš da nas zavaraš. Glavno ne pominješ. Hajde, Ćiro, reci ti!"

Ćiro se uzvrteo, ali je doslovce ispričao sve u vezi sa ministarčetom.

Kole je zaradio peti bojkot, iako je bio skoro uveren da su bojkoti za njega prošlost.

Sutradan je Kole, zajedno sa Ćirom i još dva kažnjenika nosio "labud". "Labud" je, naime, kazan od trista litara pun morske vode. Labud nose četvorica stazom dugom preko dva kilometra. Bilo je slučajeva da ih bura zanese i popadaju zajedno sa kazanom u provaliju.

Desilo se da su na tom putu sreli ministarče kome tovare ogroman kamen. Ministarče čuči, podbulo, jedva mu se vide oči, uši podnadule i otišle u vis, skoro do vrha glave, više liči na prikazu iz filmova strave i užasa.

Kole zajauka: "Spuštaj kazan pašću, ne mogu dalje!" Kad su kazan spustili, Kole se obrati Ćiri: "Ćiro, đubre jedno! Kako ti izgleda ministarče? Ni rođena majka go ne poznava.".

P o s l e s v e g a

"sloboda"

- priča jednog Golootočanina -

Izlazak iz zatvora

Kod Dostojevskog postoji priča pod gornjim naslovom. U priči stražar vodi robijaša kome je istekla kazna kod kovača da mu skine okove. Kovač preseče lance. "Kandali-upali" - lanci spadoše. Tu je kraj robijalja.

Ja ću vam pričati priču o kraju jednog robijanja bez kraja. Robijalo se bez okova, bez lanaca, ali sa bezbroj niti, nevidljivih golim okom, jačih od čeličnih lanaca. Na toj robiji u primeni su bili svi najgrozniji metodi svih policija na svetu, od pamtiveka do danas. Nije tu zaboravljena ni inkvizicija, ni Gestapo, ni Čeka, ni GPU, ni svi drugi njima slični.

Pričaću vam o robiji koja nema kraja, koja i dalje traje - preko četrdeset godina posle formalnog prestanka.

Posle oko tri godine zatvora i robijanja pozvan sam na "raport" kod islednika Mikana.

Pretpostavljao sam zašto me poziva - da mi saopšti da sam se popravio i da je kraj robiji. Kroz glavu mi je kao struja prohujalo hiljadu misli. Šta će reći islednik i kako da se ponašam? Da li da ga pitam zašto sam robijao, zašto sam prebijan, zašto ponižavan do psa, šta to bi sa mojim, nekada čeličnim zdravljem?

Prikačili su mi rep i udarili žig na čelo, pa sa tim treba da me pošalju "na slobodu" - avaj! Šta ću ja tamo? Ovde je već nekoliko meseci drugi režim, podnošljiv, obična robija. Radiš, spavaš, jedeš. Da li ćeš to imati na slobodi? Da li ćeš kao prethodnici koji su ranije otpuštani, morati da potpišeš izjavu da ćeš raditi za policiju? Setio sam se jednog koji je odbio da takvu izjavu potpiše, pa je vraćen tamo odakle je "pušten".

Okupiran tim i takvim mislima ušao sam u kancelariju kod islednika, skinuo kapu, stavio ruke na leđa, sagnuo glavu i čekao - takav je bio "kućni red".

- Vukota, ideš kući!

Slegnuo sam ramenima, kao da se to mene ne tiče.

- Popravio si se i vraćaš se svojoj porodici!

Ponovo sam slegnuo ramenima.

Islednik je, kao da se probudio, ustao i opet mi se obratio.

- Vukota, ideš na slobodu!

Kosa mi se digla. Kakva kuća, kakva porodica, kakva sloboda!

Treći put sam oćutao i slegnuo ramenima.

Islednik me posle toga najurio: "Napolje, bando!"

Pomirio sam se sa tim da ostajem i dalje na Otoku. Ipak su me pustili.

Masa otpuštenih slegla se na igralište, koje su u ljutom kamenu izgradili robijaši, za islednike i čuvare. Bio je to veoma lepo uređen teren za sve sportove.

U ime uprave masi se obratio lično upravnik. Između ostalog pričao nam je da smo zaslužili dugogodišnju robiju, a mnogi i omču, zato što smo izdali narod i partiju, ali je naša partija humana i nada se da smo mi to shvatili. Zato moramo biti zahvalni partiji i organima bezbednosti, koji su mnoge otrgli da dalje padaju u blato. Kad izađemo na slobodu, moramo biti zahvalni partiji i opravdati poverenje organa bezbednosti, dokazati da smo se popravili, a to ćemo steći ako sa tim organima sarađujemo. Ko to ne bude shvatio, naći će se ponovo ovde gde se sada nalazi, ali više neće biti u milosti.

"Ostajem ovde", kriknuo sam, ali me niko nije čuo, ni najbliži pored mene, jer je u istom trenutku nastala zaglušna vika i pljesak, a zatim su "izbacivane" parole, naučene na licu mesta.

- Živio drug Tito! Tito, Marko, Kardelj, Đilas! Sledile su i mnoge druge. Zatim pesma:

"Galebovi ne lete, niti guje pište,
sad je Goli Otok novo radilište."
"Ide Tito preko Romanije".

Parole i pesme trajale su do pred mrak. Njihov eho se odbijao o golo kamenje i nadjačavao huk morskih talasa.

U sumrak su nas ukrcali na brod "Punat". Na obali nas je čekao poseban voz treće klase, sa drvenim sedištima - za razliku od onog kojim smo dovedeni. Tada su bili stočni vagoni, sa slamom i kiblom u ćošku vagona.

Svak je dobio objavu za putovanje i hiljadu dinara "za trošak". Za dobijeni novac mogao je kupiti dva-tri pakla cigareta - zavisno od vrste cigareta koje kupuje.

Majka me je dočekala sa suzama. Porodica je bila razorena. Brat je posle mog hapšenja morao da napusti studije, jer su mu oduzeli stipendiju. Bio je brat neprijatelja naroda. Živeo je radeći najteže fizičke poslove - na utovaru i istovaru kabaste robe, povremeno. Stalno zaposlenje nije mogao dobiti.

Nekoliko dana samo sam ćutao, spavao i jedanput jeo.

Kad sam se malo presabrao, rešio sam se na nemoguće - borbu za život ili smrt, na ludost, juriš na vetrenjače.

Rešio sam da dokazujem krivicu onih koji su me oglasili za gubavca i svirepo kaznili.

Još sam verovao u neku višu pravdu koja mora izaći na videlo.

Napisao sam četiri pisma: Titu, Rankoviću, Kardelju i Đilasu. Učtivo, ali dostojanstveno, molio sam ih da se zainteresuju za moj slučaj, ne samo mene radi, nego pre svega pravde radi. Đilasu nisam poslao pismo, jer je u

međuvremenu pao, iako je Titu obećao da će sve što je pisao povući. Uhvatila ga je samrtna groznica kad je pomišljao da će se sada njemu desiti ono što je drugima spremao. Setio se da je na sednici Politbiroa tražio smrtnu kaznu za "sve neprijatelje naroda i države".

Ni od Tita, ni Kardelja, ni Rankovića nikad nisam dobio odgovor, iako su pisma otišla preporučeno. Sva su otišla u koš.

Rešio sam se na lukavstvo. Napisao sam opširno pismo Rankoviću na ličnost, a za pošiljaoca sam stavio Cvijetina Mijatovića, tadašnjeg organizacionog sekretara Centralnog komiteta Bosne i Hercegovine, a u to vreme Ranković je bio sekretar - takođe organizacioni - u Centralnom komitetu Jugoslavije. Koverat sam zapečatio sa pet pečata i pismo predao na beogradskoj pošti. Bio sam svestan da je to ozbiljan nedostatak - da Cvijetin iz Sarajeva šalje pismo preko beogradke pošte, ali nešto se moralo reskirati. Nadao sam se da će pažnja, onoga ko primi pismo Rankovića ili njegovog šefa kabineta, privući pet pečata crvenog pečatnog voska. Na moju sreću službenik na pošti udario je poštanski žig tako trapavo da se teško moglo čitati. Valjda se prestravio kad je video pismo sa pet pečata, upućeno na ličnost Aleksandra Rankovića, u to vreme najmoćnijeg posle Tita. S obzirom da je bio dosta mlađi od Tita, šuškalo se da će biti njegov naslednik.

U pismu sam izneo svoj slučaj, kao i situaciju u zatvorima i na Golom Otoku. Korektno sam ga zamolio da kod nadležnih - njemu potčinjenima, interveniše za pravedno razrešenje. Nisam bio ni neučtiv, ni snishodljiv. Čekao sam odgovor.

U međuvremenu sam napisao četiri pisma ambasadorima Francuske, Enleske, Amerike i Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija. Na vratima pošte sam se predomislio, te ova pisma nisam predao. Spremao sam se da pisma predam običnom poštom - da ne bi bilo upadljivo, ali sam u momentu jasno video da će policija otvarati pisma. U pismima je bila puna moja adresa. Posledice su mi bile jasne. Uhapsiće me i

ubiti u zatvoru, kako ih ne bi kompromitovao u svetu ili će me likvidirati po uvežbanim metodama: saobraćajnom nesrećom, podmetnutom tučom ili otrovom, kako su - prema tvrđenju Lazara Babića -likvidirali američkog vladiku Nastića. Naime, Lazar je bio lični sekretar vladike, pa je imao uvid u ceo njegov život. Lazar je svoj posao sekretara obavljao vrlo vešto, pa policija nije ništa posumnjala da je vladikin sekretar znao za tajnu, inače svedoka bi pojela pomračina. Bilo je i pored navedenih mnoš načina da se policija otarasi nepoželjnih građana. Kako reče pokojni dr Ćetković: "Ovima, bogumi, policajci u Kraljevini Jugoslaviji nisu bili ni za mali prst."

Vrativši se kući spalio sam pisma. Nisam bio spreman da uludo poginem, iako sam čvrsto odlučio da idem do kraja - do smrti, odnosno časne pogibije.

Već sutradan bio sam u kabinetu pomoćnika ministra za unutrašnje poslove Srbije - Miće Jeremića, koga sam lično poznavao. Portir me nije pustio da dođem do Miće, jer navodno Mića nije tu. Ovo mi je saopštio posle okretanja telefona, iza zatvorenog šaltera. Kad ovo nije uspelo, zamolio sam službenika na portirnici da me pusti do arhive, jer posao za koji sam došao mogu svršiti i u arhivi. Izmislio sam da trebam neku potvrdu, iako sam - rekao sam službeniku - želeo da vidim i Miću, kao starog poznanika. Poverovao mi je i pusti me u arhivu. Razume se da sam pošao na sprat i našao Miću. Primio me je odmah, korektno, iako je znao da sam bio na Golom Otoku. Između ostalog pitao me je da li posle odlaska sa golog Otoka sarađujem sa UDB-om. Slagao sam i odgovorio potvrdno. Bilo mu je dovoljno.

Ispričao sam bez mnogo detalja šta mi se desilo. Tri godine iza rešetaka. Što narod kaže - ni kriv, ni dužan. Zamolio sam ga da mi pomogne da stvar isteram na čistinu.

"Vukota, da ti kao prijatelju i čoveku kažem. Ti znaš da je naša partija na vlasti i da ona upravlja ovom državom, te se samo uz njenu pomoć možeš boriti, ako želiš da imaš uspeha.

Najbolje bi bilo da odeš u Centralni komitet - kod predsednika Revizione komisije Desimira Jovoviće Čiče. Njemu sve ispričaj i zamoli ga da ti pomogne. "

U Centralni komitet /kamena zgrada bivše Agrarne banke/ stigao sam rano ujutro. Činovnik na portirnici bio je tvrd i grub. Nije hteo da me pusti. Sreća moja da sam uspeo iz njega da izvučem priznanje da je Čiča tu, u zgradi. Dobro je bilo da sam tražio Čiču, a ne Desimira Jovovića. Utisak je bio da smo stari poznanici. Kako nisam hteo činovniku na portirnici da kažem zbog čega dolazim, moji izgledi da dođem do Čiče bili su neznatni. Ipak se u momentu sve obrnulo za 180°. Naime, obratio sam se ovom tvrdokornom mladiću, koji je svakako bio oficir UDB-e: "Druže, molim vas, zovnite Čiču i recite mu da nosim važnu poruku od Miće Jeremića!". Upalilo je. Kada sam to rekao led je probijen.

Čiča me je saslušao. Ispričao sam mu da sam bio nepravedno osuđen i kažnjen. Tražim zadovoljenje pravde. Čiča je nešto zapisivao, a između ostalog pribeležio je i moju adresu. Obećao je da će mi javiti rezultat. Pomenuo je slučaj i nekog pomoćnika ministra iz Bosne kome se nešto slično desilo, pa je sve ponovo raspravljeno i ispravljeno.

Pri kraju posete obratio mi se: "Mladiću, greške su moguće. Nemoj da se obeshrabruješ! Sve se može ispraviti! Javiću ti se na adresu koju si dao. " Ispratio me je do vrata.

Nikad se nije javio, nije održao reč.

Borba za svakodnevni život

Prolazili su dani, nedelje, meseci. Odgovora nema ni od kuda.

Vreme prolazi, a mene već sramota što koristim porodicu, koja je i sama u teškoj oskudici, a ja ne privređujem ništa. Nabavljao sam od komšiluka "Politiku" svakoga dana. Pratio sam oglase. Bilo je dosta oglasa po kojima su traženi diplomirani pravnici. Rešio sam da se zaposlim, bar da pokušam. Javljao sam se na svaki konkurs i nosio molbe lično, jer nisam imao novac da molbe pošaljem putem pošte preporučeno, a obično nije dolazilo u obzir, jer nemam dokaz da sam molbu podneo. Ćutanje i opšti muk. Istina, svaki deseti ili petnaesti poslao je odgovor: "Obaveštavamo Vas da niste primljeni na konkursu." Tako se otezalo skoro godinu dana. Izgledalo je da će tako u nedogled.

Svi koji su raspisivali konkurse bili su svesni šta ih može snaći ako pomažu neprijatelje naroda. Svak je čuvao svoju kožu. Bila su to nenormalna, suluda vremena - kad se žena odricala muža, sestra brata, kad je otac Bore Mehmedovića dobi dozvolu da istuče sina koji se nalazio u zatvoru. Da ga istuče štapom u kome je bila gvozdena šipka. Bilo je vreme kada su i najčvršći komunisti, koji su nekada pred policijom stajali nemi, sada pali na kolena. Sreten Žujović, član najužeg tela partije, napisao je "pokajnicu" preko cele strane partijskog lista "Borba". Između ostalog izjavio je da zatvori u socijalizmu nisu kapitalistički kazamati, već izolatori za one koji su posrnuli - da ne bi i dalje padali u blato. Upravo to su - govorio je -lečilišta za obolele, sanatorijumi.

Te nesrećnike - bolesnike društvo je izolovalo da ne bi druge zarazili. Posle takvih izjava i pokajanja bio je pušten. Javnost je bila šokirana njegovim izjavama. Ova "Borba" deljena je uhapšenima da čitaju i "prerađuju" u ćelijama i skupnim sobama. U skupnim sobama bila je predviđena i diskusija.

I život je tekao dalje. Narodu je uteran strah u kosti. Svako je zazirao od svakoga. Niko nikom nije verovao. Narod ima izreku da je smrt bliža od košulje, ali je u ovo vreme zatvor bio bliži i od smrti i od košulje.

Velika Žica

Kratko šefovanje

Kada sam video da se ne mogu zaposliti jer sam prokažen, rešio sam da u prvoj sledećoj molbi prećutim da sam bio na "popravnom društveno-korisnom radu". Već sutradan našao sam oglas-konkurs NO grada Beograda gde traže šest pravnika za referente i jednog šefa u službi Odeljenja za komunalne i stambene poslove. Napisao sam molbu sa kratkom biografijom. Posle isteka roka za konkurs pozvan sam da dođem kod načelnika za personalne poslove Miloša Klipe. Primio me ljubazno i ponudio kafom.

Saopštio mi je da sam primljen za šefa. Bio sam ne iznenađen, već zgranut. Moje slutnje su se ispunile.

Sve moje molbe, a bilo ih je preko 200 pale su u vodu, jer sam u svakoj napisao da sam bio na "društveno korisnom radu". Smatrao sam da to treba da napišem kako ne bi došlo do komplikacija kada se za tu okolnost sazna. Bilo mi je nerazumljivo da mi skoro 90% onih kojima sam se obratio uopšte ne odgovara, iako su zakonski bili na to obavezni. Sad se knjiga otvorila, sve je jasno.

Oglasa za konkurs bilo je zaista mnogo. U to vreme bila je velika potreba za pravnicima, a pravnika je bilo malo, jer se odmah po oslobođenju veoma mali broj studenata upisao na Pravni fakultet. Rezonovalo se: šta će u socijalizmu pravnici i advokati, svako će bez muke ostvarivati svoja prava.

Potpuno se razjasnilo zašto me ignorišu i neće da me udostoje bar sa negativnim ogovorom. Svako je čuvao sebe. Šta će da se bahće, u najmanju ruku, sa sumnjivim licima i navodno preobraženim neprijateljima naroda i države, a ti neprijatelji većinom su nastradali zbog "verbalnog delikta" -

jedan broj denunciran od špijuna koji su se svetili, jedan dobar broj na koje se sumnjalo. Možda je bilo oko 5% onih koji bi mogli biti suđeni po zakonima civilizovanih država. Jednostavno režim je koristio priliku da dade pečat izdajnika svim građanima potencijalnim opozicionarima odnosno protivnicima - da po svaku cenu ne izgubi vlast. "Cilj opravdava sredstvo".

Iz razmišljanja trgao me je glas načelnika: "Druže, popijte kafu." Nije mi bilo do kafe. Skupila se neka gorčina u grlu. Jedva sam se povratio.

" Druže načelniče, ja sam konkurisao za radno mesto referenta, a ne šefa.".

"Ne razumem vas, druže, to je prvi put u mojoj dugogodišnjoj karijeri na ovim poslovima da vidim čoveka koji neće da bude šef. Imate radno iskustvo od deset godina i najbolji uspeh na fakultetu od svih kandidata, pa nema razloga za lažnu skromnost ili potcenjivnje samog sebe."

Našao sam se u škripcu, sada je sve jasno. Ćutao sam. Šta sada da radim i kažem. U momentu sam se ipak snašao.

"Druže načelniče, dajte mi molbu da nešto pogledam."

Nevoljno mi je pružio molbu i ispitiivački me posmatrao.

Reagovao sam brzo: "Oprostite, molim vas, ja sam u molbi nehotično ispustio da napišem da sam bio kažnjavan i na "društveno korisnom radu".

Načelnik je bio šokiran, naglo je prebledeo, promenio izraz lica, nestalo je ljubaznosti.

"Druže načelniče, oprostite, nije bilo namere da vas dovedem u nezgodnu situaciju. Pravnika treba, a i mi moramo od nečega da živimo. Desiće se da pojedinci u nemogućim situacijama padnu u kriminal, pogotovo oni koji imaju manje kvalifikacije ili su bez kvalifikacija. Ima slučajeva da ih ne primaju ni za fizičke radnike. Verovatno je zbog toga i drug Marko - Aleksandar Ranković - dao izjavu za javnost da nas, koji smo bili na društveno korisnom radu, treba zapošljavati, ali

ne na rukovodeća mesta. Mislim da je mesto šefa neko rukovodeće, pa ga se zato dobrovoljno odričem. Ja ću biti zadovoljan i sa mestom referenta."

U momentu sam pomislio da će biti sve u redu, ali kad sam pogledao načelnika, iluzije su se raspršile. Načelnik se u međuvremenu već snašao.

" Druže, mesta referenta su već popunjena, a pored toga ja moram komisiji da iznesem ovaj novi momenat. Ne mogu sam da odlučujem. Danas je subota, pa svratite ponovo u ponedeljak u osam časova, a ja ću dotle da obavim razgovor sa komisijom."

Bilo mi je sve jasno. Kafa je ostala nepopijena. Ustao sam i krenuo prema vratima, ali sam se okrenuo i zapitao načelnika: "A da li mogu, druže načelniče, da se javim u ponedeljak u osam časova telefonom?"

"Kako da ne, molim vas," odšvorio je korektno i dao mi dva telefona, od kojih je jedan bio direktan, a drugi preko centrale. Javio sam se u određeno vreme i dobio odgovor: "Žao mi je druže, niste primljeni!"

"Pa zar ni za referenta?"

"Ni za referenta!"

"Pa mogli ste jednog od kandidata, primljenih za referenta postaviti za šefa, a mene na njegovo mesto!"

Telefonska veza se prekinula. Ostao sam nekoliko sekundi nem, sa slušalicom u ruci.

Tako propade moje šefovanje nepuna dva dana, doduše na papiru.

Borba za opstanak

Šta sad? Pisati molbe u prazno i dalje, a šta drugo? Tražiti intervenciju, ali ko će ili ko sme da interveniše.

Sledećeg dana sreo sam poznanika Jovu, nevoljnika i stradalnika kao i ja. Žalio se da je molio predratnog prijatelja Baneta da mu pomogne da se zaposli. Bane je bio aktivan pukovnik, fakultetski obrazovan, bio je perspektivan i kotirao se na partijskoj listi vrlo visoko. Bane ga je primio zaista prijateljski, ali se izvinio. Ne može ništa da učini. Kad bi i pokušao da mu pomogne ne bi uspeo, a sebi bi učinio medveđu uslugu, ne bi nikada mogao postati general.

Jova mi tom prilikom ispriča da su se neki, posle Rankovićevog govora odnosno njegove izjave da "te ljude treba zapošljavati, ali ne na rukovodeća mesta", uspeli da se zaposle preko organa UDB-e.

Nisam hteo da se obraćam organima UDB-e jer oni verovatno traže protivuslugu. Rešio sam da i dalje povremeno volontiram kod advokata i pišem molbe, po oglasima. Nisam zanemario ni to da eventualno potražim nekog na položaju koji bi mi pomogao da se zaposlim.

Glavna moja aktivnost i dalje je ostala da se borim za istinu i pravdu. Bio sam još mlad i verovao u nemoguće. Sećao sam se često one latinske izreke: "Credo quia absurdum", "Verujem iako je nemoguće". Izreka se pripisuje Tertulijanu.

Već sam se donekle povratio. Apatija i beznađe u velikoj meri bili su prošlost. Rasla je vera u boljitak, iako nije bio ni na vidiku. Obnavljao se i duh i telo. Da nije tako u prirodi, mi - "popravljeni" na Golom Otoku bi bili mrtvaci koji hodaju.

Jasno mi je bilo da nikad više nećemo biti ono što smo bili, ali ako klonemo i predamo se sudbini, sami ćemo sebe sahraniti.

Ispravio sam se i koraknuo napred. Tri zadatka su predamnom: prvo i najvažnije borba za istinu i pravdu, što će biti veoma teško, mučno i dugoročno; drugo je zaposlenje i kao treće traženje mogućnosti da se ipak nešto zaradi, odnosno da se pokuša naći načina da se dođe do nekog dinara. Ovo poslednje je na neki način prvo i goruće.

Setio sam se da sam pre hapšenja bio osiguran kod osiguravajućeg zavoda. Moja majka je od svoje skromne penzije nastavila da plaća osiguranje i dalje, sve vreme, pa i posle mog dolaska, a ja sam na društveno korisnom radu bio onesposobljen u desnu ruku. Napisao sam molbu zavodu za odštetu. U glavnim crtama sam opisao svoj slučaj. Podneo sam i medicinsku dokumentaciju. Dugo vremena niko se nije oglasio u vezi molbe.

Našao sam i štednu knjižicu na koju sam uložio oko pola moje tadašnje plate i to početkom januara 1946. godine. Nadao sam se da ću dobiti lepu sumu sa kamatom, posle desetak godina. Nisam uspeo da dobijem ništa zahvaljujući birokratiji, nisu mogli da ustanove ko je nadležan da mi isplati novac. Za desetak godina bilo je raznih spajanja i razdvajanja, organizacija i reorganizacija, naročito u bankama. Digao sam ruke. Negde sedamdesetih godina i traganja oko mesec dana, našla se nadležna banka. Beše to negde posle privredne reforme i ko zna koje reorganizacije. Dobio sam novih, čvrstih šest dinara.

Vreme je teklo, a uspeha ni na jednoj strani.

Hvatam se za slamku

Setio sam se moga školskog druga iz gimnazijskih dana - Miloša, generala i narodnog heroja. Bili smo nekad više nego drugovi i prijatelji, sedeli smo i u istoj klupi. Održali smo vezu čak i za vreme rata. Kao komandant divizije pomogao je mojoj porodici koja je tokom rata ostala bez igde ičega. Našao sam načina da mu se zahvalim.

U vreme mog samovanja i neuspeha u svemu što bih preduzimao saznao sam da je Miloš u Generalštabu. Spremao sam se, terajući pravdu i istinu, da ga posetim.

Javio sam se na portirnici, predao ličnu kartu i odmah bio primljen, bez ikakvih ceremonija. Nismo se videli dugo vremena. Susret je bio veoma srdačan, izljubili smo se. Kod Miloša sam zatekao zajedničkog poznanika generala Čedu. Pošto smo popili kafu i rakiju popričali smo u troje. Čeda se izvinio i napustio nas.

Miloš se iznenadio da sam bio na društveno korisnom radu. On je to nazvao logorom, a za to se na Golom Otoku išlo pod bojkot, a čovek pod bojkotom je bio progonjena zver. Tamo se to zvalo radilište.

Kratko sam objasnio mom drugu zašto dolazim. Teram pravdu i istinu, te se nadam da mi on pomogne. Bez ikakve krivice kažnjen sam. Proveo sam u zatvoru i logoru oko tri godine. Pažljivo me je saslušao. Njegov komentar je bio da su takve stvari moguće i u socijalizmu. Pojedinci greše, ali partija ne greši. Zato treba da budem siguran da će se greška ispraviti i da ću dobiti satisfakciju. Pristao je da preda moje pismo, u kome sam opisao svoj slučaj, lično Aleksandru Rankoviću. Rekao je da se za rezultat javim za sedam dana.

Pri ponovnom susretu sa Milošem on mi se iskreno izvinuo što nije predao moje pismo Rankoviću, jer se prethodno konsultovao sa sekretarom partijske organizacije, koji mu je savetovao da to pismo vrati " tom drugu iz gimnazijskih dana". Da li je sekretar hteo da otkloni od sebe i Miloša moguće neprijatnosti ili se možda narodni heroj prepao, ostaće tajna. Rastali smo se, ipak, kao stari, dobri drugovi i prijatelji.

Vrzino kolo se nastavlja, a ja ne odustajem.

Samica ispod policijske zgrade

Susret sa predsednikom skupštine

Predsednik Savezne Skupštine u to vreme bio je Moša Pijade, jedan od vrlo retkih vodećih komunista koji su bili poznati i pre rata. Doduše manje kao komunista, više kao slikar i novinar. Jednog jutra pročitah u "Politici" da Predsednik Skupštine Moša Pijade prima svoje birače na opštini Stari Grad, birače koji imaju probleme, molbe i žalbe. Otišao sam već sledećeg dana da izvidim situaciju. Naroda dosta, većinom stambeni problemi. Svako ko želi da bude primljen mora da na parčetu papira napiše zbog čega dolazi i to preda sekretaru, koji "trijeriše" i pušta svakog trećeg-četvrtog, a ostale upućuje na "redovan put". Znači treba nešto posebno smisliti.

Kad sam sledećeg puta došao sa namerom da dođem do svog poslanika, javio sam se "sekretaru". Bio je to oficir UDB-e. Dao mi je listić i objasnio: moram napisati ime, prezime, punu adresu, i izneti zbog čega dolazim. Uradio sam tako. Kada sam bio prozvan sekretar je tupo gledao u moj listić, a potom mi se mrgodno obratio strogim glasom: "Šta si ovo naškrabao?"

"Želim da mi drug Moša objasni, kao tvorac našeg prvog Ustava odnos između ove pravne izreke i našeg ustava", a pravna izreka je glasila: "Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege".

"Šta će ti ova dva slova "l", zar ti nije dovoljno jedno", nadmeno je prigovorio, a zatim mahnuo rukom prema vratima i nonšalantno dodao:

"Ulazi!"

Moša je bio u fotelji za stolom, a pored njega s desne i leve strane po jedan čovek u civilu.

"Hajde pričaj, mladiću", reče Moša.

"Nisam ja došao zbog onoga što piše na ceduljici! Ona mi je samo poslužila da dođem do Vas, jer onaj sekretar "trijeriše" stranke, pa kad sam prethodno saznao da on nema pojma o pravu, izabrao sam latinsku izreku, kao što ribari imaju poseban mamac za svaku vrstu ribe".

Moša se osmehnuo, a ja sam se mašio za unutrašnji džep sakoa. Dvojica pored Moše su poskočila. Iz džepa sam izvadio pismo koje sam pripremio. U pismu sam izneo slučaj sa mnom i tražio pravdu povodom neosnovanog hapšenja i kažnjavanja.

Moša je u punoj tišini pročitao pismo. Čuvari su sagnuli glavu da ne bi ispalo da zaviruju u pismo.

Kada je pročitao pismo pogledao me je preko naočara i posle kraće pauze izjavio: "Dobro, mladiću, pročitao sam, pa ću preduzeti mere da ti se udovolji, ukoliko je ovo tačno, a svakako ću te obavestiti preko organa Skupštine. Jesi li zadovoljan odgovorom tvog poslanika?"

"Vrlo sam zadovoljan, druže predsedniče, a za istinitost garantujem životom", odgovorio sam, iskreno.

Međutim, čim sam se našao na ulici i malo ohladio obuzela me je sumnja. Setio sam se kako se Moša posipao pepelom preko štampe. Zbog svoje izjave da je sindikat zatajio u NOB-i.

Moša se tad (bilo je zlo vreme) pravdao da je brzopleto osudio sindikat i da je "grešku shvatio" kada su mu drugovi "dobronamerno ukazali". Verovatno mu je to Tito "ukazao" jer je on pre rata bio sindikalni funkcioner. Pored toga Moša je ipak u to vreme bio u najužem partijskom vrhu, te ne bi smeo neko drugi da mu "ukazuje" sem Tita.

Vreme je pokazalo da su moje sumnje bile opravdane. Moša mi se nikad nije javio, iako je čvrsto obećao. Moja žalba

njemu je bila pucanj u prazno. Mašina koja melje - partija bila je jača od Predsednika Skupštine i narodnog heroja Miloša, - "pojedinac greši, a partija ne".

Centar samouprave logora u Velikoj Žici

Skupština rezervnih oficira

U poštanskom sandučetu, na kućnu adresu dobio sam poziv za Godišnju skupštinu rezervnih oficira grada Beograda. Došao sam nešto ranije u Dom JNA - pre rata Ratnički dom. Tu sam sreo dosta poznanika, pa i prijatelja. Između ostalih bio je tu i zamenik upravnika Golog Otoka Ante Raštegorac, narodni heroj. Razume se da on mene nije poznavao, pa nisam ni pomišljao da mu se javim. Prišao sam Brani Jevremoviću, saveznom javnom tužiocu, sa kojim sam se od ranije poznavao. Srdačno smo se rukovali i prozborili nekoliko reči. Očito nije znao za moja slučaj, moju nevolju.

Referat je bio opširan i potrajao je dugo, pa je data pauza za odmor i pripremu za diskusiju. U referatu je pročitan i predlog da se izvesnom broju oficira oduzme čin, jer su kažnjavani zbog izdaje naroda i države. Pomenuli su i moje ime. Ipak sam se iznenadio i to pre svega što za takvo što nije bilo argumenata, a zatim i drugi razlozi - protok vremena, moje odazivanje na sve akcije rezervnih oficira. Pri prozivanju neki su ustajali, a ja sam ostao sedeći. Većina je stekla utisak da nisam prisutan na Skupštini.

Na pauzi sam prišao Brani Jevremoviću i obavestio ga da je neistina i glupost - nekakva moja izdaja naroda i države, te da ću u diskusiji izneti ceo slučaj na videlo. Brana me je prijateljski uzeo za ruku i zamolio da to ne činim na ovom skupu, jer nije mesto, ni atmosfera za raspravu o takvom slučaju, niti će ta diskusija pomoći da se nešto postigne za razrešenje. Potom me je odveo u kancelariju pored sale i napisao pismo predsedniku Saveza boraca opštine Stari Grad

Anti Raštegorcu da se zainteresuje za slučaj i da mi pomogne. Pismo mi je u potpunosti pročitao.

Već sutradan bio sam sa Antom Raštegorcem, u njegovoj kancelariji. Pročitao je pismo i saslušao me. Nije stavio nikakvu primedbu, niti dao ma kakav komentar. Čvrsto je obećao da će mi pomoći, a pri tome napomenuo da to nije jedini slučaj, što je, kako reče: "Priznao i drug Marko, putem štampe. U svakom poslu može da dođe do greške i ekscesa." Na moje pitanje kada da mu se javim, odgovorio je: "Nema nikakve potrebe da dolaziš. Ja ću ti se javiti. Ne znam ni sam koliko će to potrajati, možda duže. " Potrajalo je to do danas, četrdest godina posle razgovora sa Antom.

Potrajalo je to i posle smrti Ante Raštegorca. Izgledalo je kao zavera ćutanja, muk, kao što je bilo i sa Čičom, Mošom, Milošem i svima ostalim.

Danas zakamuflirana Petrova rupa

Poziv iz UDB-e

Noć sam proveo kao u bunilu. Imao sam teške snove, nekakav mračan košmar. Kada sam se probudio mislio sam da sam se razboleo. Izmerio sam temperaturu i smirio se. Temperatura je bila normalna.

Pokušao sam da se setim snova, bez uspeha. Samo sam se prisetio da sam se celu noć borio sa zmijama. To me je asociralo na slučaj mog pokojnog oca koji je duboko verovao u snove. Našao se u najtežoj situaciji u životu, iz koje nije video izlaz. Sanjao je tada da je nagazio na klupko zmija. Bio je u čizmama pa je sve do jedne izgazio. A bilo ih je u klupčetu nebrojeno mnogo. Sutradan se situacija sama po sebi razrešila u njegovu korist. Osećao se preporođenim, kao kad posle oluje grane sunce. I meni se ne jedanput ispunio san. Dok sam bio u srednjoj školi živeo sam u internatu. U spavaćim sobama bilo nas je po desetina. Kad god sam sanjao da sam uhvatio zeca, dobio bih paket od kuće. Paket sam uvek delio sa drugovima. Pred Božić i Uskrs očekivali smo pakete od kuće i, gle čuda, paket je uvek stizao posle sna u kome sam uhvatio zeca. Duplo veselje: san se ispunio, paket stigao.

Ovoga puta košmarni san nije obećavao paket, ali se ipak nešto dogodilo. Dobio sam pismo - preporučeno - u kome je bio poziv da se javim u UDB-u. Bio je tu pečat i nečitak potpis, ali tačno naznačena adresa - ulica, broj, sprat i broj sobe. Nisam se prepao. Ne može mi se ništa gore dogoditi od onoga što sam već prošao i preživeo. Doduše i masovnih hapšenja više nije bilo. Nisam mogao dokučiti zašto me zovu. Nisam ništa učinio protivzakonito. Istini za volju,

nisam ni pre, pa sam ipak proveo tri godine tamo "gde je i Bog rekao laku noć".

Jedna misao mi se nametala. Saznali su da buškam, pa hoće da mi začepe usta i priprete, pa da me zavrbuju.

I pored studiranja potpisa na pozivu nisam mogao da odgonetnem kod koga ću morati da dođem.

Ako je Draško, islednik sa Golog Otoka, nema šta da brinem. Njemu sam još tamo ispričao istinu. Dao mi je još tri dana slobodno - da ne idem na rad i sve napišem, ali da se ne šalim ako se nešto pokaže netačno. Ako napišem istinu, neće mi faliti ni dlaka sa glave. Pred ostalim kažnjenicima nisam to smeo ni pomenuti, jer ne bih izvukao živu glavu. Najgore su prolazili oni koji su sve negirali. Smatrani su najokorelijim neprijateljima i nije mi poznat nijedan koji je ostao živ.

Nisam pozvan kod Draška, nego kod Miladina, koji je takođe jedno vreme bio islednik na Golom Otoku.

Pozvao me je povodom mog zahteva osiguravajućem zavodu za odštetu. Pošto smo popričali samo u vezi toga rekao mi je da će mi zavod dati odštetu i da za neki dan odem do njih.

Posle razgovora sa Miladinom, svratio sam kod Draška, koji je bio u istoj zgradi. Primio me je korektno, a bio je korektan i na Otoku. Obećao je da će me zvati povodom mog slučaja.

Kod osiguravajućeg zavoda

Primili su me suvo i nadmeno. Nisu pominjali da su se obraćali policiji. Proveo sam ceo dan u čekanju da bi me na kraju "pregledao" njihov lekar i konstatovao da mi je jedan prst nastradao, iako je u to vreme još cela desna ruka bila paralizovana. Posle još jednog poziva i davanja moje pismene izjave saopštili su mi da će slučaj rešiti komisija, te da se javim za mesec dana.

Odredili su mi naknadu jedne prosečne mesečne plate. Odbio sam da primim. Plaćao sam im toliko godina, te oštета nije mogla da pokrije sumu koju sam im uplatio. Pravo socijalističko osiguranje. Pare su mi posle izvesnog vremena poslali poštom. U situaciji kojoj sam bio primio sam. Od zla dužnika i kozu bez jareta, kaže narod.

U daljini otok Rab i desno otok Sv. Grgur sa Glavine -227m

Neočekivani gost

Narod veruje da kad na nekoga sleti bubamara da će imati goste. Na mene nije sletela bubamara, a ipak sam dobio gosta. Nisam očekivao da se neko oglasi povodom mog kucanja na tolika vrata. Bilo je već iluzorno očekivati tako nešto. "Narod i partija su u pitanju", a ne neki pojedinac. Istini za volju, takvih pojedinaca bilo je dosta, ali je to zanemarljivo. Mase naroda su uz Tita i partiju i streme sigurnim korakom u svetlu budućnost - to je logika i stvarnost, kažu čelnici. Oni tako misle i tako se ponašaju, dok ne zaigra mečka i pred njihovim vratima.

Bilo je iznenađenje kada je Aleksandar Ranković javno priznao da je u kampanji 1948. godine bilo i grubih grešaka, pa je tada nastradao i jedan broj nevinih, ali to je bilo sve. Ostalo je sve po starom.

Bez obzira na postojanje ili nepostojanje krivice oni su bili i ostali bivši kažnjenici i Informbirovci. O nekoj ispravci grešaka nije bilo pomena ni za žive, niti za mrtve. Partija ne greši. Grešili su pored ostalog i svi koji su kritikovali nekog nedodirljivog ili se družili sa prokaženim ili su bili za Severnu Koreju ili denuncirani od dostavljača - doušnika, teško su grešili protiv naroda i države.

U atmosferi beznađa, u vreme kada sam često, u vreme mog izlaska na ulicu, primećivao pratioca, čije sam noseve viđao iza ćoškova, nisam se mogao nadati ničem dobrom, pa ni pojavi gosta koji se nudi da mi pomogne.

Na zvuk zvona na kućnim vratima otvorio sam vrata. Predamnom je stajao mlad i elegantan čovek. Predstavio se kao kapetan Avšić i izjavio da dolazi po nalogu druga Marka.

Moja zebnja, kad sam ugledao nepoznatog čoveka, iščezla je. Shvatio sam da je moje pismo koje sam potpisao pseudonimom, odnosno u kome sam napisao da ga šalje Cvijetin Mijatović, organizacioni sekretar partije za Bosnu i Hercegovinu, stiglo do Rankovića ili bar do nekog njegovog najbližeg saradnika. Kapetan je bio na visini zadatka. Odavao je utisak intelektualca, obraćao mi se sa Vi.

Reče da je došao da mi pomogne, posebno u vezi zaposlenja, i za sve ostalo, ali da će to ostalo potrajati duže. Video sam da je upoznat sa sadržinom pisma upućenog Ranković̀u.

Zatekao me je da prevrćem odela i zimski kaput, koji su posle dugog ležanja u magacinu izbledeli i napadnuti od moljaca. Bolje nisam imao. Uhapšen sam u kancelariji i tom prilikom bio obučen u bolje odelo - od dva koja sam imao.

Kada je saznao da nisam krojač malo se iznenadio, ali ipak više kad sam rekao da sam diplomirani pravnik. Koliko se sećam i on je bio budući pravnik, student prava. Bio sam vidno uzbuđen i ovlaš mu izneo svoje nevolje, posebno materijalnu bedu i odnos ljudi prema meni, ne samo poznanika, nego i nekadašnjih prijatelja.

Bio sam se povukao u kuću i sebe, ali sam povremeno izlazio. Ne samo da bih dao na poštu ili lično odneo pismo na neki konkurs, nego i zato što je bilo opasno izolovati se. Sećao sam se Nikolića, prvoborca i narodnog poslanika koji je došao na Goli Otok po drugi put samo zato što se posle puštanja zatvorio u kuću i nigde nije izlazio, niti sa kime kontaktirao. U malom mestu to je bilo veoma primetno. Uhapsili su ga ponovo i uputili na Otok i to "zato što je bilo jasno da je zadržao neprijateljski stav". Nije pokazivao nikakve aktivnosti, "što je znak da se nije popravio".

Izvukao sam pouku iz ovog slučaja, pa sam se pojavljivao na ulici i sretao poznanike, ali se nikom nisam javljao, a ni oni meni. Bila su samo dva izuzetka. Kod hotela "Balkan" sreo sam

Iliju, visokog funkcionera, koji mi se javio "Zdravo Vule, kako si?"

Ispred hotela "Kasina" sreo sam Simu koji mi je ušao u zagrljaj. Srdačno smo se pozdravili i izljubili. Suze su mi navrle na oči. Značajno je da su obojica znala za moju sudbinu.

Kada sam primetio Simi da se bojim da ga neko nije primetio kako se ljubi sa mnom na Terazijama, odmahnuo je rukom i taj gest propratio rečima da ne daje ni pet para na to, iako je takav gest u to vreme bio opasan.

Ali da se vratimo neočekivanom gostu. Pitao me je da li sam negde konkurisao za zaposlenje, kao diplomirani pravnik. Ukratko sam mu ispričao da sam podneo oko 200 molbi, kao i da sam vrlo retko dobijao odgovor. Nabrojao sam mu desetak najnovijih molbi, kao: Prva staklorezačka zadruga, Remontno preduzeće "Šumadija", nekoliko opština, filijalu socijalnog osiguranja i neke druge.

Pribeležio je i uzeo broj moga telefona, kako bi me obavestio. Održao je reč i posle nekoliko dana saopštio mi da se javim upravniku filijale socijalnog osiguranja, te da ima izgleda da budem primljen po konkursu koji je objavljen u dnevnoj štampi.

...kamenje...

Lekarski pregled

Pozvan sam kod pomoćnika upravnika filijale socijalnog osiguranja. Jasno mi je bilo da je poziv u vezi zaposlenja. Računao sam na intervenciju kapetana i dobronamernost Danila, mog poznanika i predsednika skupštine filijale socijalnog osiguranja, kome sam se obratio prilikom podnošenja molbe. Prvi put sam se ponadao u uspeh. Dane je prijatelj, a nema čega da se boji jer ima iza sebe kapetana.

Pomoćnik upravnika bio je vanpartijac, diplomirani pravnik, bivši sudija, ali ja to tada nisam znao. Mislio sam da je "eht" partijac, pošto su, na pr. pomoćnici komesara bili partijski rukovodioci i njihova reč je bila odlučujuća. Primio me je odmah i stavio do znanja da ima šanse da budem primljen, s tim da se prethodno moram podvrći lekarskom pregledu. To me je iznenadilo, jer ne stupam prvi put u službu. Stavio sam primedbu. Pomoćnik je priznao da je to neuobičajeno, ali da je dobio takvu naredbu i mora da mi je saopštio. Nije rekao čija je naredba, niti sam ja pitao.

"Ako se mora, ići ću, iako preko volje. Tamo je čekanje i maltretiranje", rekao sam.

"Nećete ništa čekati. Budite tačno u 8 časova sutra u Domu zdravlja, soba 5. Tamo će vas čekati lekar", objasnio je moj sagovornik.

U sobi 5 zatekao sam ženu neuredno očešljanu, izgužvanog mantila, pa sam posumnjao da je lekar. Spontano sam upitao da li je lekar. Klimnula je glavom i ponudila me da sednem preko puta nje. Pretresla mi je biografiju od saznanja za sebe do momenta dolaska kod nje, što je potrajalo približno oko jedan školski čas. Zatim je nastavila sa pitanjima.

Bio sam na kraju živaca i već razmišljao da ustanem i da odem, ali me tada upita da li sam u životu imao kakvih nezgoda. "Ne znam na kakve nezgode mislite. Život kao život obilovao je zgodama i nezgodama", odgovorio sam.

Objasnila je da pita da li sam imao neka zarazna obolenja ili možda bio u zatvoru.

Bilo mi je jasno da je o svemu bila unapred obaveštena, ali mi je već bilo svega dosta.

"Hoćete li vi mene pregledati, drugarice doktor?"

"Pa to je pregled - razgovor", odgovorila je.

Shvatio sam da je lekarka psihijatar, ali i ona je shvatila da je preterala, pa mi se blago obratila:

" Još samo jedno pitanje. Da li ste u zatvoru ili izdržavanju kazne bolovali od neke bolesti?"

"Imao sam dijareju-proliv, drugarice doktor!"

Posle ovoga "pregled" je bio završen.

"Možete ići, obavestićemo socijalno!"

Galebovi otoci sa Glavine

Najzad zaposlenje

Primljen sam za referenta i bio drugi referent sa fakultetskom spremom. Ostali referenti su bili sa nižom stručnom spremom. U celoj filijali sa oko sedamdeset službenika samo su četvorica bili sa fakultetskom spremom.

Upravnica filijale je sa velikom rezervom primila moje zaposlenje, jer joj je brat u toj kampanji bio isključen iz partije, smenjen sa položaja i otpušten iz službe, pa se ozbiljno bojala i čuvala da ne nastrada zbog brata, iako je bila nosilac "Spomenice".

Kako mi je u poverenju saopštio Marko, tadašnji kolega, ona je po mom prijemu u službu održala sastanak sa članovima partije i saopštila da je u službu za referenta primljen pravnik koji je bio na društveno korisnom radu i da svi dobro otvore oči, prate njegov rad i ako šta primete da joj odmah jave. Nisu joj važile ni garancije.

Bilo je vrlo neprijatno videti kako su se ponašali pojedinci. Neki su me zagledali i pitali zašto pišem levom rukom, iako su videli da mi je desna poluuzeta. Pisao sam dosta dobro i levom rukom. Milka me je prepoznala da sam bio na godišnjoj skupštini rezervnih oficira i da je dat predlog da mi se oduzme čin, pa je o tome obavestila upravnicu. Druga koleginica je na jednom od partijskih sastanaka potencirala budnost u odnosu na primljenog pravnika, valjda zato što joj je brat bio u četnicima.

Svi oni koji su bili isključivi i bezkompromisni "imali su oraha u džepu", kako kaže narod.

Radio sam savesno svoj posao i pri sumiranju rezultata na kraju godine utvrđeno je da sam uradio koliko i svi ostali

referenti, a bilo ih je četiri. Dobio sam i novčanu nagradu, čemu je doprineo pomoćnik upravnika, koji je imao uvid u posao, a kako nije bio član partije, mogao je da deluje objektivno i samostalno.

Atmosfera se donekle smirivala, ali kad sam položio advokatski ispit nastala je uzbuna.

Upravnica mi je obećala šefovanje, a možda i "nešto bolje", kako ne bih napustio socijalno. U šali sam rekao da ima priča: ako je majka izgubila sina, treba da ga traži u Socijalnom ili u Gradskom saobraćajnom. Zahvalio sam se na "brizi" i obećao da u dogledno vreme neću napustiti socijalno.

Odbio sam ponuđeno mesto šefa. Koliko se sećam u Gradskom socijalnom i u celom socijalnom u Beogradu nisu imali diplomiranog pravnika sa položenim advokatskim ispitom, te su me češće molili da zastupam ustanovu pred sudom, kada je zastupnik morao da bude samo pravnik sa položenim advokatskim ispitom.

Iznenada pozvala me je upravnica i predložila da vršim dužnost šefa, jer je šef - student prava prve godine - bio na bolovanju. Pristao sam s tim da me ne postavlja za šefa ni u kom slučaju. Pre mog ulaska u kancelariju šefa i u mom prisustvu došao je šef i ispraznio sve fijoke. Pokupio je lične stvari, a deo stvari je zaključao u viseće ormariće. Ključ je poneo sa sobom.

Prošlo je izvesno vreme, a šef se ponovo pojavio. Pošto smo se pozdravili, otključao je viseće ormariće i iz njega izvadio crvenu knjižicu. "Iznenađeno" se obratio meni: "Šta je ovo, ovo nije moje?!"

Stavio je knjižicu preda me na sto. Bio je to ruski pasoš, na ime neke Ruskinje. Hladno sam rekao da ja sa tim nemam nikakve veze, jer nisam imao ključ od njegovog ormarčeta. Mislio sam da je tu kraj priče, ali već sutradan kod mene je došao sekretar partijske organizacije Slobodan. Ispričao mi je

da je prethodnog dana pozvat kod upravnice, gde je zatekao mog šefa i pomoćnika upravnika.

Šef je mahao crvenom knjižicom i pitao sebe i druge odakle ta "bumaška" u njegovom ormarčetu u sobi gde sedi taj takozvani "bivši neprijatelj".

Upravnica je bila više nego ozbiljna i napomenula da nije zabadava preporučivala oprez, jer iako "on" dobro radi, može to biti kamuflaža za neki podzemni rad. Pomoćnik upravnika i sekretar partijske organizacije su ćutali.

Pošto je sekretar partijske organizacije nekad radio u državnoj bezbednosti zadužili su ga da ode tamo gde je nekad radio i raščisti stvar. Njega su otpustili iz organa bezbednosti zbog podmetnute krivice.

U policiji su rekli da će evidentirati slučaj, ali da je njihovo mišljenje da šef podmeće, "čuva stolicu", pa će pored evidentiranja slučaja evidentirati i šefa.

Policijska zgrada u Maloj Tetini

Nove neugodnosti

Jednog dana, dosta bahato, upadoše dva čoveka kod mene u kancelariju. Predstaviše se da su oficiri državne bezbednosti i pokazaše vrhove nekih legitimacija. Tražili su od mene da provociram mog brata od ujaka Slavka, koga su pratili. Smatrali su da je on, i posle izdržanih šest godina robije "ostao na neprijateljskim pozicijama". Saslušao sam ih. Dali su mi i broj telefona na koji treba da se javim i tražim Vasu, prezime nisu rekli, a ni funkciju.

Sve mi se smučilo. Dokle će ovakve stvari da se događaju?

Krv mi je jurnula u glavu, zamalo nisam eksplodirao. Ipak sam se uzdržao. Rekao sam im da se vrlo retko viđam sa Slavkom, a da bi i njemu bilo sumnjivo da ga odjedanput tražim, započinjem političke razgovore i da nisam vešt u takvom poslu. Shvatili su da nisam spreman za tako podlu rabotu, pogotovu protiv brata, pa su ublažili zahtev da ako se vidim sa njim i on predamnom istupi neprijateljski da i javim. Oćutao sam i oni su otišli, ali me više nisu uznemiravali.

Bilo je i drugih nezgoda i zamki, ali su bile providne. Natrčavali su primitivci koje je bilo lako prozreti. Interesantno je da su se provokatori pojavljivali i posle dvadeset godina, pa i više.

Ne sećam se pred kim sam rekao da je kod mene dolazio Sveta Francuz*, Golootočanin, koga je policija stalno pratila. Bio je "dvomotorac" i smatran za nepopravljivog. To je nekim kanalima došlo do organa bezbednosti.

*** Sveta Stanković**

Sveta je bio prvoborac, iz Železnika, gde je imao veliki broj rodbine i poznanika. Bio je sudija u sreskom sudu, a imao je i autoritet kod građana. Poznavali smo se od oslobođenja i prijateljski odnosili, ali se posle Rezolucije nismo viđali do njegovog hapšenja, a ni posle njegovog konačnog puštanja sa Golog Otoka, sem što je došao pred penzionisanje da se informiše o uslovima za penziju. Po izbijanju Rezolucije opredelio se za Rezoluciju, nedvosmisleno. Pozvan je u Komitet, a zatim pred organe bezbednosti i od njega je traženo da se javno pokaje, kako se to govorilo "da se raskritikuje". Nije pristao, pa je poslat na Goli Otok.

U Železniku je nastala pometnja. Svetini rođaci i prijatelji počeli su da se izjašnjavaju za Rezoluciju.

Svetu su relativno brzo pustili sa Otoka, s tim što su mu dali zadatak da se na zboru građana "raskritikuje". U tu svrhu, Socijalistički savez je sazvao konferenciju, na kojoj je pod tačkom "razno" trebalo da Sveta uzme reč i da se "raskritikuje" - pokaje i pospe pepelom.

"I pored toga što sam im pod pritiskom obećao da ću se "raskritikovati", nisam mogao da pljunem na sebe", govorio je docnije Sveta.

Sastanak je brzo završen, a Sveta je na licu mesta uhapšen i poslat na Goli Otok ponovo - postao je "dvomotorac", a to je značilo dat na odstrel. Bio je veoma žilav i izdržao je sve torture, ostao je živ. Radio je kao crv i u najtežim situacijama pevao pesmu: "Mali pijac potopila Sava..." Jedan od retkih živih dvomotoraca. Umro je relativno mlad, svakako od posledica što je preživeo na Otoku.

Kad je kod mene došao razgovarali smo normalno i prijateljski, bez političkih priča, prvenstveno se interesovao u vezi penzije. Ali ne lezi vraže! Posle desetak dana na mojim vratima od kancelarije pojavi se Dragi, sa kojim sam u zatvoru - u istoj sobi - proveo više dana.

Veoma sam se iznenadio, otkud sad on. Dragi je bio prost i neobrazovan, kaldrmdžija. Imali smo zajedničkog poznanika Rajka, njegovog zemljaka, a to smo ustanovili u zatvoru kada smo se upoznali. Grdio je Rajka što ga "uvuče" u partiju.

Kada se pojavio na vratima, raširio je ruke i ponašao se kao da je video rođenog brata za koga je mislio da nije živ. Pošto smo razmenili nekoliko rečenica, on me onako - iznebuha zapitao da li je kod mene dolazio Sveta Francuz. Knjiga se otvorila. Smrklo mi se pred očima. Cilj iznenadne posete bio je jasan. Grubo sam reagovao i izbacio podlaca. Otišao je negodujući i ponavljajući da on nije taj.

Velika Žica

Nekakav poziv

Vraćao sam se iz grada kući. Bilo je to posle više od godinu dana mog povratka sa Golog Otoka. Već sam se i zaposlio.

Na vratima me dočekala majka, kako je to činila svaki dan posle mog povratka. Strepela je da mi se opet nešto iznenada ne desi. Ovoga puta mi je još na vratima dala, kako reče, nekakav poziv. Strepela je od svakog zvona na vratima ili poziva telefonom, a najviše od ovakvih pismenih poziva.

"Da to nije, sine, poziv od policije", upita uzgred.

" Ako si pročitala onda znaš da me poziva opština, odnosno vojni odsek iz opštine".

"Znam, znam - videla sam, ali i vojska ima svoju policiju."

"Ne brini ništa, otići ću sutra."

U pozivu su označili da dođem "odmah", radi saopštenja i da ponesem legitimaciju rezervnog oficira.

Posumnjao sam da hoće da me liše čina, ali zašto i to posle toliko vremena. Većini ili skoro svima koji su se vratili sa Otoka i imali činove oduzeli su odavno. Mislio sam čak i da mi neće oduzeti, a i zašto bi. Ide li to po nekom redu ili po automatizmu, ili je tu neki metež i haos. Setio sam se slučaja Spasojevog.

Pozvali su ga i saopštili mu da je unapređen u čin kapetana, iako je na Otoku proveo više godina plus jedno vreme u rudniku. Bio je dvomotorac, odnosno tromotorac, kako se takav slučaj nazivao u to vreme. Znajući da su svima činovi oduzimani, nije hteo da prihvati unapređenje. Kada im je saopštio da je kažnjavan protiv naroda i države i izdržao dugogodišnju kaznu, bili su ne malo iznenađeni, ali su mu

uručili rešenje, jer "moraju da izvršavaju naređenja pretpostavljenih". Nije im smetalo da mu docnije oduzmu čin.

Primio me je načelnik, po činu pukovnik. Pošto sam predao legitimaciju rezervnog oficira saopštio mi je da mi je oduzet čin oficira zbog neprijateljskog rada protiv naroda i države, zbog čega sam i kažnjen "administrativnom kaznom društveno-korisnog rada", te da se javim u sobu do njegove radi dobijanja vojničke isprave.

"Druže pukovniče, to je glupost i ogavna laž. Ko vam je to servirao? Ja to ne priznajem. Dajte vi meni rešenje na koje ću da se žalim, tako je po zakonu i Ustavu. Sve drugačije je nezakonito i obična lakrdija."

Pukovnik me je gledao unezvereno, nije mogao da dođe sebi, a kad se pribrao obratio mi se:

"Molim Vas moje je bilo da vam saopštim. To je odluka Vrhovnog komandanta. Ja tu ne mogu ništa. ".

"Kakva odluka Vrhovnog komandanta! To je bezvredno parče hartije, koju mi ne date ni da pročitam, niti znam ko je predložio donošenje takve odluke. Objašnjavate to vojnom tajnom. Ja sam po struci diplomirani pravnik. Znam šta je po zakonu i hoću samo tako da se postupi. Ja nisam dobio čin usmenim saopštenjem, pa ga ne mogu na ovakav način ni izgubiti. Sve drugo ne priznajem i tražim od Vas da mi vratite legitimaciju rezervnog oficira koju ste mi na prevaru oduzeli!"

Pukovnik je zanemeo. Gledao me je razrogačenih očiju, bio je prenerażen. Dugo je ćutao, a zatim jedva čujnim glasom progovorio: "Druže, ja sam tu potpuno nemoćan. Izvršavam naređenje viših komandi. U vašem slučju postupam kao i u svim prethodnim. Ja ovakav slučaj nisam imao.".

Posle kraće pauze nastavio je: "Molim Vas, druže, nemojte mi praviti velike neprijatnosti, sada pred penzijom.".

Izgledao je jadno. Ustao sam i bez reči izašao. U susednoj kancelariji primio sam već pripremljenu vojničku ispravu.

Rasplet

Dani su prolazili, tuga pregolema. Svakog dana sve manje nade, a sve više razočarenja. Na poslu sam radio kao crv. Mnogo puta sam osvanjivo na poslu, radeći pri lojanici, jer je u to vreme često nestajalo struje. Najtraženija roba bile su lojane sveće. Pri kupovini sveća ljudi su pravili viceve. Umesto da pri kupovini traže na pr. pet sveća, tražili su pet jablanica. Naime, u to vreme se završavala, uz mnogo teškoća, hidrocentrala Jablanica. Na takve viceve reagovao je lično Moša Pijade, tvrdeći da će Jablanica "uskoro zasijati". To je u to vreme bilo sve, a neku godinu pre ovi vickaroši bi za takav ili sličan vic zaglavili na Otok, kao što su zaglavili mnogi negodujući zbog nestašica. Bilo je tada ogromnih redova za hleb, brašna nije bilo, a i u drugoj potrošnoj robi bilo je oskudica na pretek. Teško su dolazili do najnužnijih artikala i oni koji su posedovali "tačkice" - bonove. Jedino su imali sve oni koji su se snabdevali u posebnim magacinima, osobito u onim koji su se zvali diplomatskim.

U to vreme i u takvoj atmosferi, u mučnom preživljavanju pozvao me je Draško. Obukao sam najbolje odelo, a to je bilo ono koje sam prevrnuo i ispeglao. Tu je bio i šešir koji sam pozajmio od brata.

Zgrada državne bezbednosti - UDB-e za grad Beograd bila je na Obilićevom vencu, preko puta one u kojoj sam bio zatvoren, pod istragom.

Liftom sam se popeo do određene kancelarije. Za jednim stolom sedeo je Draško , a za drugim nepoznat mi čovek, islednik. Desno od njih otvorena vrata, koja vode u neku drugu prostoriju. Ponuđen sam da sednem u dvosed, preko

puta njih dvojice. Skinuo sam šešir i stavio pored sebe. Tišina. Hiljade misli mi je prošlo kroz glavu, ali prva misao koja mi je pala na um bila je podsećanje na isleđivanje u sovjetskoj obaveštajnoj službi. Uvek su, po pravilu, prisutna dvojica.

Dok me je Draško pitao kako sam i dok smo izmenili nekoliko uobičajenih rečenica, njegov kolega je prelistavao nekakve spise. Izgledao mi je potpuno nezainteresovan, kao da nas nije ni primećivao. Svakako sam Drašku izgledao potpuno odsutan, jer sam pokušao da odgonetnem ulogu njegovog kolege. U jednom momentu pomislio sam da je on taj arbitar u mom slučaju.

U neizvesnosti i tišini, kao da se digla zavesa na pozornici, na otvorenim vratima pojavio se elegantno obučen čovek. Koraknuo je nekoliko koraka i našao se licem u lice sa nama trojicom. Izgledao je gordo i samouvereno. Oštrim pogledom obuhvatio je svu trojicu i zadržao se na meni.

"Pa šta je, Vukota?" Odgovorio sam: "Ništa".

Čim je progovorio shvatio sam ko je on, moj prvi islednik Stanko.

Dok su dva islednika sedela mirno, kao u gledalištu, počela je drama.

"Poznaješ li ti mene, Vukota?"

"Negde sam vas video, čini mi se, ali ne mogu da se setim. Verovatno ste vi neki viši islednik, koji je možda delegiran da rasvetli moj slučaj.".

Ne reagujući na moj odgovor Stanko je koraknuo prema meni i zauzeo preteći stav.

"Znaš li šta radiš, Vukota? Ti ponovo ispoljavaš neprijateljski stav. Optužuješ državnu bezbednost i partiju da hapsi nevine ljude. To čine neprijatelji, najogorčeniji neprijatelji naroda i države. Ti se igraš vatrom i svojom glavom!"

U momentu sam se setio kneza Miloša, koji je sultanu, kada mu je pripretio, rekao da je svoju glavu stavio u torbu.

Zaustio sam da to ispričam, ali nisam uspeo, jer je Stanko, narogušen, sipao pretnje, kao pevac koji se bori na život i smrt i koji ne sme da umakne, ne daj bože da kapitulira. Bio je to pravi Stanko, silnik. Primakao mi se na dva koraka i pobednički, preteći pesnicom, procedio kroz zube: "A onaj letak, Vukota, aaa?"

Izgubio sam kontrolu, ustao i koraknuo prema njemu, uneo mu se takoreći u lice.

"Sve je to iskonstruisao onaj islednik, Stanko!"

On se zaneo i ustuknuo, a jedan od islednika je ustao i izašao iz kancelarije, bez reči.

Ostali smo nas trojica: Draško, Stanko i ja.

Stanko se nije predavao. Ispričao je da je pregledao moj dosije i kao prećutno priznao moju konstataciju da je on viši, neutralan islednik. Stavio mi je do znanja da ima "još što šta" u zapisniku koji sam potpisao.

"Druže isledniče, neću o tome da razgovaram - da li sam nešto potpisao u neznanju ili besvesti ili pod teškom presijom, istina je samo to da sam kažnjen bez ikakve krivice, proveo u zatvoru i na izdržavanju kazne tri godine.

Bilo je to kažu u kraljevini Jugoslaviji. Neki čovek je priznao da je jebo Kraljevića Marka, a onda je odgovarao zašto je jebo takvog junaka.

Ako su sva sredstva dozvoljena, druže isledniče, onda ću ja, kunem vam se životom, dokazati sve što hoćete svakom živom čoveku, bez ijednog izuzetka!"

"Ti ne znaš šta pričaš", odvrati Stanko, sad već blaže. Više nije bilo odstupanja, najmanje straha. Ja sam potpuno svesno "stavio glavu u torbu" - život na kocku. Nabujala gnev i preživljene svakodnevne strahote iz tri godine sakupile su se u jedno klupko i ja sam eksplodirao. Ustao sam, uzeo šešir kao da ću da pođem, a zatim šešir bacio na pod.

" Ja sam došao, druže isledniče, da me ponovo uhapsite, ili da jednom zauvek raščistimo sa tom komedijom i da istina izađe na videlo!"

Islednik Draško je ustao i izašao.

Ostali smo nas dvojica, oči u oči. Nagazivši šešir, ponovo sam seo. Bio sam u transu, nisam više znao ni gde se nalazim. Uzeo sam šešir i počeo da ga čistim, po inerciji. Kad sam došao sebi, predamnom je stajao skrušen čovek, smiren kao jagnje, kao popa kad se moli Bogu. Jedva sam prepoznao dotle zver čoveka. Nisam mogao da shvatim tu transformaciju.

" Druže moj, Vule - obratio mi se - ja jesam, kako ti reče, taj viši islednik. Sad možemo da razgovaramo kao ljudi. Sve će doći na svoje mesto i ti ćeš dobiti satisfakciju. Nisi samo ti u pitanju. Bilo je grešaka, što je nedavno priznao i drug Marko. Bila su teška vremena, a naši ljudi nisu imali iskustva. Ja ću se lično zauzeti za tebe, jer vidim da si iskren i pošten."

Slušao sam ga netremice. Nisam mogao da shvatim i da se snađem. Da li je to isti čovek? Zašto? U jednom momentu sam pomislio da sanjam pa sam sam sebe uštinuo. Osetio sam bol, ne sanjam!

Nisam mogao da shvatim zašto su izašla ona dva islednika. Docnije sam - ipak - čini mi se shvatio. Kad su kola pošla niza stranu izašao je prvi islednik, a kada je Stanko doživeo slom, izašao je i drugi islednik, jer je u momentu bilo sve jasno.

Stanko me je ispratio do lifta, pozvao lift, pustio me da uđem prvi. Sećam se i danas njegovog "izvolte", iako smo do tog momenta bili na ti. Usput je stalno pričao blage i umilne reči.

Kada sam bio na izlaznim vratima Stanko mi se blago naklonio i ponovo obećao "punu podršku mojoj pravednoj stvari", kako reče. Kada sam izašao na ulicu osetio sam se snažan, izašao sam kao pobednik. To mi je bila satisfakcija.

Ispunjen je moj san - da zlikovca stavim pod noge, ali to je bilo sve. Nisam siguran, ali mislim da mi se pričinilo - na trotoaru pored mojih nogu video sam crva kako gamiže, a možda je ipak bio crv.

Radionice

Epilog

Posle Titove smrti, stidljivo i nedorečeno, počelo se javno pričati o Golom Otoku i drugim nezakonitostima i pogromu prema vlastitom narodu.

Objavljivanjem Rezolucije tadašnju vlast na čelu sa Titom uhvatio je smrtni strah od Staljinove nagajke*. Znao je Tito dobro šta bi mu se desilo da je Staljin uspeo. Njegovo istorijsko "ne" bila je prljava krpa, kojom je pokušao da sakrije svoja nedela i obmane narod, kao što mu je u dobroj meri uspevalo od 1941 do ovih kobnih događaja.

Sve je bilo farsa. "Zavadi, pa vladaj", zvalo se rešenje nacionalnog pitanja. Izmišljene su nacije, suprostavljene jedna drugoj, stvorene "nacionalne države".

Pored "rešenog nacionalnog pitanja" i pored smrtnog greha - Golog Otoka, režim koji se održavao na teroru, imao je mnoš i mnogo drugih grehova. Taj režim je začetnik i krivac strmoglava države o kojoj su sanjale generacije i dale za nju milionske žrtve.

Po oceni mnogih, a ta ocena nije bez osnova, ovom suludom kampanjom, nezapamćenom u istoriji, uključujući tu i Gulage, koji su bili banja u odnosu na Titove kazamate i logore, stradalo je na razne načine četvrtina stanovništva. Ovde treba uračunati i one koji su nevoljno pristali da budu špijuni policije, kako ne bi dospeli u zatvor, kao i rasturene cele porodice i mnoge druge, nebrojene, koji su posredno ili neposredno stradali.

*** Debeo kozački bič, sa kratkim bičaljem, knuta, kamdžija.**

*

Velika je zabluda i dezinformacija onih koji tvrde da je Goli Otok bio obračun među komunistima.

U poslednje vreme govori se o rehabilitaciji nevino nastradalih, " administrativno" i sudski kažnjenih.

Opšta rehabilitacija je pucanj u prazno, a pojedinačna nije moguća. Ukoliko su arhive sačuvane, trebalo bi pregledati na stotine hiljada dosijea. Koliko bi hiljada pravnika trebalo angažovati na ovom poslu? Koliko desetina godina bi trajao taj posao? Ko bi dočekao živ?

Mora se posebno imati u vidu da su ta dosijea neupotrebljiva. Iskazi okrivljenih su davani pod neviđenom torturom, a naročito tzv. "dopune istrage", date tokom izdržavanja kazne. Rehabilitacija - špekulacija. Velika je to obmana i nečasna igra.

Svi živi, a časni Golootočani i ostali mučenici, pljunuće na pare zamazane krvlju. Neće prihvatiti ni ma kakve papire.

Nama, koji smo ostali živi do danas, rehabilitacija, posle skoro četrdeset pet godina, ne znači ništa. Ostalo nas je živih oko 20%, nekim čudom. Mrtvima, pobijenim u logorima i zatvorima, pomrlim neposredno posle puštanja, upropašćenim porodicama, uništenim egzistencijama, rehabilitacija baš ništa ne znači.

"Teško li je u zlu dobro čekat,
Niti zlo prođe, niti dobro dođe."

Ostale priče

Majka Sara

Kraljevina Jugoslavija nasledila je mnogo bede, siromaštva i bolesti naroda koji je robovao raznim okupatorima i unesećiteljima.

U opštini Kalesija, posebno među muslimanima, vladao je endemijski sifilis, pa je odmah po uspostavljanju, ustaška država - nemačka kolonija, "preuzela brigu" da ovu opaku bolest leči, odnosno pokaže kako se stara za "hrvatsko cveće", muslimane.

Nije bilo lekara, ni lekova. Ustaška perjanica u Tuzli bio je predratni veroučitelj, katolički pop Dragan, koji je đacima pretio da će i njih i njihove roditelje isključiti iz crkve i prokleti, ako se izjašnjavaju kao Jugosloveni, što je jedno vreme uzelo maha, naročito među omladinom, bez obzira na veru i narodnost.

Prisetio se pop Dragan lekara Mente, Jevrejina, i uputio ga u Kalesiju da leči endemijski sifilis i posluži "državi" dok se "konačno ne reši jevrejsko pitanje", kako su Nemci govorili, a pop Dragan načuo. Nije ni znao, ni mislio da Mentu spasava bar privremeno, a sebi, u krajnjoj liniji otvara ranjivo mesto. Da je to znao ili makar pretpostavljao, radije bi odsekao uši "prljavom Čivutinu", nego što bi ga poslao da radi svoj posao. Uputio ga je na ustaškog poverenika Katicu Lovrenčić, poštanskog službenika u Kalesiji. Mento je dobio i odobrenje da povede ženu, koja je "završila kurs za bolničarku", slagao je doktor.

Vrativši se u Zvornik našao je ženu i taštu uplašene. U njegovom odsustvu dolazili su pijani Meho i Ibro, naoružani puškama i nekakvim znakom na fesu. Pitali su gde se doktor krije. Mento je odmah otišao u policiju i ispričao gde je bio. Pokazao je i pismo popa Dragana. Sve se odjedamput smirilo i Mento je kroz tri dana - koliko mu je dat rok - krenuo na dužnost. Poneo je najnužnije stvari i poveo ženu i taštu Saru, iako za nju nije imao odobrenje.

Stigao je pred Katicu, koja ga je dočekala strogo i mrgodno. Dok je čitala pismo Mento ju je netremice posmatrao. Pogled mu se prikovao na kukasti krst na njenom reveru od jakne. Poslala ga je na teren, s tim da sam nađe stan.

Smestio se kod čika Dušana, Srbina, koji je već bio hapšen po Katicinom nalogu od strane jednog voda ustaša, dovedenih sa strane.

Čika Dušan se obradovao dolasku pridošlica i dao im jednu sobu, a sam se smestio sa ženom i dvoje dece u drugu sobu. Starijeg sina Vladimira već su odvele ustaše neznano gde. Nikad se nije vratio. Mentipa tašta, stara Sara, znala je da je ilegalac, pa se, sigurnosti radi smestila na tavan.

Mento je sa skromnim sredstvima vršio dužnost i stekao poverenje kod naroda. Svakih petnaest dana išao je u ustaški stožer u Tuzli da referiše i dobije šaku, dve lekova. Iskoristio bi dolazak da se vidi sa prijateljima i čuje novosti.

Kad se malo stabilizovao, Mento se ohrabrio i otišao poštarici Katici da moli za Dušanovog sina Vladimira. Izgrdila ga je "na pasja kola", kako kaže narod i pripretila da se više nikad ne petlja sa "glupostima", jer će loše proći. "Mladić je uhapšen zbog državne sigurnosti, i čim opasnost prođe biće pušten", rekla je. Opasnost po ustašku državu nije nikad prošla. Preko pet stotina Srba, uhapšenih sa Vladimirom, nikad se više nisu vratili.

Jednog dana, po povratku sa referisanja u Tuzli, Mento je u jednom dahu ispričao čika Dušanu šta mu se desilo u Tuzli.

Kao i obično primio ga je natporučnik Stipe. Ušavši u kancelariju pozdravio je: "Za dom spremni!". Stipe je, crven u licu, skočio kao zver na plen. Bio je totalno pijan. Pretukao ga je i izmaršira zbog toga što on "ćifutsko đubre" sme da pozdravlja po ustaški, kad on zna šta Čivutin misli i želi. I tu nije kraj.

Kada je sišao sa autobusa u Kalesiji svratio je u kafanu da se povrati. Naručio je sebi rakiju, kao i za sto do njega, gde je sedeo i predsednik opštine - hadžija od Kalesije, koji se ponosio time što je bio kod poglavnika lično, a poglavnik mu između ostalog rekao: "Srbina i Jevrejina slobodno ubij "ko ticu" i nikom nećeš odgovarati".

Kad je hadžija video rakiju na stolu i od kelnera saznao da je to poručio doktor, skočio je na njega, ponovio mu šta mu je poglavnik "lično" kazao i uhvatio se za pištolj. "Ti, Čivutine, naručuješ meni rakiju, a ja sam išao na sveta mesta, pogani jedna! "

Ne ubi hadžija Mentu, ali hadžiju živog uhvatiše četnici. Prema priči koja je ostala kažu da se usrao kad je pao četnicima u ruke. Palili su mu - kažu -tabane užarenom glavnjom i pitali: "Gde je Jovo, gde je Vaso, gde je Vladimir, gde je Stevo, gde Petar, gde Marko, gde... ostalih pet stotina Srba" koje je hapsio on lično i njegova ustaška bulumenta. "Predati su vlastima", odgovorio je hadžija dok ga je glas još služio.

Pošto se izjadao čika Dušanu, Mento je sutradan pobegao sa ženom u partizane, a majka Sara ostala je i dalje na tavanu. U njihov stan u Zvorniku uselila se proustaška porodica. Stan je već bio opljačkan.

Strah u kosti uvukao se u čika Dušanovu porodicu, iako su Hitlerova kola, sa Pavelićevom prikolicom, pošla niz brdo. Poštarica Katica došla je jednog dana kod čika Dušanove

žene, klekla i sklopila ruke i zavapila: Gospođo oprostite, oprostite!" Žena je samo okrenula leđa i procedila: "Bog će ti platiti!"

Kraj strahovlade se nazirao. Katičin muž Ivan izgubio je obe noge u noćnoj borbi. I on je bio pečeni ustaša.

Vratio se i Mustafa sa Istočnog fronta, teško ranjen, ide na štakama. Došao je čika Dušanu, kao starom "ababu" i u poverenju mu pričao da propast kuca na vrata. "Šta sam mogao čika Dušane, mobilisali su me."

"Idu tenkovi, čika Dušane, veliki kao tvoja kuća. Pregaze rovove, pa u povratku zgaze i zatrpaju žive ljude. Nema sile koja će ih zaustaviti!"

Jedne noći Katica je sa mužem netragom nestala. Po oslobođenju tražena je preko novina, a bila je za njom raspisana i poternica. Niko više nije čuo za nju. Negde šezdesetih godina osvanula je smrtovnica u Zemunu da je umrla Katica Lovrenčić. Da li je to ona? Kaznu je u svakom slučaju izbegla. Da li će položiti računa pred blagim Bogom?

Doktor Mento se iz rata vratio kao major, a majka Sara se dala u potragu za pljačkašima njenog stana. Našla se licem u lice sa šefom za unutrašnje poslove Draganom, u Zvorniku. Drago je sedeo u bivšoj ustaškoj kancelariji. Molila je šefa da joj dade pismo da može uzeti svoje opljačkane stvari od pljačkaša, ako ih nađe.

Drago je bio veoma predusretljiv i na raštimovanoj ćiriličnoj mašini /!/ lično je otkucao pismo i pružio ga majci Sari. Ona je uzela, pročitala i izjavila da nije dobro. Drago je zamoli da kaže šta nije dobro. "Nema pečat, gospodin Drago!" Izvinio se, udario pečat,a prethodno joj je ispričao zlu sudbinu svoje porodice i svoju lično. To je bila i tragedija svih Srba i Jevreja u "Nezavisnoj".

Sara je primila pismo i zahvalila se. "Vrlo dobro, gospon Drago. Mnogo, mnogo hvala. Nikad vam neću zaboraviti.

Mogu li sada sa ovim pismom slobodno uzeti stvari gde god da ih pronađem?"

"Kako da ne, majka Saro! Po potrebi i mi ćemo vam pomoći."

"Hvala mnogo još jedamput, gospon Drago, a sad ustanite, to je moja stolica!"

Zgrada islednika

Mitraljesci

Blago tome ko dovijeka živi...

Proleće je. U prirodi se budi nov život, veselje je. Ptice jure i lete visoko, visoko i u letu pevaju. Zeleni listići sa drveća i pupoljci cveća proviruju i ispituju da li je vreme da se pojave i priključe opštom veselju. Veselju?! Ovo je proleće 1941. godine. Veselja nema. Tužno je i mučno. Nemci su okupirali veći deo Jugoslavije. Prethodno su porušili otvoreni grad Beograd, leglo omrznutih nacija - Srba i Jevreja. Sada su na putu negde od Šapca prema Loznici, a posle će verovatno do Zvornika, pa prema jugu. Možda i neće proći ovuda, kroz Kalesiju.

Sa mnom je i moj zet Dragoljub S. Tešić, stari ratnik. Tužan je i nemoćan, kao i ja. Posle bombardovanja Beograda izbegao je i došao ovde, na imanje moga oca. U Beogradu je ostavio knjižaru "La France". Voleo je Francusku kao što majka voli dete. Voleo je Francusku kao i Jugoslaviju, koju je stvarao. Kad zasvira Marseljeza on peva i plače.

U jednom momentu trže se iz misli, pogleda me u oči, pa reče: "Slušaj Pero, mi smo vojni obveznici. Moramo se javiti najbližoj vojnoj komandi!"

Spremili smo se na brzinu i izišli na put. Bilo je kasno popodne. Čekali smo da naiđe neko vozilo. Predveče su počele da prolaze kolone vozila - automobila iz pravca Zvornika prema Tuzli. Pokušali smo da nekog zaustavimo - da nas poveze. Samo bi poneki usporio, a kada bi čuo o čemu se radi produžavao je bez reči. Bila je to vojna kolona. Evakuisan je Vrhovni štab iz utvrđenja ispod Gučeva, kod Banje Koviljače. Nismo uspeli da se ukrcamo u neki automobil.

Uveče smo slušali radio na baterije, jedinu vezu sa svetom. Po svemu sudeći, Nemci su ušli duboko u Jugoslaviju. Nismo mnogo verovali da je general Nedić potukao Nemce u Kačaničkoj klisuri. Nismo mnogo verovali ni da su naše trupe opkolile Skadar, kao ni da je naša avijacija bombardovala Sofiju, Peštu i Beč, iako je tu bilo istine.

Te večeri radio je ponovio Čerčilovu poruku: "Narod Jugoslavije se bori sa nadmoćnim neprijateljem. Na grobovima mrtvih cveće. Velika Britanija u ovom momentu ne može pomoći hrabrim Jugoslovenima." O kako sam u tom momentu omrznuo Čerčila. Ni danas mu nisam oprostio.

Englezi su u to vreme imali otvoren front u Grčkoj. Mogli su poslati stotinak aviona da udare Nemce po nosu, da ih okrvave, a da se mi ne osetimo sami. Izdati smo od svih i prepušteni Hitleru na milost i nemilost. Uveren sam da bi rat na Balkanu poprimio drugi tok i da bi se mnogostruko jače oduprli razbojniku da su Englezi poslali svoju eskadrilu. Front bi se stabilizovao. Koliko bi samo manje žrtava bilo. Marionetska NDH bila bi razbucana. Naša vojska bi se sjedinila sa Grčkom, a Bugarskoj ne bi ostalo ništa drugo nego da Nemcima okrene leđa.

Idući dan bio je pun događaja. Prvo je došao zamenik komandira žandarmerijske stanice kod moga oca da se posavetuje šta da radi. Da li njih desetina žandara da sačeka Nemce na okuci iznad stanice i pruži otpor.

Ujutru rano naišao je komšija Vaso. Zračio je optimizmom. "Danas je dan stradanja - Veliki četvrtak. Sutra Veliki petak - stradanje još veće, ali stiže Vaskrs", govorio je Vaso. Vaso je vidovito i slikovito predvideo događaje. Siromah, mučenički je nastradao, verovatno u Jadovnu, zajedno sa mojim bratom Vladom.

Oko deset časova, na zaravni pored naše njive, spustio se avion. Pilot je bio avijatičarski kapetan, rodom iz Kragujevca. Na pitanje moje majke šta se ovo dešava, odovorio je: "Došlo

je vreme, majko, da se Srbi smiču!" Opisao je svoje bekstvo iz Zagreba. U poslednji sekund uspeo je da pobegne od rulje razularenih ustaša. Pre nego što je došao do nas pokušao je da se spusti na aerodrom kod Bjeljine, ali su na njegov avion pripucali sa zemlje, a zatim je naleteo na nemačku bombardersku grupu.

Nije uspeo da aterira ni na obližnjem, pomoćnom aerodromu u Rajincima. Ostao je dan i noć kod nas, a zatim produžio za Sarajevo. Nikad nismo saznali šta je dalje bilo sa njim. Planirao je da se nikako ne preda.

Tešić je uspeo da zaustavi jedan vojni kamion koji je išao prema Zvorniku. Rešili smo da se javimo ma kojoj vojnoj jedinici u tom gradiću, jer u Kalesiji nije bilo vojske.

Negde na polovini puta za Zvornik vozač naglo ukoči. "Avioni", viknu on i sjuri se u jarak pored puta. Ne časeći ni časa sjurismo se i mi u jarak na suprotnoj strani. Pošto je prošlo nekoliko trenutaka, a avioni nas nisu napali, pogledali smo prema nebu. Tri orla kružila su iznad nas, a aviona nigde nije bilo.

U Zvorniku smo naišli na odred motorciklista. Imaju lako naoružanje i bombe oko pojasa. Na šajkačama mrtvačke glave. Obratili smo se oficiru koji nam je objasnio da su to jurišni odredi i idu u susret Nemcima. Nisu nas primili jer nismo pripadali tom rodu vojske, a nismo umeli ni da vozimo motorcikle.

Topovi su se čuli u daljini i njihova grmljavina im je bila putokaz. Docnije smo saznali da su se hrabro suprostavili Nemcima. Mi smo se iste večeri vratili kući i bezuspešno pokušali da se povučemo prema Tuzli.

Sutradan se iz pravca Zvornika čula potmula, jaka topovska pucnjava. Ključalo je kao u grotlu. Docnije smo saznali da su naši dobro potprašili Nemce na putu Loznica, Banja Koviljača, Zvornik. Naime, naše tobdžije i mitraljesci su se ušančili na brdima u Bosni, preko puta, pa odatle tukli

Nemce. Ostalo je na bojištu dosta nemačkih oklopnih vozila, kamiona, motorcikala i ratne opreme, ali su oni prošli dalje.

Sledećeg dana ustali smo sa zebnjom šta će biti dalje. Bilo je izvesno da će naići Nemci. Pitanje je sata. Bili smo neispavani, jer smo Tešić i ja dugo uzaludno stajali pored puta, sa upaljenom petrolejkom, u nadi da će neko naići da nas poveze put Tuzle.

Kada je već jutro odmaklo tišinu je poremetila buka motora. Stižu Nemci. U kući je bila grobna tišina, kao da nema nikog živog, iako nas je bilo devetoro. Napolju nigde žive duše.

Ne znam šta mi bi, istrčah u dvorište i zaklonih se iza kućice - letnje kuhinje. Buka motora bila je sve bliža, a ja počeh da izvirujem iza ugla. Da li je to bila pusta radoznalost ili nezrelost i mladićko neiskustvo? Verovatno najpre strah i neshvatanje situacije. Osećao sam se sićušnim, potpuno bespomoćnim i posramljenim. Krio sam se kukavički iza zida.

Nisam se pomirio sa tim sramnim položajem, pa sam izašao na sred dvorišta. Odatle do puta bilo je tridesetak koraka. Rešio sam da pogledam Nemce u oči, pa šta bude. Oni treba da se kriju i stide svog sramnog čina, a ne ja. Strah je nestao, iako sam bio svestan da mogu pripucati i da nepokretnu metu ne mogu promašiti.

U toku mog razmišljanja i očekivanja Nemaca, iza okuke se pojaviše dva kamiona puna vojnika. Naglo se zaustaviše ispred naše kuće. Jedva sam se snašao i shvatio šta se događa. Bili su to naši vojnici, dobro naoružani. A šta im bi da se tu tako naglo zaustave?

Sve se odvijalo brzo, kao na filmu.

Iznad nas se pojavio nemački avion, izviđač. Počeo je da kruži, a onda je pikirao kao kobac.

U međuvremenu je iz prvog kamiona iskočio mlad oficir i komandovao: " Avioni, mitraljesci na svoja mesta!"

Kao izvanredno uhodan mehanizam reagovali su vojnici. Za nepun minut poskakali su iz kamiona, izbacili mitraljeze i municiju u jarak pored puta i cevi mitraljeza uperili u nebo.
Oficir je komandovao: "Spremi se za paljbu. Pali!" Kiša metaka sručila se na avion koji se obrušavao na mitraljesce, ali nije uspeo ni da baci bombe, niti da ih mitraljira. Iz repa aviona pokuljao je dim i avion se propeo, a zatim u vodoravnom letu produžio prema selu Dubici. Potom je skrenuo desno, prevrnuo se i sunovratio iza brda, na kraju vidika.

"Ura", prolomilo se Sprečanskom dolinom.

Oficir, koji je do tada stajao kao kip, prišao je vojnicima, stao mirno i pozdravio ih: "Vrlo dobro, vojnici! Otadžbina gleda na vas. Vi ste njena uzdanica! Čuvajte njen obraz, kao što ste sada sačuvali!"
Na komandu: "Na svoja mesta", mitraljesci su za tren oka bili na svojim mestima, na kamionima. Razvili su zastavu, odmah krenuli dalje... u neizvesno, možda u časnu smrt. Odjeknula je pesma: "Tamo daleko..." Čujem i danas njen eho. Kad god se zapeva ova prelepa pesma, ja se setim hrabrih mitraljezaca i njihovog oficira.

Divim im se i duboko klanjam.

Teško je da su danas živi, ali će njihov duh živeti u narodu sve dok ovaj narod živi - večno. Njihov podvig neumoljivo me podseća na Rakićeve stihove posvećene Kosovskim junacima:

"Kosovski junaci, zasluga je vaša

Što poslednji beste. U krvavoj stravi,

Kada trulo carstvo oružja se meša,

Svaki leš je svesna žrtva, junak pravi.

Ratna priča

Ne činim dobro - koje hoću,
Nego zlo - koje neću.

Apostol Pavle

Stojan je bio inteligentan i obrazovan mlad student, pri završetku studija. Pisao je zapažene članke u studentskim listovima i časopisima. Dobijao je nagrade i priznanja na raznim književnim konkursima.

Protivnici su ga nazivali otrovanim komunistom, a prijatelji su znali da je on samo liberalan čovek, ali blizak komunistima. Komunisti su ga smatrali individualistom, koji nije sazreo da bude član partije, a oni najortodoksniji su mu prišivali da je trockist.

U proleće 1941. redali su se jedan za drugim burni i značajni dani. Stojan se Dvadeset sedmog marta aktivno uključio u događaje.

Održao je vatren govor na Terazijama dok su ga dva snažna studenta držala na ramenima. Masa ga je burno pozdravila i produžila sa manifestacijama, kličući slobodi.

U predvečerje istog dana Stojan je nestao iz Studentskog doma. Niko nije znao da kaže šta je sa njim. Nagađalo se da je povređen u manifestacijama i da leži negde u bolnici.

Sreli smo se kroz dva dana kod Akademije nauka, u Knez Mihajlovoj ulici. Bio je tužan i deprimiran. Na svoju inicijativu išao je u Zagreb. Hteo je da se lično uveri šta se dešava u Zagrebu i Hrvatskoj. Na moje pitanje kako je tamo, odgovorio je:

"Oni neće ratovati. Tamo je mirno, kao pred buru! Mi Srbi ćemo ostati usamljeni, bez unutrašnje podrške, kao i bez podrške spolja. Hitler okrivljuje za puč nas i Jevreje. Rat je pitanje dana. Kompromisa neće biti. Moraćemo se boriti sami do poslednjeg. " Bio sam donekle iznenađen onim što sam čuo, iako je to bilo realno. Nismo se mogli nadati dobru. Uostalom i usamljenoj Engleskoj Čerčil je obećao krv i suze.

Rat je izbio ubrzo. Jugoslavija je raskomadana. Ropstvo, pljačke, paljevine, masovna genocidna ubistva, posebno u Pavelićevoj Hrvatskoj, pod zaštitom nemačke vojne sile.

U zarobljeništvu su ostali Srbi, Jevreji i nešto drugih nacija koji su se deklarisali kao Srbi i Jugosloveni.

Stojan se među prvima, sa svojim bliskim drugom Vojom, obreo u partizanima, već u leto četrdeset prve, neposredno po napadu Hitlera na SSSR. Tamo je i našao drugove sa Beogradskog univerziteta. Primili su ga lepo. Nije bilo sumnje u njegovo poštenje i iskrenost. Desilo se već u prvoj borbi da pogine od "zalutalog metka" trockista Dragan, što je unelo strah i nepoverenje.

Komesar odreda bio je Stojanov drug sa Beogradskog Univerziteta. Već sutradan po "incidentu" njih dvojica su razgovarali o svemu i svačemu, značajnom i beznačajnom, kao prijatelji kad se ne vide duže vreme. Obojica su čvrsto verovali u uspeh i pobedu antihitlerovske koalicije i bili vedri i zadovoljni posle razgovora. Posle razgovora komesar se duboko zamislio i zabrinuo, - da li je moguće da je Stojan trockista, kako ga je uveravao zajednički prijatelj i kolega, Milovan. Ne treba prenagliti, biće vremena i prilika za dokazivanje i proveru. Rat je za to veoma pogodan, zaključio je komesar.

Vreme i događaji su tekli. Zauzimane su žandarmerijske stanice, paljena opštinska arhiva, držani su govori pred okupljenim narodom, pozivani su dobrovoljci. Negde su i mobilisani mladići. Članovi partije, kandidati i skojevci, stizali

su u odred po zadatku ili zbog toga što im je policija bila na tragu.

Četnički odredi Koste Pećanca bili su u raspadanju i to od prvog dana kada je Pećanac izrazio odanost "Trećem rajhu".

Međutim, znatno su ojačali odredi pukovnika Dragoljuba Draže Mihajlovića, koji se odbio u šumu sa grupom oficira, koji nisu hteli da predaju oružje Nemcima. Partizani su sa njima uhvatili vezu i sarađivali. U početku je saradnja bila lojalna sa obe strane, ali nije dugo trajala.

Počele su uzajamne optužbe. Mihajlovićevi ljudi optuživali su partizane da krše sporazume o saradnji i da im nije cilj oslobađanje naroda i zemlje, već revolucija, građanski rat. Tvrdili su da su partizani u tom smislu primili direktive od vrha partije. Partizani im nisu ostajali dužni i tvrdili su da suprotna strana želi da se drugi bore za njih, kao i da žele povratak starog režima u kome su komunisti živeli ilegalno i u strahu, u neslobodnom društvu. Vreme je biti ili ne biti, tvrdili su partizani, i nije opravdan izgovor da još nije vreme za borbu, bez obzira što okupator strelja stotinu talaca za jednog nemačkog vojnika. Oružane čarke su počele. Došla je jesen i potpun rascep. Okupator je to iskoristio i pregazio i jedne i druge. Ostaci partizana povukli su se na jug Srbije, a ostaci Mihajlovićevih odreda u bačije na planinama.

Popaljena su sela i gradovi, narod odveden u logore, taoci streljani svakog dana. Na sve strane nesreća i pustoš. Raspisana je i velika nagrada "u zlatu" za vođe obeju strana: Tita i Mihajlovića. Plakati sa njihovim fotografijama izlepljeni su u selima i gradovima. Saopštenja /Bekanntmachunhg/ o streljanima lepljena su na kapijama zgrada i objavljivana preko radija, uz zvuke marševa i pesmu Lili Marlen. Jedno saopštenje ulivalo je strah u kosti. Tvrdilo se da su uništene bande pobunjenika, a da će pojedinci koji su ostali živi pokušati da ilegalno uđu u gradove, kako bi se tamo sakrili i primirili do proleća. Svako ko primi ove bandite biće streljan

sa celom porodicom, a kuće će im biti spaljene. Istu sudbinu doživeće i svako onaj ko "bandita" ne prijavi. U gradovima su počeli noćni pretresi i racije. U te akcije išli su zajedno agenti specijalne policije i nemačka feldžandarmerija. Bat čizama odjekivao je noću hodnicima stambenih zgrada, poneki "slučajno" opaljen metak, opaljen metak, zaglušna lupa na ulaznim vratima i prodorno zvonjenje, izazivalo je paniku među stanovništvom. Srbija je bila u vatri, krvi i pustoši. Narod bez hleba i ogreva, a zima na pragu.

Naš partizanski odred zanoćio je u selu, jer u šumi više nije bilo opstanka. Razmestili su se po senjacima i štalama, postavili straže. Štab se smestio u kuću jedinog člana partije u selu. Komesar je imao dug razgovor sa Stojanom. Skrenuo mu je pažnju da je čuo kako propagira da se odred treba premestiti u Bosnu i zaštiti narod od genocida koji provode ustaše. Komesar mu je objasnio da on to ne sme propagirati na svoju ruku, nego će to, ako zatreba, narediti viši štab. Ovako ga mogu optužiti za oportunizam, sektaštvo ili trockizam. Pohvalio je njegovu hrabrost i saopštio mu da je postao kandidat za člana partije, i da ima izgleda da ga uskoro prime, ako delom dokaže da je zaslužio.

Posle kraće pauze komesar mu dade zadatak da te noći likvidira poznatog kulaka iz sela, Miloja Petrovića, četničkog obaveštajca. Stojan je slušao mirno, primio je oružje i dva pratioca, pa kroz noć, bez mesečine krenuo u selo. Zakucali su na vrata prve kuće, pozvali domaćina da im se pridruži i dovede do kuće Miloja Petrovića. Domaćin je bez reči izvršio naređenje.

Kada su zakucali na vrata pojavio se kršan seljak sa šubarom na glavi i pozvao ih da uđu u kuću. Prihvatili su ponuđenu večeru i popričali sa domaćinom o svemu, pa i o ratu i njegovom ishodu, kao i o četnicima i partizanima. Seljak je bio veoma bistar, srdačan i, začudo, u svemu se slagao sa Stojanom i njegovim drugovima.

Seljaku su objasnili da su zalutali i predložili mu da ih izvede iz sela. Pristao je bez reči, iako je u selu bio policijski čas, vreme kada se niko ne sme kretati.

Išli su drumom i stazama - napred Miloje, a iza njega Stojan, a potom dva pratioca. Stojan je bio u nedoumici. Kako je ovaj seljak kulak kad živi sirotinjski, kako ih je mogao onako prijateljski dočekati kad je neprijatelj partizana. Sumnjao je Stojan, borio se sa sobom i bojao se da se ne ogreši. Zar da ubije čoveka kukavički, iza leđa? Šta da radi? Iz razmišljanja ga je trgao pratilac, koji ga povuče za rukav i šapnu: "Šta čekaš?" Odjeknuo je pucanj. Miloje je pao ničice u blato, a patrola je produžila dalje. Referisali su komesaru da je zadatak izvršen.

U zoru su krenuli dalje, a kroz dva dana u četi se saznalo da je u selu u kom su zanoćili, ubijen partizanski simpatizer Miloje Petrović, umesto njegovog imenjaka, kulaka.

Kad ga je pozvao komesar, Stojan je mislio da je to kraj i nije mu ni malo bilo žao. Komesar mu je ispričao ono što je on već znao. Umesto da prihvati pištolj koji mu je bio pri ruci, komesar mu je saopštio da je primljen u partiju, jer je dokazao da je spreman da izvrši svaki zadatak. On žali što je ubijen partizanski simpatizer, ali se u ratu i to događa. Stojan je odahnuo kad se rastao sa komesarom, ali nimalo oduševljen što je na taj način postao član partije.

Borbe su nastavljene, a odred desetkovan, pa prepolovljen i na kraju rasturen. Komesar je ostatku odreda saopštio da se svako spasava kako zna. Prelazi se u ilegalu.

Blagodareći nizu srećnih okolnosti Stojan je izbegao sve zamke i stigao u Beograd kod prijatelja Ranka. Ovaj mu se iskreno obradovao, ne govoreći kakvoj se opasnosti izlaže on, a Stojan to nije ni slutio. Pošto je kod Ranka proživeo sedam dana, umiven, obučen, očišćen od vašiju, ispričao je svoju tragediju sa Milojem. Još jedna teška rana se otvorila u Stojanu. Brata Miloša su mu ubile ustaše, saznao je od Ranka,

a ovaj - od žena izbeglica iz Bosne. Stojan je Ranku najavio da će se ubiti, jer sad ima dve ljute, smrtne rane.

Ranko je sutradan odveo Stojana u selo pored Beograda i predstavio ga kao izbeglicu iz Bosne. Rankov kum je prihvatio Stojana kao svog člana porodice.

Posle delimičnog oporavka Stojan je ilegalno radio za pokret sve do jeseni 1944. godine, izlažući život svakodnevnim opasnostima, stalno maštajući o samoubistvu. Nije izvršio samoubistvo, već je poginuo septembra 1944. godine u Beogradu, prilikom engleskog bombardovanja.

Slučaj - rekao bi neko! Nesreća - kazao bi prijatelj! Sreća, izjavio bi treći, smirio je dušu iako se sa tim ne bi složili zastupnici metempsihoze: Pitagora i Platon. Fatum, tvrdio bi muhamedinac! "Tajna sija velika jest", mislio bi, verovatno, pravoslavni hrišćanin.

...TITO...

Nepoznati

U opštini Kalesija, u Bosni, Muslimani su u kraljevini Jugoslaviji, činili većinu stanovništva. Bili su lojalni građani. Hodža Ibro bio je prijatelj Srba, kako je sam govorio, a tako se i ponašao.

Kada su Nemci okupirali Austriju, došli su na granicu Jugoslavije. Bilo je jasno da se neće zaustaviti i da će se rat proširiti i na Jugoslaviju.

Posle "puča" 1941.godine svrati na "kahvu" hodža Ibro kod svog "ababa" -prijatelja, čika Dušana.

Po odlasku hodžinom čika Dušan je bio u nedoumici zašto mu hodža Ibro, između ostalog reče. "Znaš, gazda Dušane, u našim knjigama piše da će "srpsko" biti: dve, dvanaest, ili dvadeset dve godine!"

Kad je čika Dušan izračunao, jasno je bilo da 1940. godine izlazi dvadeset dve godine.

Zabrinuo se čika Dušan: "Da li Ibro pod srpsko podrazumeva Jugoslaviju i predviđa njenu propast. Kakve li su te "njihove knjige", ko ih napisa i kada? Izmišlja li Ibro i zašto?

Vrlo brzo "proročanstvo" se ispunilo. Muslimani su, u većini, pozdravili stvaranje Nezavisne države Hrvatske, uzeli puške i počeli progon Srba. Zagrebačka štampa stizala je redovno i svakodnevno u Kalesiju. "Srbe na vrbe", pisalo je. Cela država i njen aparat ustremili su se na istrebljenje Srba. Muslimani su imenovani kao "hrvatsko cveće".

U Kalesiju je stigao vod ustaša. Odmah je izdat proglas da se svi Srbi od 16 do 60 godina jave na zbor, radi saopštenja. Ne sluteći ništa, javilo se masovno njih nekoliko stotina. Meštani sela Dubnice javili su se samo polovično. Svi koji su se

javili pohapšeni su odmah i potom kamionima sprovedeni u Tuzlu. Izdat je proglas da su otišli na rad da bi se popravili ratom oštećeni objekti i putevi. Niko se od njih nije vratio sa "rada".

Dubičani su ponovo pozvani da dođu, pod pretnjom, da ako se ne jave, porodice će im biti pohapšene. Javilo se njih četrdesetak, skoro svi. Zatvorili su ih u školsku zgradu, koja je na brzinu pretvorena u zatvor. Na ulazu su postavili stražara. Kada su videli krv po zidovima i po patosima uhapšenike je uhvatio strah. Zle misli su se rojile.

Šta će biti sa nama? Stariji su umirivali mlađe. Neki su predlagali da razbiju vrata i prozore i bežе, ali su svi strahovali za porodice - žene, decu, starce, bolesne. Gde će oni i šta će u tom slučaju biti sa njima.

Već sutradan upao je kod njih visok, snažan čovek, koji je čizmom razbio vrata. Na glavi je imao kacigu, a preko uniforme pelerinu, preko prsa nemački šmajser. "Pomozi bog!" Pozdravio ih je. U jedan glas su otpozdravili: "Bog ti pomogao!" Naime, pre rata u Bosni se Srbi nisu pozdravljali sa "dobar dan".

Zebnja je ostala. Zavladala je tišina. Šta će biti?

Nepoznati je autoritativno nastavio: "Ja sam Ljubiša Perišić, slušajte me dobro. Izlazite jedan po jedan u razmaku od deset metara i u takvom redu idite sredinom ceste svojim kućama".

Zatim se obrati stražaru: "Ti ćeš ih pratiti sa puškom jedan kilometar odavde - do crkve, a zatim ćeš se vratiti. Nikom ne sme faliti ni dlaka sa glave. Lično ćeš mi odgovarati za doslovno ispunjavanje ove naredbe. Jesi li razumio?"

" Jesam gospodine!"

Kolona je krenula i svi su bezbedno stigli svojim kućama. Niko ih više nije pozivao, niti bi se oni odazvali.

Ovaj istiniti i neverovatan događaj ispričao mi je Milorad Đurić, rodom iz Dubnice. Sada živi u Beogradu, kao

penzionisani major. Bio je zatvoren sa četrdesetoricom u školi, ali nikad nije saznao ko je bio njihov oslobodilac i šta je bilo sa njim. Raspitivao se i nije saznao. Da li je ostao živ? Da li se pretstavio pravim imenom? Odakle mu motorcikl kojim je stigao? Da li je ubio Nemca, uzeo njegovo oružje i motorcikl? Da li je uspeo da pobegne ili je stražar po povratku alarmirao ostale ustaše, pa su ga možda uhvatili i ubili?

Tajna je ostala nerasvetljena. Ko je bio spasilac četrdesetorice od sigurne,mučeničke smrti.

Mjesta gde su stajali paviljoni

Bekstvo iz pakla

U jesen 1941. došao je Ljuba Popović, tehničar, iz Tuzle, u komisiju za prikupljanje podataka o zločinima ustaša u Nezavisnoj državi Hrvatskoj i dao opširnu izjavu o strahotama koje je preživeo u ustaškom logoru Jasenovac. Na pitanje kako se spasio, između ostalog, izjavio je: "Ustaše su se zabavljale i poigravale životima ljudi, žena i dece na razne načine. Upravnik logora Majstorović-Filipović, inače katolički sveštenik, išao je da "krštava malu decu" od barake do barake. Uzme dete i baci ga u vis, a ustaša koji mu je bio pratilac, dočeka dete na bajonet. Ili, gledao sam svojim očima, kako dečak Branislav Mučibabić šetajući posrće i povraća sa ogrlicom od ljudskih očiju oko vrata.

Mene su izveli iz logora i pitali da li hoću da me streljaju odmah ili da bežim kao zec. Odlučio sam da bežim kao zec i potrčao. Pucali su i pucali, ali su mi samo izrešetali mantil. Živ i neokrznut izmakao sam u šumarak."

Znao sam za ovu priču o bekstvu. Kada sam sreo Ljubu u oslobođenom Beogradu prvo sam ga pitao da li čuva mantil koji su ustaše izrešetale. Nasmejao se i ispričao novu priču o svom bekstvu iz logora Jasenovac.

"Sve što sam ispričao o zločinima iz Jasenovca bila je bleda slika onoga što sam doživeo. Bio je užas užasa, pakao pakla, pomračenje ljudskog uma. Bekstvo je bilo drugačije. Bojao sam se da kažem istinu zbog moguće osvete ustaša, preko Nemaca ili na neki drugi način, pa sam priču o bekstvu kao zec izmislio."

"Stvarno je bilo ovako. U Jasenovac sam stigao sa prvom grupom Srba iz Tuzle. Kada su na zverski način počela klanja

bespomoćnih, shvatio sam da će jednog dana doći red i na ostale, pa i na mene. Išao sam od jednog do drugog moga zemljaka i zagovarao bekstvo. To isto je činio i moj drug Gavrić, Hercegovac. Reagovanja su bila različita. Posle nekoliko dana grupa "viđenih" Tuzlaka upozorila me je: "Ljubo, ti možeš da se igraš svojom glavom, ali ne i sa našim životima. I pre je bilo ratova i logora, pa su se posle rata ljudi vraćali kući. Nismo krivi. Ako tako nastaviš prijavićemo te ustašama.".

Prekinuo sam akciju i sa Gavrićem se dogovorio da planiramo bekstvo samo nas dvojica. Dosta brzo ukazala nam se prilika.

Uskoro je u našu baraku upao ustaša do zuba naoružan. Svi smo pretrnuli od straha.

"Ko hoće dobrovoljno da seče pritke za grah", upitao je. "Pritke svakako treba seći u šumici blizu logora, izvan žice. Javio sam se prvi, a odmah za mnom i Gavrić. Shvatio je šansu. Rizikovali smo. Ostali su smatrali da smo naseli triku ustaše, te da će nas zaklati ili ubiti maljem.

Ustaša nas je poveo ispred sebe, izvan logora. Kada smo stigli u šumicu ustaša je izvadio ispod šinjela sekiru i dao Gavriću. "Ti ćeš seći, a ovaj će skupljati i vezivati. "Meni je bacio smotak kanapa.

Vredno smo krenuli na posao i snopovi pruća su se gomilali. Neosetno smo ulazili sve dublje u šumu, pa smo dobili opomenu da ne idemo duboko. Reagovao sam: "Gospon ustaša, tamo su bolje pritke, pravije. Ako zapovednik ne bude zadovoljan, bićemo kažnjeni. " To je značilo da ćemo biti ubijeni. Ustaša se prećutno saglasio.

Kad je gomila već bila povelika, pala je komanda: "Dosta, skupljajte, vraćamo se!"

Nastao je momenat odluke. Sad ili nikad. Život ili grozna smrt.

Iza leđa ustaše, kome je pažnja oslabila, dao sam znak Gavriću da krene sa sekirčetom. Slegao je ramenima, kolebao se. Nisam imao izbora. Zgrabio sam smot pritki i udario iz sve snage ustašu u potiljak. Pao je ničice, onesvešćen.

Dali smo se u bekstvo. U zoru smo bili daleko od logora i ceo dan se skrivali u šumarcima. Jeli smo puževe i korenje, pa smo čak malo i dremnuli. Pred veče smo, na svoj užas, shvatili da se krećemo prema Zagrebu - na zapad. Našli smo se u blizini železničke pruge, koja nam je onda služila za orjentaciju. U sumrak smo krenuli u suprotnom pravcu, na istok. Posle nekoliko sati pešačenja naišli smo na zasedu. Pripucali su i bacili bombu. Za mog druga Gavrića nikad više ništa nisam čuo. Ja sam se prebacio preko nasipa i trčao sve dok nisam pao od umora. Spavao sam mrtvim snom, a kad sam se probudio je već bila zora. Ptice su pevale svoju pesmu danu i suncu, kao da nije bilo zlo vreme. Kad sam otvorio oči video sam da se nalazim u malom šumarku i na moje zaprepašćenje ugledao sam čoveka iza mojih leđa. Pomislio sam da sam otkriven i spopao me užas. Čovek mi se nasmešio, prišao mi i podigao me. Odveo me u kolibu koja je bila u neposrednoj blizini. Čašom mleka povratio sam dušu i shvatio da je čovek dobronameran.

Nisam znao gde sam, niti u čijim sam rukama. Osmotrio sam čoveka čiji sam zarobljenik. Bio je starac ali još u snazi. Dugo se muvao po kolibi, a zatim mi se obrati: "Znam ko ste vi. Za Vama je raspisana poternica, kako "oni" kažu tjeralica". Kao da sam se ponovo rodio shvatio sam da on ne pripada "onima". Nastavio je: "I ja sam Srbin. Ovde sam se sklonio ispred zločinaca. Selo je spaljeno i sve živo što su našli pobili su, pa spalili, a pre paljenja sve opljačkali. Sklonio sam se ovde u ovu kolibu gde sam zatekao nekoliko ovaca i sad sam čobanin. Niko me ne zna ovde, a i nemam kontakta ni sa kim. Iz katoličke crkve, koja je odmah iza šumarka ukrao sam

ikonu svetog Ante i eno je visi na zidu. Kada su ustaše juče videle sliku, nisu me ni pitali ko sam, niti u mene posumnjale. Mislili su na tebe i tražili te."

Drhtao sam od zime i iscrpljenosti, ali još više od straha. Priznao sam ko sam, jer sam stekao poverenje u starca. Uveče smo se oprostili. Starac mi je objasnio gde se nalazim i kojim putem treba da idem kako bih došao do pruge, koja će mi biti vodič i sredstvo kojim ću jedino moći da se pomognem da dođem u Srbiju. "Peške ćeš sigurno izgubiti glavu, a vozom eventualno uspeti!" Dao mi je nešto para i hrane za put. Na kraju pružio mi je zamotuljak sa napomenom da ću tim zamotuljkom otkupiti glavu, ako zatreba. Bila je to bomba. Na moje iznenađenje rekao mi je da ima jednu i za sebe. Na rastanku mi je dao savet: " Dobro se pazi. Na svakoj banderi je zalepljena poternica. Idi sad, pa neka ti je bog na pomoći!"

Uveče sam se došuljao do železničke stanice. Kad je voz krenuo na Istok uskočio sam i sakrio se ispod dasaka u otvorenom vagonu. Kiša je padala cele noći, ali sam se osećao blaženo. Kad voz uspori pri ulasku u neku stanicu, izlazio sam iz skrovišta, jer su ustaše imale vremena da detaljnije pregledaju kompoziciju. Krio sam se ispod vagona, ispod džakova u otvorenim vagonima. Tako sam ujutro stigao u Staru Pazovu. Pre zaustavljanja voza iskočio sam i pomešao se sa radnicima koji su popravljali prugu. Od njih sam saznao da se tu preseda za Zemun i da tu prestaje ustaška vlast, odnosno da prugu i teritoriju odatle kontrolišu Nemci. Pokazali su mi i kompoziciju koja ide za Zemun.

Kad je voz krenuo uskočio sam, a za mnom i kondukter. Prekorio me je što uskačem u voz u pokretu. Izvinio sam se i predstavio kao poslovođa radnika koji rade na pruzi, pa kad sam im davao poslednja uputstva za rad, voz je krenuo, pa nisam imao izbora. Prihvatio je izvinjenje i na moje veliko čuđenje nije mi tražio ni kartu. U razgovoru sa kondukterom

saznao sam da voz ide direktno za Beograd. Mojoj sreći nije bilo kraja.

Na železničkoj stanici Beograd sišao sam normalno, zajedno sa svim putnicima. Po izlasku iz voza videh da putnike kontrolišu Nemci i traže isprave. Zamolio sam jednog železničara da me izvede na sporedan izlaz, jer su mi u vozu "ukrali isprave". Čovek je shvatio, i uveo me u slobodni, a okupirani Beograd.

Na ulazu u mali park kod železničke stanice kleknuo sam i poljubio zemlju, a potom seo na prvu klupu. Pogledao sam okolo i nisam mogao da verujem da se moja avantura srećno završila. Sve mi je bilo nestvarno, kao da sam sanjao ružan san sa srećnim završetkom.

...gotovo je...

Jelke

Zvali smo ga Jelke, a ime mu je bilo Milivoj Jelić, Kragujevčanin. Veo zaborava polako pokriva njegov lik i to me već godinama muči i nagoni da ne dozvolim da zaborav nadvlada.

Bilo je to 1945. godine, u istočnom delu Nemačke. Kolona zarobljenika duga nekoliko kilometara kretala se na zapad. Pored kolone sa obe strane bili su Nemci na konjima, do zuba naoružani, sa kamdžijama u rukama.

Zarobljenici, iako iscrpljeni, iznemogli, skoro kosturi, šibani vetrom i susnežicom, kretali su se po trideset kilometara na dan.

Ko bi pao dobio bi kamdžiju, pa ako ne ustane dobio bi metak, a kolona bi išla dalje, kao da je ubijen pas, a ne čovek, koji možda ima majku, ženu, decu... i koji se još nadaju da će se vratiti. Trideset kilometara na dan bio je užasan tempo za izgladnele i iscrpljene zarobljenike, a za Nemce sporo, pa su ih stalno neartikulisanom vikom požurivali.

"Los, los". urlali su konjanici. Njima je ovo bio pužev tempo, jer su se Rusi približavali prosečnom brzinom od šezdeset kilometara na dan. Užas! Diže im se kosa na glavi. Mora se što brže i što dublje na zapad. Tamo će se predati Englezima ili Amerikancima i ostati živi. Rusima nikako, jer znaju kako su njihovi jurišnici zavili Rusiju u crno, a i Firer se nada da će između saveznika nastati rascep, pa će novi trojni ili još širi savez ponovo krenuti na Moskvu. Jeste da i Nemci u to mnogo ne veruju, ali davljenik se i za slamku hvata.

Ma šta se dogodilo ne može se brže od trideset kilometara na dan. Zarobljenici su svaki dan iscrpljeniji i to je maksimum. Zarobljenici se ne smeju ostaviti. Takva je naredba, a "Befehl ist Befehl" /Naredba je naredba/.

Susnežica se pretvara u pljusak, a sad su već na periferiji naseljenog mesta. Dolazi naredba da tu bude odmor i prenoćište. Zarobljenici se raspoređuju po štalama i šupama, kokošinjcima, svinjcima i stogovima sena. U kuće nemačkih građana ne sme se ulaziti, pod pretnjom smrtne kazne.

Noć je brzo prošla. Kada se oglasila truba za ustajanje, mnogi se iz sna više nisu probudili. Na zborno mesto brzo su se postrojili živi kosturi. Čovek je zaista najizdržljivija životinja.

Komandant na konju vrši smotru i već treba da izda naredbu za pokret. Grobna tišina. Kosturi su nemi. Kako sad dalje? Noge su im teže od olova, a mnogi su i prozebli, pod temperaturom.

I pre komande "vorhwarts" /napred/ pred komandanta, kao iz oblaka spuštena, stupi jedna žena, sva usplahirena. Gestikulirajući, obrati se komandantu. Ovaj je sasluša, pa se obrati tumaču, a ovaj zarobljenicima: "Neko od vas je pokrao ovu ženu noćas. Ispod kokoške je ukrao dvadeset jaja. Neka se sam javi ili će biti streljan svaki deseti zarobljenik."

Muk. Niko se ne javlja ni na prvi, ni na drugi, ni na treći poziv.

Komandant besan. Viče. Mlatara rukama. Očito grdno psuje na nemačkom. Konj poigrava, propinje se i komandantu spada kapa u blato. Pritrčava tumač i, pošto svojom kapom i rukom očisti kapu, dodade je komandantu, uz vojnički pozdrav.

Komandant se ne dvoumi, izdaje naredbu. Odbrojavaju svakog desetog i postrojavaju ispred ostalih. Skupila se masa ljudi.

Oni koji nisu prozvani, kao da su oni krivi, sagnuli glave i ćute.

Tišinu prolama nova naredba komandanta - da se kopa raka. Neki popadaše u nesvest, a neki padoše da se nikad više ne dignu.

Nastade ponovo tajac i grobna tišina, a zatim u prednjim redovima komešanje.

Jedan kostur se ispravi i vojničkim korakom stupi pred komandanta. Stade mirno i propisno - vojnički pozdravi, pa glasom trube - odakle mu takav glas - raportira: "Gospodine komandante, ja sam pokrao jaja! "

Glas je bio tako prodoran i scena tako neobična da se komandantov konj ponovo prope i zanjišta.

Komandant se maši pištolja i uperi ga u zarobljenika koji je stajao mirno, kao nekad na paradi kad je bio pitomac vojne akademije.

Svi su se skamenili, ali komadantu klonu ruka. Trže se i gotovo neprirodnim glasom urliknu:

"Natrag u stroj! Kolona napred! Brzo, brzo!"

Da li se komandant prepao da ne gubi vreme, jer su Rusi svakog časa bliži, ili se u njemu probudio čovek, ili je "nadčovek" kapitulirao pred čovekom, ostaće tajna.

Kolona je krenula, a Jelke je stajao još neki sekund u stavu mirno, a zatim se i sam uključio u kolonu.

Tajnu da Jelke nije pokrao jaja, otkrio mi je Kosta, koji je kritične noći spavao sa njim u svinjcu.

Umro je Jelke, ali će uspomena živeti... dugo, dugo.

Da je Jelke bio katolik, sveti otac Papa bi ga proglasio svecem.